STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 06345

GEKLIBENE SHRIFTEN

Baal-Makhshoves

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

•

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

•

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified. If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

בעל־מחשבות
(ד"ר עליאַשעוו)

געקליבענע שריפטען

ערשטער באַנד

1929

אַרויסגעגעבן דורכן קאָאָפּעראַטיוו „ביכער", וואַרשע

PRINTED IN POLAND

Baal-Machszowes — „Geklybene Szriften"
Drukarnia „Wyd. Wileńskie" B. Kleckina, Wilno

אינהאַלט

זייט

דער זשאַרגאָן 9
ווי אַלט איז די זשאַרגאָן־ליטעראַטור 15
ר' מענדעלעס וועגעלע 25
שלום־יעקב אַבראַמאָוויטש 34
י. ל. פּרץ 73
שלום־עליכם 91
יעקב דינעזאָן 113
ש. פרוג 123
אַ נייער טאַלאַנט 133
דער זיידע און אייניקל 138
דוד פּינסקי 147
פאַמיליע־צבי פון דוד פּינסקי 159
פּאָגראָם־ליטעראַטור 167
משיח'ס צייטען 175
ה. ד. נאָמבערג 181
ז. שניאור 189
י. מ. ווייסענבערג 203

א טייוולאָניש ליעדער.

און אַז עס ווערען קומען
לעבעדיקע צייטען,
ווערט איר, ברידער, זיין שוין טויט און טויט.
און קיינער ווערט נישט קענען,
ניין, נישט קענען טויטן
אייער ליעד פול, פארפול פון נויט.

און אַז עס ווערן קומען
ווייטער טויטע צייטען,
ווערט מען זאָגען: „זיי האָבען אויפגעבליהט!“—
און אַלע ווערען חאַפען,
חאַפען טיעפיגקייטען,
וואָס ליעגען באַהאַלטען
אין אייער, אייער ליעד.

דאָס רופט איר, מענשען, אייביג
לעבען האַלבע צייטען,
האַלב באַגראָבען און האַלב געלעבט.
דערמיט די מענשען זאָלען
דעם היינט אויף מאָרגען בייטען,
האָט גאָט געפונען,
אוי, אַ וואויל רעצעפט!..

דער זשארגאָן

דער זשארגאן.

(אנשטאט א פארדעדע).

אבן מאסו הבונים
היתה לראש פנה.

מיט איטליכען יאהר וואקסט די חשיבות פון דער זשארגאן-ליטעראטור, ניט נור דער המון לייענט די ווערק פון אונזערע זשארגאן-שרייבערס, נאר אויך די אינטעליגענץ, די געבילדעטע פון פאלק. די יודישע נאציאנאל-בעוועגונג האט ארויסגערופען א ווארעמען אינטערעס צו אלצדינג, וואס האט נור א שייכות צום יודישען לעבען. זי האט אונז אייך שעצען גע-לערנט דעם זשארגאן און זיין ליטעראטור. זי האט אונז ענטפלעקט שט-לע און גרויסע טאלאנטען, וואס האבען שיין צעהנדליגער יאהרען גע-ארבייט צוגוצען פון יודישען פאלק, ניט ווארטענדיג ביז זיי וועלען קריגען אויף דעם א הכשר פון רבנים, דאקטוירים און העברעאישע משכילים.

עס איז אוועק די נארישע צייט, בשעת א משכיל, אדער א געענדיג-טער פ'ענט זיך שעמען לייענען א זשארגאניש ביכעל. מען געפינט היינט זעלטען וואו א העברעאישען שרייבער, וואס זאל ניט האבען געשריבען און געלייענט זשארגאן. כמעט די בעקאנטעסטע נעמען פון אונזערע העב-רעער טרעפט מען אן אין די זשארגאן-בלעטער, און ניט קיין „שיחת-חולין" שרייבען זיי, ניט קיין גלייכווערטלעך, נאר גוט בעטראכטע קלוגע אר-

טיקלען. אויב מען טרעפט נאָך היינט אַ פּאָר פערשייטע העברעאישע שרייבערס, וואָס שעמען זיך מיט'ן זשאַרגאָן און ווילען ניט בעשמוצען זייער פעדער מיט מאַמע-לשון — איז דאָס שוין אַ גרויסע זעלטענהייט. אַלע קענען זיי מיט'ן נאָמען און מען טייטעלט אויף מיט די פינגער, ווי אויף א וואונדערליכע בריה, וועלכע מען זעט נור אין די באַלאַגאַנעס אויף די גרויסע יריד'ען.

איטליכעס מאָל, בשעת מען האָט געוואָלט ווירקען אויף די גרויסע מאַסען פון פאָלק, האָט מען זיך דערמאָנט אָן דעם זשאַרגאָן. נאָך איידער די משכילים האָבן געשריבען זייערע ביכער אויף זשאַרגאָן (ריב"ל, עטינגער, צווייפעל און אַנדערע), האָבן שוין די יודישע פרוין געהאַט אַן אייגענע פרומע ליטעראַטור. נאָר קיינמאָל האָט דער זשאַרגאָן ניט געשפּיעלט די ראָליע, וואָס היינט.

מען האָט שטענדיג געטראַכט, אַז דער זשאַרגאָן איז נאָר אַ מיטעל צו בילדען דאָס פאָלק. מען האָט זיך בעקלאָגט, וואָס מען מוז זיך נעהמען צו אַזאַ ניט יום-טוב'דיגען מיטעל, כדי צו דערהויבען די מאסען פון פאָלק אויף אַ העכערע מדרגה. די משכילים האָבען געהאָפט, אַז דורך די בילדונג, וואָס מען וועט געבען דעם פאָלק אויף זשאַרגאָן, וועט עס ממילא אָנהויבען צו פעראַכטען דעם מאַמע-לשון און וועט מיט דער צייט רעדען די שפּראַך פון לאַנד, וואו ער וואוינט. די העברעאיסטען טענה'ן נאָך היינט, אַז מען דאַרף בענוצען דעם זשאַרגאָן, כדי אויפצוּוועקען אַ חשק ביי'ן המון צו דער העברעאישער שפּראַך, אַז דאָס ציעל פון די זשאַרגאָן שרייבערס דאַרף זיין צו פער'מיאוס'ן אין די אויגען פון לעזער דעם זשאַרגאָן, כדי ער זאָל וואָס גיכער איהם פערבייטען מיט אונזער אַמאָליגער נאַציאָנאַלער שפּראַך.

אַזוי האָבען געטראַכט אַ סך קלוגע קעפּ.

יאָהרען זענען פערגאַנגען און די קלוגע קעפּ האָבען פּלוצים דערזעהן פאַר זיך, ווי עס וואַקסט אויף אַ נייע פאָלקס-ליטעראַטור, ווי זי ווערט ברייטער אין ברייטער און בעשענקט אונז מיט טיפע און שטאַרקע טאַלאַנטען. זיי האָבען מיט איינמאָל בעמערקט, אַז דער זשאַרגאָן האָט אַ דאָפּעלטען ווערט: ערשטענס, טראָגט ער אַריין נייע בעגריפען און קלאָרע בילדער אין מח פון פאָלק; צווייטענס, שפּיעגעלט ער אָפּ אין זיין ליטעראַטור די נשמה פון דער יודישער מאַסע, ד. ה. ער לערנט אונז אויס בעסער צו פערשטעהן און צו בעגרייפען אונזער אייגען פאָלק. און די זשאַרגאָן-ליטעראַטור איז הייט ניט נור אַ מיטעל צו בילדען דאָס

פאָלק, נור אויך אַ טייערעס מיטעל צו בילדען אונזערע אינ־טעליגענץ, די דאָזיגע קלאַסען ביי יודען, וואָס האָבען זיך דערווייטערט פון פּראָסט יודישען לעבען און האָבען עס אויפגעהערט צו פערשטעהן.

און ווייטער זענען יאָהרען אַוועק.

דער ציוניזם איז געקומען, און ניט קוקענדיק אויף דעם, וואָס די העבּראַאישע שפּראַך איז ביי אים טייער און ליב, האָט ער אָנ־געהויבען צו פירען אַ גרויסע אַגיטאַציע אויף זשאַרגאָן.

דער ציוניזם בויט אויפ׳ן רצון און די קרעפטען פון פאָלק, און דערום האָט ער געמוזט רעדען מיט׳ן פאָלק די שפּראַך, וואָס ער פערשטעהט. אין די קורצע צייט פון די קאָנגרעסען איז בעשאַפען געוואָרען אַנ׳אָנזעהליכע זשאַרגאָנישע ליטעראַטור. נאָך די דייטשע לייענט מען די געגוּיעסטע פּראָטאָקאָלען פון די קאָנגרעסען אין זשאַרגאָן, און איט־ליכע וויכטיגע נייעס, וואָס קומט פאָר אין ציוניזם, ווערט פערברייטעט אויף זשאַרגאָן מעהר ווי אין אַלע אַנדערע שפּראַכען.

גלייכצייטיג מיט׳ן ציוניזם האָבען אויך אַנדערע פּאַרטייען גענו־מען שרייבען און אַרבייטען פאַר׳ן פאָלק אין זשאַרגאָן. פון אַלע זייטען טראָגט מען דעם פאָלק עפּיס צו אין זיין שפּראַך, און די חברה שומרי-שבת און אַנדערע פרומע חברות שעמען זיך ניט מיט יעדען יאָהר צו פערגרעסערן די צאָהל פון זייערע פרומע מעשה־ביכלעך, מוסר-ספרים און ד. ג. אָבלייקענען דעם זשאַרגאָן, ניט ווע־לען מודה זיין, אַז ער שפּיעלט אַ געוואַלטיגע ראָלע אין יודישען גייסטיגען לעבען, קען נור אַ בלינדער.

עס לעבען אויך אין טעות די, וואָס בערוהיגען זיך מיט דעם, אַז דער זשאַרגאָן איז נאָר אַ מיטעל, וואָס מען געברויכט אַ געוויסע צייט, און פון וועלכען מען וועט זיך אַמאָל אָבשאָקלען. אַ שפּראַך איז ניט קיין אָל, מיט וועלכען מען וואַרפט זיך אַרום ווי אַ שוסטער. שוין ניט איין מאָל האָבען מיר געזעהן אין דער געשיכטע, אַז דאָס, וואָס איז געווען אַ מיטעל, איז מיט דער צייט געוואָרען דאָס הויפּט־ציעל. אויב מען בעקלערט גוט, האָט קיין זאַך קיין ממשות ניט. און אַלץ איז נור אַ מיטעל צו עפּיס אַנדערש. די שפּראַך איז אַ מיטעל זיך צוזאַמענצורעדען, די וויסענשאַפט איז אַ מיטעל קלערער צו בעגרייפען דעם מענשען און די נאַטור. דאָס פאַמיליען-לעבען איז אַ מיטעל צו דערהאַלטען דאָס לעבען פון אַ פאָלק.

סוף כל סוף דאַרף מען זיך אָבער קלאָר מאַכען דעם אונטער־שייד צווישען מיטלען און מיטלען. עס זענען דאָ מיטלען, וואָס הערען כלה אין זייער אַרבייט פאַר אַ ציעל. דאָס שטיק ברענענדיגע האָלץ, וואָס איז אַ מיטעל צו דערוואַרעמען דאָס צימער, ווערט כלה אַרבייטענדיג פאַר׳ן ציעל. עס זענען דאָ אָבער אַנדערע מיטלען, וואָס אַרבייטענדיג פאַר אַ ציעל, וואַקסען און שטאַרקען זיי זיך נאָך. דער מוסקעל, וואָס אַרבייט, ווערט שטאַרקער און קרעפטיגער.

צי געהערט דער זשאַרגאָן, וואָס ווערט בענוצט ווי אַ מיטעל צו בילדען דאָס פאָלק, צו דעם ערשטען מין מיטלען? צי זאָל מען איהם פערגלייכען מיט אַ ברענענדיג שייט האָלץ, אָדער מיט דעם מוסקעל, וואָס שטאַרקט זיך נאָך אין זיין קראַפט?

אַ שפּראַכע איז אַ לעבעדיגע זאַך, זי וואַקסט צוזאַמען מיט דער נשמה פון פאָלק, זי ווערט רייכער, ווען די נשמה פון מענשען, וואָס רעדט אויף איהר, בערייכערט זיך. זי איז אַ געפעס, וואָס פערליערט ניט קיין טראָפּען. אַלץ, וואָס די פריהערדיגע דורות האָבען אין איהר אַריינגעלעגט, בלייבט ביי איהר ווי אין אַ קאַלגרוב, ווי אין אַ ברונעם, וואָס לאָזט ניט דורך קיין אָנגערעגענט וואַסער; זי איז ווי אַ גומענער זאַק, וואָס ציהט זיך און ציהט זיך, אום איינצונעהמען נייע אוצרות פון מענשליכע בילדער און געדאַנקען. נייע הלוקים צווישען פאַרבען, קלאַנגען און געפיהלען. ווי אַ לעבעדיגע הויט נעהמט זי אַרום די נשמה פון דעם מענשען, וואָס רעדט און טראַכט אויף איהר. זי איז פול אָנגעזאַפּט מיט דעם גייסט פון איהר פאָלק און לאָזט זיך פון איהר ניט שיידען.

אמת, די וואָס זענען געגנער פון זשאַרגאָן און בענוצען זיך מיט איהם נור צייטענווייז, ווי מיט אַ פּראָבע צו בילדען דאָס פאָלק, טענה׳ען, אַז דער זשאַרגאָן איז גאָר ניט קיין שפּראַכע, אַז ער איז עפּיס אַ בייז אָנשיקעניש אויף אונז, אַן אָנצעפעניש, אַ פּגע־רע, מיט וואָס דער גלות האָט אונז בעלאַסטעט. מיט אַזעלכע געגנער איז שווער צו פיהרען אַ וכּוח, זאָלען זיי בלייבען ביי זייערע טענות. מען קען זיי נור געבען אַן עצה־טובה, דורכצובלעטערן די ווערק פון אַבראַמאָוויטש, פּרץ, שלום־עליכם און אַנדערע, זיך צו פערטיעפען אין דעם גייסט פון דעם זשאַרגאָן, האָט קלינגט אויף די גאַסען און אין די קלויזען, אין די וואַרשטאַטען און אין די קראָמען, ביי אַ חתונה, ביי׳ן קינדס וויעגעל, ביי אַ שמחה און ביי אַ לויה, אין צייטען פון נויט און פּיין, אין די מינוטען פון כעס, שרעק, הערצקלעמענים און געוויין. דעמאָלס וועט מען קענען אפשר פיהרען דעם

וכוח צו ענדע, און דוקא אין דעם אופן, ווי מיר האבען פריהער גערעדט.

דער זשארגאן איז א שפראכע. אמת, א שפראכע פון א פאלק, וואס איז פערוואגעלט פון זיין לאנד, אבער פארט א שפראכע. כל-זמן מיר וועלען זיין א פאלק אין גלות, וועלען מיר ניט לויז ווערען פון איהר, ווייל זי איז פאר אונז אנגעמאסטען ווי א נאגעל צום פינגער, ווי א שלייער פאר א כלה.

די וואס ווילען פון זשארגאן אמאל פטור ווערען, זאלען קודם-כל ווערען הייסע איבערגעגעבענע ציוניסטען, לעבען און ארבייטען נור פאר דעם געדאנקען צו מאכען פון גלות-פאלק א פרייעס פאלק אויף פרייער ערד.

דען די גרעסטע געפאהר איז פאר'ן זשארגאן דער אויסגעפיהר-טער ציוניזם. ניט קוקענדיג אויף דעם, וואס דער ציוניזם ארבייט און אגיטירט אין זשארגאן, טראגט ער אין די פאלבען פון זיין קלייד א הלף פאר אונזער גלות-שפראכע. ער האט איהם פיינד פון גאנצען הארצען. ער לייקענט ניט, אז דער זשארגאן איז א שפראכע. ער זאגט אבער, אז דאס איז א שפראכע פון קנעכט. ער פיהלט אין דעם גייסט פון זשארגאן דעם גייסט פון א דערשלאגען פאלק, אלע פעהלערן, אלע קראנקהייטען פון יודישען פאלק זעהט ער בולט ארויסשיינען פון דער זשארגאן-שפראכע. דלות, קאלטע הערצער, אויגען, וואס זעהען ניט קיין פארבען, אויערען, וואס הערען ניט קיין געזאנג, א מויל, וואס קען זיך נור ווינצלען און אבלאכען פון זיך און דער גאנצער וועלט, א שארפער מח, אין וועלכען עס צאפעלט זיך א פערטריקענטע נשמה, — בקצור אלע די זיס-זויער-הנ'עוודיגע מעלות פון דעם יודישען פערארעמטען גייסט שפיגלען זיך אב פאר איהם אין דער זשארגאן-שפראכע. און אזוי ווי דער ציעל פון ציוניזם איז אויסצוראטען אין אונז דעם גלות-יודען, וועט די ערשטע כפרה זיין ביי איהם דער זשארגאן, מיט וועלכען דער יוד איז אזוי צוזאמענגעוואקסען. טאקי דעריבער ווייל דער ציוניזם ווייס דעם כח פון א שפראכע אויף א פאלק, ווייל ער ווייס, אז דער זשארגאן איז ניט קיין פראסטע צוצעפעניס, נאר א יודישע שפראכע, וועט ער זיך מיט אלע כחות סטארען איהם צו פערניכטען. ער האפט, דאס ביי דער גרויסער איבערקעהרעניש צום בעסערן, וואס וועט קומען אויף דעם יודישען פאלק דורך דעם אויסגעפיהרטען ציוניסטישען אידעאל, — וועט איהם אויך געלינגען צו בעפרייען דאס אויסגעלעזטע פאלק פון זיין קנעכטי-שער שפראכע.

דערווײַלע אָבער אַגיטירט דער ציוניזם מיט'ן זשאַרגאָן, ער בענוצט איהם אַלס מיטעל, און ס'איז שווער צו זאָגען, אויב דירך דעם וועט דער זשאַרגאָן אַליין ניט ווערען אײדעלער און פרייער; אַזוי ווייט אײדעלער, דאָס די סמנים פון דער קנעכטישער זייט העלען ווערען אַליין בלאַסער און ניט מערקליכער, און דאַמאָלס?...

דער לעזער זעהט, אַז מיר זענען ניט געקומען צו זאָגען נביאות וועגען דער צוקונפט פון זשאַרגאָן. אונזער ציעל איז אָנצוואווייזען, וואָס פאַר אַ גרויסע ראָלע עס שפּיעלט די זשאַרגאָנישע ליטעראַטור אין יודישען לעבען, און וועלכע שרייבערס איהרע מיר האָבען דאָס צו פערדאַנקען. מיר ווילען ערקלערען דעם דאָפּעלטען ווערט, וואָס זי האָט פאַר אונז: דאָס די זשאַרגאָן-ליטעראַטור איז היינט איינע פון די הויפּט-מיטלען, מיט וועלכע מיר ערקלערען דעם קלוגען אין פאָלק זיין אייגענעם לעבען, זיינע ליידען און פריידען, זיינע מעלות און הסרונית, זיין וועג און זיין ציעל אויף ווייטער: זי איז איינע פון די ערשטע מיטלען צו בילדען די יודישע אינטעליגענץ, וועלכע האָט זיך דערווייטערט פון יודישען פאָלקס-לעבען און האָט עס אויפגעהערט צו פערשטעהן.

ווי אלט איז די זשאַרגאָן־ליטעראַטור?

זי איז, זעלבסטפערשטענדליך, ניט עלטער פאַר די מאַסע, וואָס האָט איינמאָל פאַר אַלע מאָל אָנגענומען דעם מיטעל־הויכדייטש פאַר די גרונדלאַגע פון איר טעגליכער וואָכעדיגער שפּראַך.

אין דרייצעהנטען יאָהרהונדערט הויבט זיך אָן די גרויסע וואַנ־דערונג פון די יודען אין פראַנקרייך און לאָטאַרינגען קיין מערב־דייטשלאַנד. מאַנכע געלערנטע היסטאָריקער מיינען, אַז אויך פון דער צייט אָן הויבט זיך אָן דער יודיש־דייטשער זשאַרגאָן. ס'איז אָבער אויך פאַרהאַן אַ מיינונג, דאָס דער זשאַרגאָן איז געוואָרען אונזער פאָלקס־שפּראַך ניט פריהער, ווי אין זעכצעהנטען יאָהרהונדערט.

פון דייטשלאַנד האָבען די יודען אַריינגעבראַכט דעם זשאַרגאָן אין פוילען און אַנדערע סלאַווישע ערטער. די געבירטיגע יודען פון רוסלאַנד און פוילען האָבען דאַמאָלסט קיין שום פאָרשטעלונג נישט געהאַט פון יודיש־דייטש. צווישען די ביכער־אַנטיקען געפינט זיך אַ יודישע תחינה, וואָס איז געשריבען געוואָרען מיט סלאַווישע אותיות, א ראיה, דאָס די געבירטיגע סלאַווישע יודען האָבען אינאיינעם מיט דער שפּראַך אויך איבערגענומען דעם סלאַווישען אלף־בית.

פאַרוואָס האָבען גראָד די פוילישע יודען אָנגענומען די נייע שפּראַך פון די איינגעוואַנדערטע—ערקלערט מען דערמיט, וואָס ער־

שטענס, איז די דאמאליגע שטאָדטישע בעפעלקערונג בעשטאנען פון דייטשען, מיט וועלכע עס איז אויסגעקומען צו פיהרען שטענדיגע עסקים. און צווייטענס, צוליעב דעם, וואס די ניי־אנגעקומענע יודען זענען גע־שטאנען העכער אין בילדונג, ווי אין תורה אלס די געבוירענע פוילישע יודען.

נאך המעלניצקיס רדיפות האבען די פוילישע יודען פערשפרייט דעם זשארגאן אין נייע לענדער.

נאך עד היום קען מען נישט גענוי בעשטימען די צייט, ווען עס האט זיך בעוויזען א ליטעראטור אין דער דאזיגער שפראך.

זייט דעם 13־טען יאהרהונדערט געפינט מען לידער און פער־שיידענע ווערק אין הויכדייטש געשריבען מיט יודישע אותיות. נאך מעהר, צווישען די לעצטע דייטשע מינענזינגער געפינט מען דעם יוד זיסקינד. זיינע לידער פלעגט ער פערצייכענען מיט יודישע אותיות. ווי די מעשה זאל אבער נישט זיין, ערשט אין זעכצעהנטען יאהרהונדערט הויבען אן צו ערשיינען גרעסערע ווערק אין זשארגאן. דאס ערשטע יודישע ספר אויף זשארגאן מיט'ן נאמען „ספר המדות" איז ארויס אין 1542. מיט צוויי יאהר פריהער איז שוין ארויס אין יודיש דער „ברית הדשה" איבערזעצט פון א גע'שמד'טען יודען. פון יענער צייט אן הויבט זיך אן צו ענטוויקלען א יודיש־רעליגיעזע ליטעראטור. מען איבערזעצט תפילות, חומש און פער־שיידענע מוסר־ספרים. געמיינט האט מען דערמיט צו בילדען דאס יודישע ווייב, וואס פערשטעהט נישט קיין לשון קודש. אין „ספר המדות" ערקלערט דער מחבר דאס ציעל פון זיין ארבייט. ער שרייבט: „ווי וואויל די גמרא געהט, אז פרויען דארפען נישט תלמוד לערנען, אבער עשרים וארבע און איסור והיתר זאל מען זיי לערנען". 1544 ערשיינט צום ערשטען מאל אויף עברי־טייטש חומש און די מגילות. אבער דאס קומט פון אונזערע הענד. דער איבערזעצער איז א גע'שמד'טער יוד, א מיסיאנער. ערשט 1560 איז צוערשט ארויס אן איבערזעצונג פון חומש דורך א יודען. מיט דרייסיג יאהר שפעטער ערשיינט דער „טייטש־חומש", וואס איז גיך געווארען דאס פערשפרייטסטע בוך צווישען דער יודישער מאסע.

דער טייטש־חומש בעגנוגענט זיך נישט מיט דער פראסטער אי־בערזעצונג. ער לעגט נאך צו פערשיידענע פרושים, און בעפוצט איט־ליכען פסוק מיט פערשיידענע שענע אגדות פון תלמוד און מדרשים.

באַלד אָבער בעווייזט זיך דעם טייטש־חומש אַ שטאַרקער קאָנקורענט. אין 1600, מיט פיער יאָהר פאַר דעם אונשטערבליכען בוך „דאָן קי־חאָט" פון סערוואַנטעס, איז ערשינען דער „צאינה וראינה", אַ בוך, וואָס איז געוואָרען אין בעסטען זין פון וואָרט אַ פאָלקס־בוך, אַ בוך, וואָס האָט דערלעבט נישט ווייניגער אויסגאַבען, ווי דער אויבענדער־מאָנטער „דאָן קיחאָט".

דער „צאינה וראינה" איז אויך נישט קיין פשוט'ע איבערזעצונג פון דער תורה. דאָס איז אַ פרייע קונציגע ווידערגאַבע פון איטלי־כער סדרה בעזונדער מיט אַלע אירע מעשיות, און יעדע מעשה איז אַרומגערינגעלט מיט אַ קראַנץ פון נאָך מעשיות, וואָס האָבען זיך שוין גענומען פון אגדתא און מדרשים;—מעשיות, וואָס האָבען פאַרוואַנדעלט איטליכען טריט פון אונזערע אבות און אמהות און די איבעריגע חומש-העלדען אין עפיס אַ געטליכע און אַ הייליגע טאַט. פון „צאינה וראינה" שעפט די יודישע פרוי די היסטאָריע פון איר פאָלק. איטלי־כען שבת לייענט זי אין דערהויך פאַר איהרע האַלב-דערוואַקסענע טעכטער די נסים און די נפלאות פון „די העגד אונגעוואַשען". חנוכה קוועלט זי פון דער מעשה מיט די מכבים, פורים זעהט זי אַ נקמה אויף המנ'ען, תשעה-באב לעבט זי דורך דעם חורבן-ירושלים, דעם ערשטען און דעם צווייטען, און אַ גאַנץ יאָהר געוועהנט זי זיך איין מיט די געדאַנקען, אַז זי איז אַ קינד פון אַ גרויס פאָלק, פאַר וועל־כען דער רבוש"ע מאַכט אַלע טאָג איבער די נאַטור-געזעצען, און וועלכען דער רבוש"ע האָט ליעב פון גאַנצען האַרצען.

צוגלייך מיט די איבערזעצונגען און פרושים צו די חומשים בע־ווייזט זיך אַ גרויסע ליטעראַטור פון מוסר-ספרים, וועלכע פלאַנצען איין דעם לעזער יראת-שמים, צניעות, מצות טובות. דער חובת-הלב־בות, שבט מוסר און קב הישר זענען נאָך עד היום די בעליעבטעסטע ביכער פון אונזערע פרומע פאַרצייטיגע פרויען.

אין דער אייגענער צייט הויבען אָן צו ערשיינען אַזוינע ביכער, וואָס מען קען זיי שוין רעכענען צו דער וועלטליכער ליטעראַטור. מעהרסטענטיילס בעשעפטיגען זיי זיך מיט די צרות און גזרות, וואָס יודען זענען אויסגעשטאַנען, ווי, למשל, די בלוט-בעדער פון חמעלניצ־קי'ן. בעשרייבונגען פון דעם מין געפינען זיך אַנ'ערך הונדערט.

אין 17־טען יאָרהונדערט האָבען זיך אָנגעהויבען צו בעווייזען די ערשטע מעשה־ביכער. אַם בעקאַנטעסטען זענען נאָך ביז היינט דאָס

„מעשה־בוך” און די „בבא־מעשה”. אין 18־טען יאָהרהונדערט בעווייזען זיך די ערשטע לעהרביכער אין זשאַרגאָן: אַנ'אַריטמעטיק, עטליכע ביכער וועגען דער געאָגראַפיע פון פאַלעסטינא, און אפילו אַ בעשרייבונג פון דער ענטדעקונג פון אַמעריקא מיט'ן טיטעל „קאָלומבוס”.

אויך די לעצט־דערמאָנטע ווערק האָבען זיך אויסגעצייכענט דורך זייער שטרענג רעליגיעזען חאַראַקטער. פון די היסטאָרישע ספרים וועגען פערשידענע גזרות, ווי אויך פון די מעשה־ביכלעך, זעהט מען, אַז דער מחבר פערפאָלגט נור איין ציעל,—צו פערפעסטיגען דעם בטחון אין גאָט, צו שטאַרקען דעם יודענס צעבראָכען האַרץ דורך אַ שטאַרקען גלויבען, אַז וואָס גאָט מאַכט, מאַכט ער אַלץ צום בעסטען.

עס וואָלט אָבער געווען אַ טעות, ווען מען וואָלט געמיינט, אַז דערמיט האָט זיך געענדיגט די זשאַרגאָנישע ליטעראַטור, וואָס איז געווען ספּעציעל בעשטימט פאַר די יודישע פרוי. אַלע די דערמאָנטע ספרים האָבען אַ מאַנסבילשען חאַראַקטער, און זיי זענען אויך געוואָרען די לעזע־ביכער ניט נאָר פאַר דעם יודישען ווייב. מיט די אייגענע ווערק האָט זיך בענוצט דער פּראָסטער מענש פון פאָלק, וואָס איז געשטאַנען אין דער יודישער בילדונג נישט העכער פון אַ אשה. דער שבט מוסר, דער חובת הלבבות, ווי אויך פיעלע אַנדערע ספרים זענען געוואָרען פאָלקס־ביכער, אָהן אונטערשייד פון געשלעכט.

איבריגענס, פאַר די פרוי איז בעשאַפען געוואָרען אַ גאַנץ ספּעציעלע ליטעראַרישע פאָרם, וועלכע איז נישט וועניגער אַלט, ווי דער „צאינה וראינה”. מיר מיינען דאָ דערמיט די תחינות.

ווי גרויס איז דאָ די צאָהל פון די תחינות, איז שווער צו זאָגען. זינט דריי הונדערט יאָהר הערט מען נישט אויף צו פערזאָרגען די יודישע פרוי מיט אַלערליי תחינות. עס איז נישטאָ קיין איין רעליגיעזער טריט אין איהר לעבען, צו וואָס מען זאָל נישט קענען צוקלייבן אַ תחינה. צי געהט זי חלה־נעהמען, ליכט־בענטשען, צי געהט זי אין שול, צי פון שול, צי האָט זי עפּיס אַ פּיין, אַ האַרצקלעמעניש, אַ קראַנק קינד, אָדער עפּיס אַ שרעק; קורץ, וואו זי וועגדט זיך און קעהרט זיך, אומעטום בעווייזט זיך דער מחבר פון דער תחינה, וואָס לעגט איר אַריין די ווערטער אין מויל, ווי זי זאָל זיך דורכרעדען מיט'ן רבוש"ע.

די תחינות זענען די מאָנאָלאָגען, וועלכע די יודישע פרוי האַלט פאַר'ן רבוש"ע. זי רעדט זיך פאַר אים אויס דאָס האַרץ, ווי פאַר אַ גע־

טרייען פאָטער, פאַר איהם, „די הענד אונגעוואַשען”, גיסט זי אויס איהר גאַנצע פּיין. און דאָס, וואָס די געפיינינטע יודישע פרוי פערשווייגט פאַר׳ן מאַן און קינדער יאָהרען-לאַנג, רעדט זי עס אויס פאַר גאָט, און דערלייכטערט איר געמיט.

די שאַפונגסצייט פון תּחינות האָט נאָך ביז היינט נישט אויפגעהערט. אַלע יאָהר ווערען געבאָרען נייע תּחינות. צו בעמערקען אייגאָך, דאָס גאָר די תּחינות-ליטעראַטור צעהלט אונטער איהרע פערפאַסער ווייבערשע נעמען. די בעריהמטעסטע תּחינה-שרייבערין, וועלכע איז נאָך היינט די בעליבטעסטע, איז איינע שרה בת טובים, אַ פרוי וואָס האָט געלעבט אין אָנפאַנג פון פאָריגען יאָהרהונדערט.

מיר זעהען, אַלזאָ, דאָס דער אָנהויב פון דער זשאַרגאָן-ליטעראַטור נעהמט זיך פון דריי קוואַלען. פון איין אומריינעם קוואַל און פון צוויי כּ׳עפערע, ריינערע. פון אָנפאַנג האָבען פערשיידענע געשמד׳טע יודען געזוכט זיך צו דערנעהנטערען צו דער מאַסע דורך דעם, וואָס זיי וועלען רעדען און שרייבען איהר אויף איהר אייגענער שפּראַך. באַלד אָבער האָט זיך אויפגעוועקט אויך דער חשק ביי די געלערנטע יודען זיך צו טיילען מיט דער מאַסע מיט די אוצרות זייערע. אָנפאַנגס האָבען זיי נאָר געזאָרגט פאַר׳ן יודישען ווייב, וואָס וואַקסט אויף אָהן אַ שום בעגריף פון דער העכערער וועלט, אין וועלכער עס לעבען די גליקליכע מענער. דערנאָך אָבער, בעת אויך די יודישע מאַנסבילשע מאַסע איז געוואָרען פערגרעבט און אונוויסענד, צוליב די טויזענדער רדיפות און צרות,—האָבען זיי אויך גענומען זאָרגען פאַר דעם עם־הארץ, פאַר דעם פּראָסטען מענשען פון פאָלק. די זשאַרגאָן־ליטעראַטור איז געווען דערפאַר מעהרסטענטיילס אַב׳איבערזעצונגס־ליטעראַטור. די העברעאישע און תּלמוד׳ישע ווערק זענען אויסגענוצט געוואָרען שטיקלעכווייז פאַר די גרויסע מאַסען. זי האָט פערפאָלגט בילדונגס-צוועקען אין ריין רעליגיעזען אופן, און האָט געזוכט דורך אַלערליי מיטלען צו פּאָפּולאַריזירען די געדאַנקען, מיט וועלכע עס האָבען געלעבט די לומדים און די פרומע געלערנטע פון יענער צייט. פון דער דאָזיגער גאַנצער ליטעראַטור שיינט אַדורך דער וואונש צו מאַכען קלענער די וואַנד, וואָס שטעהט צווישען די געלערנטע און דאָס פאָלק, צו העלפען און צו בעראָטען דעם פּראָסטען

מענשען, וואָס ליידט פון טויזענדער רדיפות פאַר זיין אמונה, און וועלכע ער קען אַזוי ווייניג.

די גאַנצע ליטעראַטור איז לויט דעם געווען אַ געגעבענע פון די אויבערשטע קלאַסען. איז געווען אַ געשענקטע. זי שפּיגעלט מעהר אָב די אָנשויאונגען פון די געבערס, פון די מנדבים, איידער פון די נעהמערס, דעם פאָלק אַליין.

פרעגט זיך, פאַרוואָס איז זי אַזוי גיך אָנגענומען געוואָרען פון פאָלק? פאַרוואָס האָט מען זיך אַזוי באַלד צוגעבונדען צו איהר? ער-קלערט זיך דאָס דערמיט, דאָס ווי גרויס דער אָבשטאַנד איז נישט געווען צווישען די געלערנטע, די לומדים און דאָס פאָלק,—איז ער דאָך ניט געווען אַזוי גרויס, ווי מיר זעהען דאָס ביי דער היינטיגער מאָדערנער געזעלשאַפט. דען די וועלטאַנשויאונג פון למדן און עם-הארץ איז געווען די אייגענע. מיט דער אייגענער תמימות האָבען זיי געלעבט פאַר איין גאָט, און אויך זייער פאָרשטעלונג פון גאָט איז כמעט געווען די אייגענע. דער למדן, דער רב האָט נאָר גע-קענט רייכער בעפּוצען זיין נאַאיווען גלויבען. דעם גלויבען אָבער האָט ער געהאַט דעם אייגענעם, ווי דער האָלצהעקער, און אַ טייל פון זיינע מענטעלען און הייליגע בעפּוצונגען האָט דער למדן אַוועק-געגעבען דער פרוי, דעם מאַן פון פאָלק.

נאָכדעם, ווי מיר האָבען קורץ בעריהרט די פראַגע וועגען דעם אורשפּרונג פון דער זשאַרגאָן-ליטעראַטור, און אָנגעוויזען אויף דעם חאַראַקטער פון די ערשטע עלטעסטע ווערק, קענען מיר אַריבערגעהן צו נעהנטערע עפּאָכען, צום חאַראַקטער פון דער זשאַרגאָן-ליטעראַטור אין 19־טען יאָהרהונדערט, וואָס האָט זיך גענומען פון מער אָריגינע-לע קוועלען, פון פאָלק אַליין.

איטליכע פאָלקס-ליטעראַטור האָט נאָך, חוץ די געדרוקטע ווערק, חוץ די תורה שבכתב, נאָך אַ תורה שבעל־פּה, אַ נישט געדרוקטע לי-טעראַטור, וואָס איז נישט מינדער פערברייטערט, ווי די געדרוקטע. מיר מיינען דערמיט די פאָלקס-לידער, וואָס איין גאָט ווייס, ווער עס האָט זיי בעשאַפען, וואָס לעבען אָבער אין זכרון פון פאָלק הונ-דערטער יאָהרען.

נישט קוקענדיק אויף אַלע צרות און רדיפות, האָט דאָס פאָלק נישט פערלאָרען דעם גאַנצען חשק אַמאָל אַ לאַך, אָדער זיך אַ שפּיעל צו טון. דאָס פּורים-שפּיעל, ווי, למשל, „מכירת-יוסף" און די בדחנ׳י־שע פּאָעזיע עקזיסטירען שוין זינט יאָהר־הונדערטען און לעבען פון דער יודישער מאַסע. „דאָס אחשורש־שפּיעל" איז צוערשט אַרויסגעגע־בען געוואָרען אין 1711. אַנ׳ערך מיט 200 יאָהר צוריק, פון איינעם אַ קריסט. צווישען די פאָלקס-לידער געפינען מיר אַזוינע, וואָס נעה־מען זיך נאָך פון 18־טען יאָהרהונדערט. די פאָלקס-לידער זענען נישט לאַנג געזאַמעלט געוואָרען פון ש. מ. גינזבורג און מאַרעק און פאַר עטליכע יאָהר צוריק זענען זיי אַרויסגעגעבען געוואָרען פון דער חברה צו פערשפּרייטען בילדונג צווישען יודען.

די יודישע פאָלקס-ליעדער זענען מעהרסטענס בעשאַפען געוואָ-אין סוף פון 18-טען יאָהרהונדערט ביז אין מיטען פון 19־טען.— די לומדים און אַלע די כלי קודש שפּיעלען אין זיי שוין כמעט קיין ראָלע נישט. די העלדען פון דער פּאָעזיע איז דאָס יודישע קינד, די יודישע פרוי, די יודישע כלה, די יודישע שנור, דער בעל־מלאכה, דער רעקרוט און דער אָרימאַן. אין מאַנכע ליעדער קלינגט דער פּראָטעסט פון דער אָרימער מאַסע קעגען די קהלס-לייט, וואָס רעכענען זיך נישט מיט׳ן אָרימען קלאַס, ווי מיט גלייכע. אין מאַנ־כע פרויען-ליעדער הערט זיך דער פּראָטעסט קעגען שווער און שווי־גער, קעגען דעם טרויעריגען מזל, וואָס ערוואַרט אַ יודיש קינד נאָך דער חתונה. צייטענווייז ברעכט זיך דורך די טרויעריגע שטימע פון אַנ׳אונגליקליכער ליבע, און אויף טריט און שריט הערען מיר דעם יודישען האַלב-פרעהליכען, האַלב-ביטערען וויץ פון אַ יודישען קבצן.

עס איז איצט נישט אונזער זאַך פּאַנאַנדערצוגליעדערן דעם אינהאַלט פון די יודישע פאָלקס-ליעדער. דאָס איז אַ טעמא פאַר זיך. וויכטיג איז נאָר אָנצומערקען, דאָס אויך די מעהרסטע פאָלקס-ליעדער שטעהען אויפ׳ן יסוד פון אונזער אַלטער רעליגיעזער קולטור, און האָטש זיי פערטשעפּען אָפט אַ רב, אַ דין, אַ פּרנס, פונדעסטוועגען איז זייער אידעאַל דער אייגענער, ווי ביי די לומדים פון פרומען קלאַס. דאָס וויעג-ליעד:

אונטער דעם קינדס וויעגעלע
שטעהט אַ ווייסע ציגעלע...

דאָס ציגעלע איז געפאָהרען האַנדלען
ראָזינקעס מיט מאַנדלען.
דאָס איז די בעסטע סחורה.
דאָס קינד וועט לערנען תורה
אין הדר אַריין וועט מען איהם פיהרען,
ספרים וועט ער שרייבען,
א גוטער אַ פרומער יוד
וועט ער אי"ה בלייבען.
שלאָף מיין קינד פריש און געזונד...—

בעוויזט וואָס פאַר אַ צוקונפט דאָס פאָלק ווינשט זיך פאַר'ן קינד אַ זכר. דאָס ליעד ביי אַ מיידעלס וויגעלע,

אונטער שרה'לעס וויגעלע
שטעהט אַ ווייסע ציגעלע;
שרה'לעס חתן וועט לערנען תורה
תורה וועט ער לערנען,
ספרים וועט ער שרייבען א. אַז. וו.

שילדערט דעם גליקליכען מזל פון אַ יודיש מיידעל, וואָס קריעגט אַ מאַן אַ למדן. און האָטש עס רייסט זיך אַרויס ביים פאָלק אַ וואָרט אויף אונזערע פרנסים און רבנים, ווי למשל אין ליעד:

קליינע עופה'לעך רייסט מען פון הדר.
מען טוט זיי אָן יונישע קליידער:
אונזערע פרנסים און רבנים
העלפען נאָך אָבצוגעבען זיי פאַר יונים.

פונדעסטוועגען אַז עס קומט אַ יום־טוב, אַ שמחת תורה, זינגט דאָס פאָלק:

האָס מיר זענען, זענען מיר,
אָבער יודען זענען מיר.

וואָס מיר טוען, טוען מיר,
אָבער תפילין לעגען מיר א. אַז. וו.

דער ערשטער העלפט פון 19־טען יאָהרהונדערט קריגט די זשאַרגאָן־ליטעראַטור אַ נייעם פּנים. זי ווערט איראָניש־סאַטיריש. די ערשטע זומער־פויגלעך פון דער השכלה־צייט בענוצען זיך מיט דעם זשאַרגאָן אָבצולאַכען פון נאַרישען יודישען לעבען. ריב״ל, צווייפעל, גאָטלאָבער און אַנד. שפּיעלען זיך מיט דעם זשאַרגאָן; עטינגער און אַקסענפעלד נעהמען זיך צו איהם ערנסטער. נאָר דייטליכער טרעט אַרויס פאַר׳ן זשאַרגאָנישען לעזער אייזיק מאיר דיק, וועלכער האָט פערפלייצט דעם ביכער־מאַרק מיט זיינע ביכלעך, געשריבען אין גייסט פון די ערשטע משכילים. אויך זיי האָבען נישט געקוקט אויפ׳ן זשאַרגאָן, ווי אויף אַ שפּראַך פון אַלע קלאַסען פון פאָלק. אויך זיי האָבען נאָכגעטאָן די אַמאָליגע לומדים, וואָס האָבען פון רחמנות צום עם־הארץ געפּרובט אָבצאַפּען פון מדרש און גמרא אַן׳אָבגעוועבט גע־טראַנק פאַר׳ן פּראָסטען המון. זייערע געדאַנקען זענען געווען הויפּט־זעכליך אויסגעדריקט אין די לשון־קודש׳דיגע ספרים. דאָס, וואָס זיי האָבען געגעבען דעם זשאַרגאָן, איז געווען נישט מעהר ווי אַ בלאַ־סע פּאָפּולאַריזאַציע פון די געדאַנקען פון אָנפאַנג השכלה־צייט. קיי־נעם פון זיי איז נישט איינגעפאַלען צו שעפּען פון אָביעקטיווען פאָלקס־לעבען, ווי פון דעם איינציגען ריינעם מקור. דאָס פאָלקס־לע־בען איז געווען אין זייערע אויגען אַ זאַך, וואָס מען באַדאַרף אומ־מאַכען, און אַלס מאָדעל פאַר זיך האָבען זיי גענומען די אַבסטראַק־טע געשטאַלט פון אַן׳אייראָפּעאישען יודען—זייער אידעאַל איז געווען דורך דעם זשאַרגאָן דאָס זשאַרגאָנישע לעבען, ווי דער זשאַרגאָן אַליין, צו פערעקלען.

ערשט מיט ר׳ מענדעלע מוכר ספרים הויבט זיך אָן אַ זשאַר־גאָן־ליטעראַטור אין פולסטען זין פון וואָרט. זינט ער האָט אַוועקגע־וואָרפען די העברעאישע פען און איז אַריבער צום זשאַרגאָן, אַריבער דורך אַן׳עלעמענטאַרען געפיהל (לייען זיין אויטאָביאָגראַפיע אין „ספר־לזכרון״), איז די אָרימע זשאַרגאָן־ ליטעראַטור דערהויבען געוואָרען צו אַן׳אמת׳ן שפּיעגעל פון יודישען פאָלקס־לעבען. ער איז געווען דער ערשטער, וואָס איז געקומען צום המון נישט נאָר איהם בעלעהרען,

נאָר אויך אים צו שטודירען, נאָכלעבען זיין לעבען און דורכמאַכען אַ טייל פון זיין אייגענעם פיין קורץ, עפּיס צו לערנען פון אים. פאַר אַבראַמאָוויטש'ען איז דער המון אַ קוואַל, וואו עס שפּיגעלט זיך אָב אַ שטיק פון זיין אייגענעם לעבען, ווי דאָס לעבען פון גאַנצען כּלל.

ער איז געווען דער ערשטער, וואָס האָט זיך גענומען פאַר דער זשאַרגאָנישער ליטעראַטור מיט דער נויטיגער ערנסטקייט, מיט דעם נויטיגען בּעראַנטוואָרטליכקייטס-געפיל. אָבער מיט אַבראַמאָוויטש'ען הויבּט זיך אָן די וויכטיגסטע און די נייעסטע פּעריאָדע אין דער זשאַרגאָן-ליטעראַטור. די ווייטערדיגע אַרטיקלען וועלען זיך גענויער מיט איהר בּעשעפטיגען.

ר׳ מענדעלע׳ם וועגעלע.

ווער עס וויל זיך נעהענטער בעקאַנען מיט שלום יעקב אַבראַמאָוויטש, זאָל זיך מטריח זיין און אַריינזעצען זיך אין ר׳ מענדעלע מוכר-ספרים׳ס וועגעלע. דאָס וועגעלע פון ר׳ מענדעלען מיט אַלע זיינע מעלות און חסרונות, איז גענוי בעשריבען אין דעם ספר „פישקע דער קרומער" און איך וועל וועגען דעם ניט מאריך זיין, דער לעזער זאָל ניט מורא האָבען, אַז ר׳ מענדעלי וועט איהם חלילה והס פערפיהרען אין מדבריות און אויף ימ׳ען, אַזוינע גרויסע מאַרשרוטען מאַכט ניט ר׳ מענדעלי. זיין גאַנצע נסיעה איז ניט גרעסער פון „בנימין השלישי׳ס" נסיעה, און דאָס ווייסען מיר דאָך פון ר׳ מענדעלע׳ן אַליין („מסעות בנימין השלישי"), אַז בנימין, וואָס האָט זיך אַרויסגעלאָזען זוכען די עשרת השבטים, די רויטע יודעלעך אין די הרי חושך, איז אינגאַנצען דערגאַנגען ביז׳ן טייך גנילאָפּיאַטקע, ניט ווייט פון בערדיטשעוו.

מיט אַ יאָהר 40 צוריק, בשעת אַבראַמאָוויטש איז געוואָרען אַ נאָ-הענטער מחותן פון ר׳ מענדעלע׳ן, איז אפילו אַזאַ נסיעה ניט געווען אָהן סכנות. מען פלעגט דערביי ניט איין מאָל צו געזעגענען זיך מיט ווייב און קינד און כשר׳ע יודען פלעגען לאָזען אַ תנאי-גט. דאַמאָלס זיינען די יודען געזעסען טיעף-טיעף אין דער בלאָטע און מען האָט שוין געדאַרפט זיין אַ שטיקעל גבר אויסצושטרעקען די אָבגעזעסענע גלידער און זיך נעמען שפּרייזען פון קאַבצאַנסק קיין גלופּסק, אויף וועגען און

שטעגען האָבען געלויערט די האַפּערס, און דער, וואָס איז דערלייזט געוואָרען פון זייערע הענד, פלעגט קריגען אַ מיאוס׳ען פסק פון שטאָדט-בעלי־טובות און בעל-טאַקסעס. אָרענטליכע כשר׳ע יודען און יידענע יונגעמאַנטשיקעס פלעגען טאַקי זיצען אין דערהיים און אין די בתי-מדרשים, און אין דער אייגענער שטאָדט, וואו זיי האָבען דערזעהען דאָס ליכט פון דער וועלט, האָט מען זיי אויך צו קברי אבות געטראָגען.

נאָר איין ר׳ מענדעלי האָט זיך געקויפט אַ אָרים וועגעלע און איז געפאָהרען פון שטאָדט צו שטאָדט, פון דאָרף צו דאָרף, בכדי צו פערזאָרגען יודישע קינדער מיט אַ ביסל רוחניות. אין דער אייגענער צייט איז ש. י. אַבראַמאָוויטש געוואָרען אַ שטאַרקער מקורב פון דעם בע־וואוסטען ר׳ מענדעלי, און האָט זיך פון זיין פון זיין וועגעלע שוין קיין מאָל ניט געשיידט. פון דאַמאָלס אָן אין די ליעבשאַפט און פריינדשאַפט געוואָרען צווישען זיי אַלץ גרעסער און שטאַרקער. מען האָט זיי שוין קיינמאָל ניט געזעהן בעזונדער, שטענדיג צוזאַמען, ווי אַ טרייע פּאָר.

און ווען ר׳ מענדעלי איז געזעסען הינטער׳ן שטאָדט, ביים וועג־נעבען אַ גרויסען פעלד און האָט געקוקט, ווי עס געהט אַ מחנה יו־דישע נשרפים בעטלען אין די הייזער, און האָט זיך דערביי שטאַרק מצער געווען, איז ש. י. אַבראַמאָוויטש געזעסען ביים אייגענעם פעלד און האָט מיט דעם אייגענעם קרעכץ און דעם אייגענעם צער בעלייט מיט די אויגען די הונגעריגע נשרפים.

און איינמאָל אין אַ פריהמאָרגען האָט געטראָפען אַזוינס, וואָס די קאַבצאַנסקער קאָנען נאָך דאָס ביז היינט ניט אַרויפנעהמען אויפ׳ן זינען, און זאָגען, אַז ס׳שטעקט עפּיס אַ כשוף אין דעם.

אין אַ קורץ-פרייטאָג, אַ פריהמאָרגען, איז אַריינגעפאָהרען אין שטעדטיל ר׳ מענדעליי׳ס וועגיל מיט צוויי פאַרשוינען. פון וויטען האָט מען באַלד דערקענט, ווער די פאַרשוינען זענען. נאָר, אַז דאָס וועגעל איז צוגעפאָהרען צום מאַרק, איז פון די צוויי פאַרשוינען געוואָרען איינער. דאָס שטעדטיל האָט זיך שטאַרק גע׳חדוש׳ט און איז צוגעגאַנגען נע־העטער צום וועגעל, און האָטש טו זיך אַ מעשה אָן: מעהר ווי איין פאַרשוין איז אין וועגעל ניט געזעסען. עט־ליכע פון די היימישע בעלי־בתים זענען געוואָרען אַזוי צוטומעלט, אַז זיי האָבען פחד געקראָגען אָפּ־צושטעקען דעם פאַרשוין דעם געוועהנליכען יודישען שלום-עליכם. דער־ביי האָט ער געהאַט פערשיידענע פנימ׳ער און די פנימ׳ער פלעגען זיך

אַלע ווילע בײַטען, אַז ס'האָט ממש די ראיה פֿערנומען. ווי באַלד אָבער דאָס וועגעל איז אַרויס פֿון שטאָדט, האָט מען ווייטער געזעהן, דאָס צוויי פֿאַרשווינען זיצען אין איהם. פֿון דאַמאָלס אָן געהט אַ שפּרוך, אַז פֿון ר' מענדעל'ן און ש. אַבראַמאָוויטש'ן איז געוואָרען איין גוף און איין נשמה מיט פֿערשיידענע פּרצופֿים. פֿון דאַמאָלסט אָן, זאָגען געלערנטע און בעגלויבינטע מענשען, אַז דער, וועלכער האָט אַ חשק זיך צו בעקענען מיט שלום אַבראַמאָוויטש'ען, מוז זיך אַרײַנזעצען אין ר' מענדעל'ס וועגעלע.

ר' מענדעל'ס וועגעל פֿאָרט פּאַמעליך, ניט געאײַלט, אַפֿילו די שקאַפּע זיינע רירט זיך שטאַרק בערעכענט, קוים-קוים וואָס זי הויבט אַ פֿוס („ווינשפֿינגערל“).

די פּאַנאָראַמעס, וואָס מען זעהט אויפֿ'ן וועג, בײַטען זיך ניט און מען קען ניט זאָגען, אַז זיי פֿערהאַפּען דאָס אויג מיט דער שענקייט מען דאַרף שוין האָבען אַזאַ אײדעלע ראיה ווי ר' מענדעלע, כדי אַרויסצוגעפֿינען גאָט'ס שענקייט און זיינע וואונדער אויפֿ'ן ניט געברוקירטען וועג צווישען קאַבצאַנסק און טונעיאַדעווקע. אין די השונ'דיגע טעג איז די בלאָטע גרויס און געדיכט, דער הימעל גראה און פֿערקלאָגט און די מענשען, וואָס מען טרעפֿט אָן, ווילען חלילה ניט אָבשטעהן מיט זייער חן פֿון דער אַרומיגער נאַטור. זומער אין די סליחות-צייט זעהט מען יאָ שוין אַ ביסעלע גרינס, פֿעלדער מיט קאָרן, אַ בלאָהען הימעל; מען הערט אַפֿילו ווי עס פּיסצענען און זינגען די פֿויגעלעך אין דער לופֿטען, און מען אָטעמט אײַן אַ ריח פֿון שמעקעדיגען אָבגעשניטענעם היי. נאָר די קומענדיגע ימים נוראים, דער טרוקענער קרעכץ פֿון שופֿר, וואָס הילכט אַ גאַנץ אלול אין אויער פֿון כשר'ן יודען, דערלאָזט ניט זיך אַרײַנלאָזען אין אַזעלכע שטות'ען ווי פֿעלדער, וועלדער, הימלען, פֿויגלעך און ריחות פֿון שמעקעדיגע גראָז און בלומען. חוץ אַלעם דעם דאַרף מען נישט פֿערגעסען, אַז דער יוה האָט אויסער מערידען נאָך בטבע אַ פֿערקאַטערטען נאָז, און אַ אויג, וואָס אונטערשיידט ניט די אײדעלע איבערגאַנגען פֿון איין פֿאַרב צו אַ צווייטער.

אמת, ר' מענדעלע סטאַרעט זיך מיט אַלע כחות אויפֿצוּוועקען בײַ דעם פֿאַרשוין, וואָס פֿאָהרט מיט איהם אין איין וועגעל, אַ חוש הריח, אַ חוש הראיה. ער ווייזט ניט נור די בלאָטעס און די גריבער אין דער פּאַנאָראַמע, נאָר אויך אַנדערע שענע זאַכען, נאָר מען מוז זיך שוין גוט אָנבאָהרען

מיט ר׳ מענדעלע׳ן, כדי די רעד זיינע זאָלען עפּענען די פאַרשלאָ־
פענע חושים.

נאָר געַנוג רעדען אין משלים. ר׳ מענדעלע׳ס וועגעלע—דאָס
זענען די ביכער פון ש. אַבראַמאָוויטש. איטליכער קאָן זיי מיט׳ן נאָ־
מען און אַ סך פון אונזערע לעזער קאָנען אפשר גאַנצע שטיקער פון
זיי אויסווענינ. ניט איין טרעהר האָט מען פערגאָסען איף זיינע
לאַכעדיגע מעשיות, און איטליכעס מאָל, ווען אַבראַמאָוויטש פלעגט
אונז נויטען אַרויסצושיסען מיט אַ געלעכטער, האָבען מיר געפיהלט,
אַז דאָס לאַכען איז עפּיס ניט קיין ריינעס, אַז מיר חוזק׳ן אָב פון
זיך אַליין, אַז אין אונזער געלעכטער האָט ש. א. אַ טראָפּען גיפט
צוגעמישט.

אַבראַמאָוויטש איז דאָס גרעסטע טאַלאַנט, וואָס די יודישע ליטעראַ־
טור אין רוסלאַנד האָט אויפצואווייזען אין די לעצטע דורות. דאָס, וואָס
ער האָט געשריבען, איז געשריבען געוואָרען מיט דער געטליכער פעדער,
וועלכע איז צוזאַמען מיט׳ן פייער־צוואַנג בעשאַפען געוואָרען משׂשת
ימי בראשית אָן. קיינער פאַר אים האָט נישט געמאָלט די בילדער
פון יודישען לעבען, אַזוי ווי ער. און זיין פענזעל מיט וועלכען
ער מאָלט, איז דין ווי אַ האָר, וואָס איז בכח איבערצוגעבען די איי־
דעלסטע ליניע, דאָס דינסטע פינטעלע.

ש. אַבראַמאָוויטש האָט פון קליינוויז אויף זיך פערטיעפט אין
דעם גייסט פון יודישען לעבען. איהם האָט ניט אַזוי אינטערעסירע דאָס
לעבען אַליין, ווי די „יודישקייט״, וואָס געפינט זיך איין אין לעבען.
בשעת אַנדערע קינסטלער האָבען געוואָלט פערשטעהן און מיטפיהלען
די אויסערליכע סבות, וואָס ווירקען אויפ׳ן יודישען לעבען, האָט אַב־
ראַמאָוויטש מיט אַ קלאָרען טיעפען בליק געזוכט „ד אָ ס פ י נ ט ע ל ע
י ו ד״, דאָס, וואָס ס׳איז שווערער פון אַלץ צו האַפּען; דאָס „פינטעלע״,
וואָס אונטערשיידט איין פאָלק פון אַ צווייטען, האָט אַבראַמאָוויטש שטו־
דירט און אונטערזוכט אין זיין אייגענעם פאָלק. און האָט דאָס בע־
שריבען מיט די פאַסענדיגסטע ווערטער און ריכטיגסטע פאַרבען. דע־
ריבער רעכענט מען היינט אַבראַמאָוויטש׳ן פאַר דעם ערשטען גרעס־
טען יודישען פאָלקס־פּאָעט. קיינער קען זיך מיט איהם ניט פער־
גלייכען.

דאָס „פינטעלע פון איטליך פאָלק, ווי אויך דאָס פינטעלע יוד, קען מען מען ניט, אַ פנים, געפינען פון ביכער. ניט מיט שׂכל דער־ חאַפּט מען עס. אַט „דאָס פינטעלע", וואָס בעשטעהט פון טויזענדער קלענערע פינטעלעך, דאַרף מען קענען זעהן, זעהן מיט די אויגען. אַזאַ חוש-הראיה האָבען נור די אמת׳ע פּאָעטען, די קינסטלער. דאָס איז טאַקי אויך דער גרויסער אונטערשייד צווישען גרויסע געלערנטע און קינסטלער, וואָס זעהען און בעמערקען מעהר, גאָר אַנדערש, און און ריכטיגער און דייטליכער.

בשעת מיר ווילען קריגען אין מח אַ בילד פון אַ מענטשען, פון אַ חיה אָדער אַ בוים, מוזען מיר זיך גוט צוקוקען צו די אויסע־ רע כמנים פון דעם. צוליעב די אויסערע סמנים, מיט וואָס איין זאַך אונטערשיידט זיך פון אַנ׳אַנדער, קריגען מיר פון יעדער זאַך אַ פערשיידען בילד אין מח. די אויסערע סמנים דאַרף מען אָבער קע- נען זעהן, בעמערקען. און וואָס ניט בעמערקליכער און ניט בעשטענ־ דיגער זענען די אויסערע סמנים, מוזען מיר אַלץ בעטער און קלע- רער קענען זעהן.

אַ געוועהנליכער מענש האָט גאָר קיין בעגריף ניט, ווי ווענינ ער זעהט, וואָס עס טוט זיך אַרום איהם. למשל, פון 100 מענשען, וואָס געהען אַריין אין אַ צימער צום ערשטען מאָל, בעמערקען אפשר 5—6 די פאַרב פון די טאַפּעטען און אפשר 2—1 די מאָלעריי אויף די טאַפּעטען, פון צעהן בעקאַנטע, וועלכע איר זעהט טאָג־טעגליך, ווייסט איהר קוים איינעם, וואָס פאַר אַ פאַרב זיינע אויגען האָבען. צוויי זאַ־ כען שטער ן געוועהנליכע מענשען צו קריגען ריכטיגע בילדער פון דעם, וואָס פאַלט אַריין אין אויג. ערשטענס, די צופּעקייט: די בילדער, וואָס קומען פאַר פאַר אונזערע אויגען אַלע ווייל, ווערען אונז אַזוי דער־ עסען, אַז מיר ווילען זיך גאָרניט צוקוקען צו זיי. צווייטענס, די זעל־ טענקייט: דאָס, וואָס קומט פאַר זעהר זעלטען, לאָזט אין אונזער מח קיין קלאָרעס בילד ניט, ווייל מיר האָבען געהאַט צו ווענינ צייט צו- זאַמענקלייבען די אויסערע סמנים דערפון. מענשען פון פרעמדע ווייטע לענדער, דוכט זיך אונז אויס, האָבען אַלע איין אָנבליק. אַ אייראָפּיי־ אישען מענשען דוכט זיך, אַז אַלע נעגער האָבען איין אויסזעהען. דער יוד, וואָס האָט נאָך ביז ניט לאַנג ניט געהאַט קיין מגע ומשא מיט סאָל־ דאַטען און מיליטער, זאָגט: אַלע יונים האָבען איין פנים.

דאָס איז אַלץ גערעדט פון געוועהנליכע זאַכען, וואָס וואַרפען זיך

גרויס אין די אויגען. נאָך שווערער איז צוצוקומען אַ ריכטיג בילד פון אַ זאַך, וואָס וואַקסט, בליהט און פערוועלקט; פון אַ מענשען, וואָס האָט אַזוי פיעל פעריאָדען אין לעבען, פון זיין האַראַקטער, פון זיין נאַטור א. ז. וו. ווייל דאָס ווייזט זיך ניט אַרויס אויף איין מאָל, אין איין רגע, און די איבערע סמנים דערפון זענען אַזוי לויפיג, דין און נישט דאָ—וואָס—אָנצונעהמען, אַז דאָס געוועהנליכע אויג קאָן דאָס גאָר ניט האַפּען. אויף דעם איז נור מסוגל דער אמת'ער פּאָעט, דער אמת'ער קינסטלער וועלכער איז געבענשט פון דער נאַטור מיט די פיינסטע חושים אויפצוזויגען אין מה די פליהענדיגע, קוים מערקליכע סמנים פון איבערן לעבען פון מענשען און פון דער נאַטור.

ש. אַבראַמאָוויטש, וועלכער האָט מיט זיין קינסטלער־אויג געוואָלט האַפּען „דאָס פינטעלע יוד", וואָס בעשטעהט פון טויזענדער און טויזענדער קליינינקע פינטעלעך, האָט געמוזט געהן מיט אָפענע חושים דורך דאָס יודישע לעבען, האָט זיך געמוזט נאָהענט און לאַנג צוקוקען צו יעדער ברעקעלע, וואָס האָט אַ שייכות צום יודען, צו איטליכען פערבאָרגענעם שטעגעלע, אויף וועלכען עס וואַנדערט דער יוד אין זיין לאַנגען גלות. און דאָס וואָס ער האָט געזעהען, און דאָס, וואָס ער האָט גענוי בעטראַכט מיט זיין פיהלענד געמיט, האָט ער אונז אין זיין בילדער־שפראַך אָבגעמאָלט האָר ביי האָר מיט די פאַרבען און שאַטענס; ער האָט אונז די אויגען געעפענט צו זעהן און צו פיהלען דאָס פינטעלע יוד אַזוי ווי מען האַרף עס זעהען, ווי ער האָט דאָס אַליין געזעהען.

און געזעהען האָט ער דאָס אַליין נישט מיט די אויגען פון אַן אַסטראָנאָם, וועלכער האָט נור צו טון מיט גאַנצע וועלטען, וועלכער דערלאַנגט נור איין דרעה מיט דעם טעלעסקאָפּ, און ער איז שוין אַוועק פון איין שטערן צום צווייטען... ניין, זיין אויג האָט געקוקט מיט די אויגען פון באָטאַניקער (פלאַנצענפאָרשער), וועלכער רייסט אויס אַ קליין־קליין גרעזעלע מיט די וואָרצלעך, צושניידט דאָס אין קליינינקע שטיקעלעך און לעגט איטליכעס בעזונדער אונטער דעם מיקראָסקאָפּ, — וואָס פערגרעסערט איטליך פלאַנצען־קעמערל, וואו עס אַרבייטען די לעבענס־זאַפטען, אין טויזענדער מאָל, — און שטודירט און פאָרשט אויס די סודות פון איטליכען לעבענס־קעמערל בעזונדער.

אַזוי איז אַבראַמאָוויטש'עס אויג בעשאַפען. עס קען זיין, אַז צוליעב

דעם אַליין איז ער געוואָרען דער גרויסער קינסטלער, וועלכער האָט שטענדיג געסטאַרעט זיך צו שילדערן פּינטעלעך, פּינטעלעך, „דאָס פּינטעלע יוד". דעריבער האָט ער טאַקי אזוי ליעב ר' מענדעלע'ס וועגעלע, וואָס פאָהרט פּאַמעליך, ניט געאיילט, וועלכער האָט אַ שקאַפּע, וואָס איז שטאַרק בערעכנט און שטעלט זיך אָב אויף איי-
גו טריט.

דעצעמבער, 1901.

שלום יעקב אבראמאוויטש

(מענדעלע מוכר ספרים)

שלום יעקב אַבּראַמאָוויטש.

(מענדעלע מוכר ספרים).

„אין דעם מענשענס נשמה שפּיעגעלט זיך אָב אַ גאַנצע וועלט; דער ים געפּיהלען אין הארצען נעהמט זיך פון טויזענדער קוואַלען, איגעוועניגסטע אין איהם און אויסוועניגסטע חוץ איהם.

(דאָס ווינשפינגערל׳ ז. 134, ניו־יאָרק)

I

עס זענען דאָ שרייבערס, פּאָעטען, וועלכע נעהמען אָן דעם לעזער זאַנפט ביי דער נשמה, זאָגען עפּיס אַ ווערטיל, אַ שיחת-חולין, בערוהיגען מיט זייערע שטילע ווערטער דעם פער׳שמעיה׳טען מח, און איידער מען קוקט זיך נאָך אַרום, איז שוין דער לעזער הויך־הויך אויף די שפּיציגע בערג פון עולם הדמיון, וואו די געהויבענע נשמות בויען זיי־ע־ע נעסטען. יאוש און בטחון, פרייד און טרויער מישען זיך דורך אין לעזערס געמיט, אַ נייע הויט ווערט עפּיס אויף איהם אַרויפגעצויגען.

ער בעקומט עפּיס אַ פֿונק פֿון אַ נשמה־יתירה, און ער הויבּט אָן צו בעטראַכטען די וועלט און די מענשען מיט די אױגען פֿון געהויבענעם שרייבער, מיט דעם גייסט פֿון פּאָעטען.

עס זענען אָבער דאָ שרייבערס און טאַגע אויך פֿון די גרויסע, וועלכע שלעפּען דעם לעזער אין זייער עולם הדמיון ווי מיט געוואַלד. דער וועג צו די בערג איז אַ זאַמדיגער. אויף טאָלען און בערג קומען מיט אַמאָל גריבער און זומפּען, דער שרייבער האָט צרות אויף צרות, וויל אַלע מינוט פֿערעקשנט זיך דער לעזער און וויל זיך ניט רירען פֿון אָרט.

שלום יעקב אַבראַמאָוויטש געהערט צו דעם צווייטען מין שרייבערס. איידער מען לייענט נאָך דורך זיינס אַ בוך, קען מען שוין די גריבער און די טאָלען פֿון זיין טאַלענט. פֿריהער פֿאַר אַלץ זעהט דער קריטיקער די חסרונות זיינע. און מען מוז זיך גוט אָנהאָרעווען, איידער מען הויבּט איהם אָן צו געניסען און צו פֿיהלען אין איהם דעם ביטטיגען טעם.

ערשטענס, קומט ער צו אונז אַ פֿערשטעלטער, מיט אַ מאַסקע פֿון אַ פֿרום פּנים'ל, מיט אַ תהינה'לע אויף די ליפּען; ווי אַ טרייער קיזיקעל בעגלייט איהם דאָס פּסוק'ל און רעדט פֿאַר איהם ר' מענדעלע. פֿערצעפּעט ער עפּיס אָדער עמיצען מיט זיין צינגעל, לעגט ער באַלד צו: „ניט דאָס בין איך אויסען" און ווי באַלד עס גלוסט זיך איהם צו ווייזען זיין ביטערע האַרץ, אויסצוגיסען אַ טרערה, שפּרינגט שוין אַרויס ווי אַ שד אין דער „קליאַטשע" אַ גלייכווערטיל און אַ חוזק'ל אויף די ליפּען.

צווייטענס, איז זיין לשון אַ צוגעקינצעלטער. מען פֿיהלט, אַז אַבראַמאָוויטש'ן האָט זיך געוואָלט אין זיינע ווערק בעשאַפֿען אַן אייגענעם מאָנומענט פֿאַר דעם זשאַרגאָן־לשון. ער האָט זיך בעמיהט אַריינצולעגען אין העכער שפּראַך דעם גאַנצען עסענץ זיינעם. און ווען ניט ר' אַלטער יקנה"ז, טריינע סאָסיע, רייזע די בעל־אַכסניה'טע און עטליכע אַנדערע פּאַרשוינען פֿון זיינע ביכער, וואָלט מען קענען מיינען, אַז אַלע העלדען פֿון אַבראַמאָוויטש'ען האָבען זיך ווי אויף צו להכעיס צוזאַמענגערעדט איבערצומישען דעם אָרימען ר' מענדעלען. דורך דעם פֿערליערען זיינע ווערק די לעבעדיגקייט זייערע: מען ווערט פֿערמאַטערט צו שלינגען די אָבגעטאָקטע רעד פֿון ר' מענדעלען אין פֿערשידענע געשטאַלטען;

עס ווערט אביסעל דערעסען צו טרינקען לויטער עסעניץ אהן א קאפעלע וואסער, עס גלוסט זיך אויסצורוהען א ווײַלע, אבצוהאפען א ביסעל דעם אטעם, א קוק צו טון אן א וייט...

דריטענס, איז שלום אבראמאוויטש א שלעכטער ארכיטעקטאר. ער בויט אויף זיינע „מתנות פאר יודישע קינדער", זיינע „מעשות פון יודישע ארימע לייט", זיינע „מעשות פון פערוואלגערטע כתבים" אהן א צירקעל און אהן א לינעאל. די מעשה ציהט זיך ביי איהם, ווי א וואגען אויף א דארפישען, ניט געברוקירטען וועג. ער שרייבט „פערקייטעלטע מעשות", איינס קייטעלט זיך מיט'ן אנדערן, א מעשה נעבען א מעשה. אבער דאס גאנצע געבוי איז ניט צוזאמענגעוואקסען, נאר צוזאמענגעקייטעלט, און אפטמאלס דערמאנט מען זיך ערשט ביים סוף ביכעל דעם אנהויב פון א ספור-המעשה, וואס מען האט אן דעם שוין לאנג פערגעסען.

פיערטענס, אויסער די פערשטעלטקייט פון אבראמאוויטש'ען, האט ער נאך די טבע אריינצולעגען אין מויל פון זיינע געשטאלטען אזעלכע רעדע, וואס האבען א דאפעלטען טייטש. חוץ דעם וואס די רעדע זייערע זענען נוגע פשוט'ע זאכען, שטעקען נאך אפטמאלס אין זייערע ווערטער א מיין, א רמז אויף עפיס אנדערע זאכען, אויף כלל ישראל. בשעת פישקע דעם קרומענס בלינדע פלונית'טע שטופט אב פון זיך דעם ממזר און זאגט: „געהט אייך, פע! איך בין א נ'אשת-איש און האב ברוך השם מיט וועמען אין די הייזער צו געהן", הערען מיר אין די ווערטער גלייכצייטיג א שען רמז'ל אויף כלל-ישראל. אזעלכע שטעלען זענען צעזייט און צעשפרייט אומעטום אין אבראמאוויטש'עס ווערק. זיי קריגען דעריבער א צווייידייטיגען זין און ווארפען דעם לעזער פון פרט צום כלל און קאפויער און צעשטערען איהם דורך דעם דעם תענוג פון לעזען.

פינפטענס, ווי א נ'אמת'ער קינד פון זיין פאלק, וואס האט זיך ליעב אייביג צו ווערטלען, האט אבראמאוויטש דעם חסרון, צוליעב א גוט ווארט אדער א וויצעל צו צעשטערען די געפיהלען ביים לעזער, וואס ער האט מיט אזוי פיעל מיה און קונסט געזוכט ארויסצורופען. די שענסטע שטעלען פון זיינע ווערק ווערען אמאל פערדארבען דעריבער, וואס ער האט זיך ניט געקענט איינהאלטען צו מאכען ניט אין דער צייט אפילו א גוטען, אבער ניט קיין אנגעפאסטען וויץ*).

---

*) איך וועל נעהמען ביישפיעלען, וואס וועלען קלאר דיין פאר אלעמען, למשל:

אַלע די חסרונות, וואָס מיר האָבען דאָ אומישנע אויסגערעכענט, זענען אַזוי וויכטיג פאַר אַבראַמאָוויטש'עס טאַלאַנט, אַז אָהן די וואָלטען מיר אֶפשר גאָר ניט געקענט פערמאָגען זיינע ווערק. די חסרונות פון גרויסע טאַלענטען איז ניט מינדער ווערט צו לערנען און שטודירען, ווי זייערע מעלות. ביי זיי, די גרויסע שרייבערס, דריקט זיך אויס דער גייסט פון אייגען פאָלק ווי דורך אַ פערגרעסער-גלאָז. אַלץ איז ביי זיי בולט'ער, אַלץ איז גרעסער און פערענדיגטער. און ווען מיר זאָלען גוט קענען פערשטעהן דעם מקור, פון וואַנען עס נעהמען זיך די חסרונות און מעלות ביי אונזערע גרויסע יודישע טאַלענטען, וואָלטען מיר שוין ממילא פערשטאַנען די נשמה פון יודישען פאָלק מיט אַלע זיינע מעלות און חסרונות.

אַבראַמאָוויטש שטאַמט אָב פון דעם דור, וואָס האָט אַרויסגעגעבען אַ נייעם מין מענשען, יודען, וועלכע זענען פון תנ"ך און גמרא געוואָרען „בעדאַלטענע משכילים". זיי האָבען זיך לחוץ וועניג וואָס אונטערשיידט פון די „פאַרצייטיגע". ווי פערשטעלטע האָבען זיי פערבראַכט זייערע יאָהרען אין לאַנגע קאַפאָטעס און טלית-קטן'ס, געדאַווענט דריי מאָל אַ טאָג, ניט פערגעסען אַ שמחת-מצוה. און ווען זיי האָבען שוין יאָ זיך דערוועגט עפּיס צו טון, איז דאָס בעשטאַנען דערין, וואָס זיי פלעגען איבערהיפּען געוויסע שטיקלעך פיוט, אויסקעמען אָפּטער דאָס בערדיל און אַ קאַפּעלע אונטערקירצען די פאות. דאָס זענען פון יענער צייט די נייע „למדז'ווניקעס" אין דער בילדונג. פון דרויסען אנקוקענדיג, דאַכט זיך, גאָר ניט. אָבער היילינער גאָט, וואָס אינוועניג האָט זיך געטאָן ביי זיי. אין האַרצען האָט געגלידט דאָס יודיש פינטעלע, עס האָט געברענט דאָס היילינע פייער פון ליעבשאַפט צו דער גאַנצער וועלט. עס האָט זיך גע-דוכט, אַז עס הויבט זיך עפּיס אָן אַליכטיגע פרייע צייט, אַ גן-עדן אויף דער ערד. צווישען זיך האָבען זיי שטילערהייט געלעבט ווי ברידער, ווי חסידים פון איין רבי'ן. און געקוויקט האָט מען זיך מיט די ווערטער פון די היילינע נביאים, מיט אַ מליצה-ספר, מיט אַ שלום-לאהבי-בריוועל. (ווינשפינגערל ז. 137—138).

דאָס איז געווען אין יענער צייט, בשעת דער יוד איז נאָך גע-לעגען טיעף איינגעהילעט אין יודישקייט, האָט נאָך ניט געהאַט קיין

„ווינשפינגערל" ז. 73. שורה 1—2 פון אונטען, „קליאטשע" ז. 113, שורה 13—15 פון אויבען, ניו-יאָרקער אויסגאַבען.

מגע ומשא מיט מענשען פֿון אַן אַנדערע פֿאָלק און האָט זיך ניט געקענט פֿאָרשטעלען אַ לעבען אָהן אַ יודישע קהלה. פֿון קיין סאָנד האָט מען נאָך ניט געוואוסט, אַלע דין־תּורות און אַלע סכסוכים פֿלעגען זיך אָבשפּיגלען צווישען אייגענע. די קהל׳ס־פֿיהרער האָבען געהאַלטען די שטאָדט אין זייערע הענד, און וואָס זיי פֿלעגען טון, פֿלעגט זיין געטאָן. און בעת עס פֿלעגען זיך אַריינמישען די רעגירונג אין די יודישע פֿיהרונגען, פֿלעגט מען קוקען אויף דעם ווי אויף אַ שרעקליכע גזרה, וועלכע מען מוז אָבשטופּען פֿון זיך מיט תּפֿלה, צדקה און אַ מתּנת־יד דעם ערל מיט די שליפּעס.

די בעהאַלטענע משכּילים האָבען אַליין געשטעקט טיעף אין דער בלאָטע. דאָס זענען געווען קליינע מענשעלעך, וואָס האָבען עפּיס „געהאָפֿערט" אויף בעסערע צייטען, פּונקט ווי ווייבער „האָפֿערען" אַבליינענדיג אַ תּחינה. אין זייערע קעפּ, אָנגעשטאָפּט מיט מליצה־ביכלעך, איז ניט געווען קיין קלאָרע פֿאָרשטעלונג פֿון דעם, אויף וואָס זיי האָבען געהאָפּט. זייער אידעאַל איז געווען צו לעבען עפּיס אַ ביסעל שענער, דיינער־איראָפּעאישער; די אויסערליכע מעלות פֿון איראָפּעאישען לעבען זענען זיי געפֿעלען. זיי האָבען פֿערלאַנגט אַ ביסעל מעהר פֿרייהייט, אָבער זייער פֿאָרשטעלונג פֿון פֿרייהייט איז אויך געווען אַ קינדישע און אַנעגאָאיסטישע: זיי האָבען געוואָלט פֿריי ווערען פֿון קהל׳ס־שטיבעל, פֿון די לאַנגע שמונה־עשרה׳ס, פֿון שמוציגען באָד, פֿון עפּוש אין בית־המדרש א. ד. גל. געבויט האָבען זיי אַליין אויפ׳ן שׂכל הישר, זיי האָבען שטאַרק געגלויבט, אַז מיט לאָגיק קען מען אַלץ דערגעהן און בעווייזען. זייערע אייגענע לאָגיק אָבער איז געווען אַ שמעק־טאַבאַק, דען דער שׂכל־הישר ווייערער האָט זיך ניט גערעכענט מיט פֿאַקטען, האָט זיך אויך ניט געקענט רעכענען מיט פֿאַקטען, ווייל די אַלע משכּילים האָבען זעלטען פֿערלאָזען די קליין־שטעדטלעך, און האָבען זיך פֿאָרגעשטעלט „די בילדונג" ווי אַ בת־מלכּה אין אַן אַלאַבאַסטערנעם פּאַלאַץ. די אויסוועניגסטע סתירות פֿון יודישען לעבען האָבען זיי אָבגעשטויסען, דאָס יודישע לעבען האָט אויסגעזעהען אין זייערע אויגען מיאוס צום אָבעקלען, און זיי האָבען זיך נעסטאַרעט עפּיס אַריינצוטראָגען אין זייער אייגענעם לעבען אַ ביסעל מעהר ריינקייט, פֿיינקייט, שטילקייט, איידעלקייט, בקיצור שענקייט. בויענדיג אויפ׳ן שׂכל הישר, האָבענדיג אַזעלכע איבערפֿלעכליכע פּרעטענזיעס צום יודישען לעבען, האָבען זיי ניט געקענט אַרויסגעהן מיט ביקסען אין די הענד אַקעגען די פֿיינדליכע סבּות פֿון אַרומיגען לעבען. זיי האָבען בכלל ניט

געפֿילט דאָס יודישע אומגליק אַזוי טיף, ווי מיר פֿערשטעהען דאָס היינט, ווייל זיי האָבען בכלל ניט געהאַט קיין העכער אידעאַל, ווי ניט אָבצושטעהן להיץ פֿון די געבילדעטע איראָפּעער, זיי זענען בכלל געווען קליינע שיעורים. מיט'ן שכל הישר האָבען זיי געאַרבייט, און אַזוי ווי דעם שכל הישר פֿלעגט מען אויך אָנרופֿען אפּיקורסות, האָבען זיי זיך געסטאַרעט בעהאַלטענערהייט מיט פּשט'לעך, פּסוקים'לעך, אַ מדרש פֿון גמרא, אַ צווייטייטיגען טייטש און דאָס גלייכען אַריינצוקריכען אין די הערצער פֿון זייערע שווער און שוויגער, פֿון זייערע מקורבים און בעקאַנטע.

דאָס זענען געווען ניי־מאָדנע צבוע'קעס, וואָס ניט צובערעכענדיג דעם אַלטען פּאַס, האָבען זיי געוואָלט אַריינגעבען אין איהם אַביסעל אייגענע צוקער־וואַסער, און וואָס האָבען פֿערשטעלטערהייט געאַרבייט מיט'ן שכל הישר, איהם אַרויסלאָזענדיג פֿון מויל אין אַ פֿרום־בעקליידטען אופֿן.

אין אַזאַ דור איז געבאָרען געוואָרען ש. אַבראַמאָוויטש, און דאָס, מיט וואָס דער דור האָט זיך אויסגעפּיינט, איז אַביסעל קלעפּען געבליבען אויפֿ'ן גרויסען טאַלענט פֿון אַבראַמאָוויטש'ען. אמת, קיינער האָט ניט טיעפֿער פֿערשטאַנען די הוילקייט פֿון די נייע „למד־וואָו'ניקעס" ווי ער. די בעסטע זייטען אין דער „קליאַטשע" זענען געשריבען געוואָרען צוליב זיי און פֿאַר זיי. אָבער ש. א. איז פֿאָרט געווען אַ תלמיד פֿון גאָטלאָבער'ן, ער האָט פֿאָרט זיי צו פֿערדאַנקען די ערשטע טריט זיינע צום אַלבאַסטערנעם פּאַלאַץ פֿון השכלה, און האָטש ער האָט פֿון זייער געדאַנקענוועלט זעהר וועניג, האָט ער זיי ליעב פֿון האַרצען און האָט אַ סך זאַכען פֿון זיי איבערגענומען. אין „ווינשפֿינגעריל" רופֿט ער זיי די „יונגע אַלטע נאַרען", וואָס האָבען נאָך ניט געהאַפּט אין דער בילדונג דעם היינטיגען דרך, אַז די בעסטע תורה איז סחורה און די בעסטע מליצה—אַ קערביל, און זיינע משכילים אין דעם „קליין מענשעלע" און אין „ווינשפֿינגעריל" זענען געצייכענט פֿון איהם ווי אַ פּיין אויסגעצוואָגען ליאַלקע. מיט דער ליעבשאַפֿט פֿון אַ טאַטען צום קינד. דער זעלבער משכילים־דור, וואָס האָט געמאַכט פֿון אַבראַמאָוויטש'ען אַ פֿערשטעלטען, האָט איהם אויך אויסגעלערענט צו קינצלען די שפּראַך אין דעם אופֿן, ווי מיר האָבען פֿריהער אָנגעמערקט. אין דעם זשאַרגאָן־שרייבער אַבראַמאָוויטש לעבט דער אַלטער מליצה־שרייבער, וואָס האָט געקאָנט אָבזיצען אַ גאַנצע נאַכט, כדי אָבצוטאָקען אַ שלום־לאהובי־בריעוועל. די ליעבע צו גענויאיגקייט, ריינקייט און צום שכל הישר האָט דענסטמאָל געוועקט ביי'ן יודען דעם משכיל אַ חשק צו מאַטעמאַטיק און צו דקדוק, און בן זאב'ס תלמוד לשון עברי

האט מען אפשר דענסטמאל געלייענט מיט מעהר תענוג, ווי היינט די מאמרים פון אַנ'אחד-העם און די ווערק פון אבראמאָוויטש'ען. די משכילים, וועלכע האבען אליין ניט געהאט קיין תוך און האבען פון איין זייט מקנא געווען דעם שענעם יודען, וואס האט נור גערעדט אויף תנ"ך-לשון און פון דער צווייטער זייט — די דייטשען, און גע-שלונגען מאטהיסאן, ראמלער, שילער און זיך בעמיהט איסערליך ניט אבצושטעהן פון א בערלינער יודען —, האבען געהאט גרויס בושה פאר די פארמען פון א שפראך, וואס טראגט אריין א סדר אין דעם געוועהנלי-כען ווערען, וואס איז מקרב צום שכל דעם געבוי פון א לשון. און אבראמאָוויטש האט דעם "צחות הלשון" פון העברעאיש אריבערגע-טראגען אין דעם זשארגאן, ער איז געווארען דער מאפו פון אונזער "מאמע-לשון". ער האט זי געקנייצט און געפיילט, גערייניגט און אויס-געגלייכט און איז געווארען דער שעפער פון היינטיגען זשארגאן. און דאס איז דער גרויסער חילוק פון אבראמאָוויטש'ען און די פוסטע מליצה-שרייבער, וואס היפען אריבער פיוט און קעמען די בערדלעך. מיט די איי-גענע חסרונות ווי זיי האט ער זיך גענומען צו דער פעדער, אבער בשעת ער האט די פעדער אוועקגעלעגט, איז אויך געלעגען א ווערק, אין וועלכען עס האט זיך ביי אלע פעהלערן אבגעשפיגעלט א דערשלאגען פאלק, אין דעם שפיגעל פון א גערייניגטער אידעלער פאלקס-שפראך.

II

אויף גרויסע ירידען, וואו עס פאהרען זיך צונויף בויערים פון דער גאנצער סביבה, זעהט מען אמאל א בילד, ווי א גבר מיט א נבר האלטען א מלחמה צווישען זיך. און אז זיי קומען אריין אין התלהבות, האפט איינער פון זיי א קעלבעל פאר א פוס, דער אנדערער א יונגען באק און מען פאכט זיך ארום מיט זיי מיט גרויס היץ און עקשנות. דעם שוואכען דור פון די משכילים, אין וועלכען ש. א. איז געבארען געווארען, האט געפעהלט דאס קעלבעל, מיט וואס זיך צופאכען אקעגען די "טאטעס" מיט די בעק אין די הענד. דאס אלטע יודישע וועלטעל האט זיי אב-אבגעעקעלט. זיי האבען אבער ניט געהאט קיין קלאר בילד פון אנ'אנדער

וועלט מיט אַנדערע פיהרונגען, וועלכע זיי זאָלען קענען אַרויסשטעלען אַקעגען די אַלטע וועלט מיט איהרע הנהגות. די גרעסטע פון יענעם דור, ריב״ל, מאַפו, גינזבורג, ערטער און אַנדערע האָבען, ווי אָרענטליכע בעלי-עגלות שטילערהייט און פאַמעליך געקירעוועט דעם עולם, אָבער קיינער פון זיי האָט זיך ניט דערוועגט איהם אַ שלעפ צו טון ביי דער טשופרינע. זיי האָבען אַליין פחד געהאַט פאַר די נייע ניט בעטרעטענע וועגען. און דער שטח, וואָס זיי האָבען געזעהן, איז געלעגען ביי זיי אונטער'ן נאָז. דאָס איז געווען אַנ'עם-לא-עז, קליינע שיסערס, וואָס דאָס לעבען האָט זיי אַריינגעיאָגט אין די ענגע ד' אמות און אין די פיער איילען האָבען זיי זיך געגראָבען און זיך געגראָבען און זיך פאַרטיעפט אין דעם שכל פון איטליך זעמדעלע, וואָס איז געלעגען אין זייער שטח. קליינע מענ-שעלעך גיבען זיך אָב מיט קליינע מלאכות, און די נאָהענטסטע סבות נעהמען זיי אָן פאַר די הויפט־סבות פון יודישען אָרעמען· לעבען. דער גאַנצער אַבערגלויבען ביי'ן פאָלק נעהמט זיך, לויט זייערע השגות, דער־פון, וואָס דאָס פאָלק איז דערווייטערט פון פראָסטען פשט אין דער תורה, און קען ניט דעם לשון פון תנ״ך, און ווי באַלד די יודען וועלען אַראָב-וואַרפען פון זיך די לאַנגע בגדים און די פאות, וועלען רעדען די שפראַך פון זייער רעגירונגסלאַנד, וועט ממילא, מיינען זיי, צעקראָכען ווערען די שנאה אַקעגען זיי און עס וועט זיך אָנהויבען פאַר זיי אַ לעבען, ווי אין אַ גן-עדן. דאָס איז געווען א דור פון פעדאַנטען, ד. ה. פון מענשען, וואָס לעבען לויט פריהער בעשטימטע קליינטשקע כללים'לעך, און בע־נוצען זיך מיט זיי ביי איטליכער נאַרישקייט, און קענען ניט אונטערשיי־דען דעם פרט פון דעם כלל. ביי יעדער קלייניקייט פלעגען זיי ברענ־גען צושלעפען די שווערע כלי־זין פון דער השכלה־פילאָזאָפיע, און ווען אַ משכיל האָט אין „עלינו לשבח״ ניט אויסגעשפייט, זאָלט איהר וויסען, אַז ער האָט וועגען דעם פריהער אַ יאָהר געטראַכט, אַ האַלב יאָהר זיך נאָך ניט דערוועגט ניט אויסצושפייען, און איצט וועט ער אייך שוין ברענגען טויזענד ראיות פון תלמוד, מדרשים און די ראשונים, אַז מען דאַרף ניט אויסשפייען און וועט זיך שוין מקריב זיין אַזוי ווייט, ביז עס וועט ווערען אַ שטיקעל מחלוקת צווישען איהם און שווער און שוויגער. נאָר אַזוי ווי דער משכיל איז ניט געווען קיין גרויסער גבור, פלעגט ער זיינע גאַנצע כוחות נור אָנווענדען אויף דורכצופיהרען זיינע אַלגעמיינע כללים פון משכיל'שען לעבען אין קלייניגקייטען און נאַרישקייטען, אין אויסקעמען דאָס בערדיל און אונטערקירצען אַ קאַפעלע די פיאות.

דעם שוואַכען דור פון די משכּילים האָט געפעהלט דאָס קעל־בעל, מיט וואָס ער זאָל קענען פּאַכען קעגען די טאַטעס, און דערי־בער קענען מיר ניט פערלאַנגען פון אַבראַמאָוויטש׳ען, וועלכער איז אויסגעוואַקסען אין אַזאַ פער׳חלש׳טער סביבה, אַז ער זאָל אַרויס קע־געגן די סתירות פון יודישען לעבען מיט אַ הויך קול און מיט אַ כּח פון אַ גבר, וואָס פיהלט זיך געהויבען דורך די אינעווענינסטע קראַפט פון שטאַרקע נייע אידעאַלען. מיר קענען ניט פערלאַנגען פון איהם, אַז ער זאָל זיין אַ גוטער אַרכיטעקטאָר, בעת דאָס לעבען האָט איהם איינגעשפּאַרט אין ד׳ אמות, און אַליין איז עס צעפאַלען פאַר איהם אין טויזענדער קליינע חלקים.

ניט מיט די אויגען פון אַן׳אַסטראָנאָם, וואָס זיצט אויף אַ הוי־כען טורם און האָט נור צו טון מיט גאַנצע וועלטען—האָט געקוקט אַבראַמאָוויטש אויף דעם לעבען... ער איז געווען אַ קינד פון אַ דור, וואָס האָט אָנגעקוואָלען פון חשבון העבור, פון אַסטראָנאָמיע, וואָס האָט געהאַלטען זייגער־מאַכעריי פאַר די איידעלסטע מלאכה און וואָס האָט אָבער גלייכצייטיג געהאַט די קורצזיכטיגסטע ראיה פון אַ באָטאַ־ניקער, וועלכער רייסט אַרויס אַ קליין גרעזיל און האָט אייביג צו טון מיט פיצעלעך, פיצעלעך, מיט עטליכע לעבענסקעמערלעך. איטליך פיצעלע פאַרשט אַבראַמאָוויטש אויס מיט אַ גענויאיגקייט פון אַ משכּיל, וועלכער האָט ליעב דקדוק און מאַטעמאַטיק. אָבער סוף כּל סוף זע־נען די פיצעלעך פאַרט ניט צוזאַמענגעוואַקסען אין איין געביי. אום צו זעהן אין די האַלב-טונקעלע נעכט דעם גאַנג פון גאַנצע וועל־טען, מוז מען צום באָטאַניקער נאָך זיין אַ שטיקעל אַסטראָנאָם...

ווען מען בעטראַכט פיצעלעך, פיצעלעך מיט די אויגען פון אַ באָטאַניקער, וואָס קוועלט אָן פון מאַטעמאַטיק און דקדוק און וואָס בע־מיהט זיך אָנצוואוענדען דערביי זיין מאַטעמאַטישען שׂכל, מוז מען קו־מען דערצו, אַז איטליך פיצעלע קריגט אַ דאָפּעלטע בעדייטונג, צוויי פערשיידענע טייטשען. דער מאַטעמאַטישער שׂכל הישר האָט פערלאַנגט פון די משכּילים אין איטליכען פרט צו זעהן דעם כּלל; נאָר זייער ענג קליינשטעטעלדיג לעבען האָט זיי געוויזען צו ווענינ פרטים, אַז זיי זאָלען קענען אַרויסקריגען דעם כּלל. די בילדונג זייערע האָט זיי געהייסען אויפפּאַסען דאָס לעבען אין אַלגעמיינע כּללים, דאָס ענגע לע־בען זייערס אָבער האָט זיי געצוואונגען גענוי צו שטודירען די איינ־

צעלנע געשעהעני׳שען פון לעבען, די פּרטים, און די סתירה צווישען די שטרעבונגען פון זייער השכלה־פילאָזאָפיע און דעם לעבען האָט געבראַכט דערצו, דאָס זיי זענען געבליבען קרח מכאן וקרח מכאן: די פּרטים פון לעבען האָבען זיי ניט געקענט בענעהמען קלאָר און דייטליך אָהן דעם כּלל. דאָס געזעץ, פאַר וועלכען די פּרטים טוען זיך בויגען, איז אַרויס ביי זיי אַ געקינצעלטער, אַ שטיק פּלפּול, אַנ־אויסגעמאַטערטע סברה, וואָס האָט בעוויזען זייער חריפות, אָבער ניט די בקיאות פון די לעבענס־פּרטים.

און דערין געפינען מיר דעם טעם, פאַרוואָס ש. י. אַבּראַמאָוויטש׳ן, דעם גרעסטען און איינציגען קינסטלער פון דער השכלה־צייט, האָט זיך ניט איינגעגעבען קיין איינציגע געשטאַלט, פאַרוואָס ער האָט אונז ניט געשילדערט איינצעלנע טיפּען, פּרטים פון יודישען כּלל. פאַרוואָס זיינע געשטאַלטען ווארפען אַריין אין זייערע רעד רמזים׳לעך און רעדען מיט אַזאַ לשון, וואָס קאָן האָבען עטליכע טייטשען, פאַרוואָס זיין איינציגע געשטאַלט, צו וועלכער ער קעהרט זיך צוריק אין אָנהויב פון איטלי־כען ספר, ר׳ מענדעלע, איז געצייכענט געוואָרען פון איהם מיט אונ־קלאָרע ליניען, האָט פּערציג פּנים׳ער און זעהט אויס, ווי אַ בריאה אָהן ביינער, ווי אַ מענש ביי דער נאַכט פאַר דער לבנה. דעריבער האָט אונז פון איין זייט ש. י. א. ניט געשילדערט קיין איינציגע פאַרטיגע אָבגעטאָקטע פיגור, און פון דער אַנדערער זייט האָט ער אונז מיט אַ שאַרף אויג געשילדערט דאָס לעבען פון דער יודישער מאַסע, פון דעם יודישען כּלל, די יודישקייט. אין קיין ווערק פון אַבּראַמאָוויטש׳ן גע־פינט איהר ניט קיין איינציגען גאַנצען יודען. דערפאַר אָבער זעהט מען אין איטליכען ברעקעל פון זיינע יודישע געשטאַלטען אַרויסשיינען די נשמה פון דער גאַנצער יודישקייט. דער גרויסער חסרון פון דער השכלה, וואָס האָט געהונקען צווישען כּלל און פּרט האָט אויף די געבענשטע נשמה פון אַבּראַמאָוויטש׳ן געמאַכט אַ וואונדער־ליכע ווירקונג: אָנשטאָט צו געבען קלאָרע יודישע טיפּען, איז ער געוואָרען דער שילדערער פון דער יודישער עדה. ער האָט אונז ניט געקענט געבען איינצעלנע געשטאַלטען, אָבער דערפאַר האָט ער אונז אַ גאַנצע עדה יודען געגעבען, ער האָט אונז ענטפּלעקט די יודישע נשמה, וואָס זי דריקט זיך אויס ביי׳ם גאַנצען פאָלק אויף אַמאָל, און ער האָט אונז זי אָנגעבאָטען ניט ווי אַ העקער־קינסטלער אין איינצעלנע טיפּען, נאָר ווי אַ גרויסער אָגולניק, וואָס וואַרפט זיך אַרום מיט צעהנדליגער נשמות אויף אַמאָל. געמאָלט אָבער האָט

ער אונז דאס אין איינצעלנע מענשליכע גופים, און עס איז א רחמנות צו זעהן, ווי די אָרימע גופים זענען ניט אימשטאנד אויסצוהאלטען די רוהניות פון א גאנצער עדה יודען...

III

זיי, די אומות העולם, האלטען זעהר שטארק פון יודישע פיש און א יודישען וויין. נעהמט אריין אין די הענד זייערע וויצבלעטער און איהר וועט שטענדיג געפינען א ווערטעל, א הוזק'ל, וואס איז בעשאפען געוואָרען אויפ'ן ווילנער שולהויף אָדער אין א יודיש באָד. קיין פאָלק געדענקט ניט אזוי לאנג זיינע שעיה'קע-פייפער'ס, מאָטקע-חב"ד'ס און הערשעלע טערעספּאָלער'ס, ווי די כנסת ישראל. א וויץ, א גלייכווערטעל שפיעלט ביי אונז, יודען, א גרויסע ראָלע, מיט א גלייכווערטעל שטופט א יוד אָב א לאנגען תענית, און אז עס קומען זיך צונויף צוויי יודען, וועט דאס שוין ניט אוועקגעהן אָהן א גלייכווערטעל.

פונוואנען האָט זיך גענומען ביי אונז אָט די דאָזיגע מכה, וואס שטעהט אפילו ניט אין דער תוכחה? צי איז דער „יודען-וויץ" אויך אזא מין „גלות-בלימעל", וואס האָט זיך צוגעקלעפּט צו אונז, ווי פארצייטען די געלע לאטע? אָדער צי האָבען מיר דאס בירושה פון אונזערע אבותינו? האלט זיך די לעצטע האָבען זיך קיינמאָל ניט געוויצעלט?

דעם ריכטיגען טעם דערפון, פונוואנען דער יוד איז געוואָרען אזא פקח, בין איך ערשט דערגאנגען ביי'ן גרינדליכען שטודירען אבראמאָוויטש'עס ווערק. ער רעדט אפילו ניט אין ערגיץ דערפון, אָבער דער, וועלכער האָט געהאפט דעם טיעפען גייסט פון זיינע ווערק, וועט שוין ממילא פערשטעהן, פאר וואס דער יוד איז געוואָרען אזא וויצלינג, רחמנא לצלן.

ערשטענס זעהען מיר ביי דער עדה יודען, וואס ס'שילדערט אונז אבראמאָוויטש, ווי דער דלות פייפט אין אלע שפאלטען, די יודישע אָרימקייט האָט ביי איהם עפּיס א וואונדערליך פנים, מען קען גאָר ניט געפינען קיין משל דערצו. דאס איז ניט די אָרימקייט פון די גרויסע אייראָפּעאישע שטעדט, מען קען זי אויך ניט פערגלייכען מיט דער אָרימקייט פון רוסישען פויער. די אָרימע-לייט אין די גרויסע שטעדט זענען געוועהנטליך

געפאַלענע אַרבייטער, מענשען, וואָס די פאַבריק האָט זיי אַרויסגעוואָרפען ווי הובעל-שפענער, פערלאָזענע, שוואַכע, שכורים, אָפּפאַל פון דער געזעלשאַפט, וועלכע שטאַרבט ניט לאָזענדיג נאָך זיך אַ דור. און די איבערגעבליבענע קראַפט זייערע נוצען אויס שוויץ-וואַרשטאַטען, בעלי-הבתים פון בעהאַלטענע טרפה'נע עסקים'לעך א. ד. ג. די יודישע אָרימקייט דויבט ניט אָן צו וויסען, ווי אַ פאַבריק זעהט אויס; זי לעבט אין די קליינע שטעדטלעך און אין אָרמע קהילות, פערכפערט זיך און מעהרט זיך און שטאַמט אַליין אָב פון טאַטעס און זיידעס, וועלכע זענען אויך געווען אָרימע לייט, די אייגענע פינסטערע אביונים. דער רוסישער פויער איז ביי זיין אָרימקייט פאָרט אַ בעל-הבית אויף אַ שטיקעל ערד. און זיין נויט איז ניט קיין אייביגע; מען פיהלט, אַז פריהער אָדער שפעטער בוז זיך זיין מצב בעסערן. עס זאָרגט פאַר איהם אַ רעגירונג, דאָס לאַנד אַליין איז פעראינטערעסירט אין דעם, צו פערקלענערן די אָרימקייט פון פויער. יודישע אָרימקייט איז אָבער גאָר אָהן אַ תרופה, דער יוד האָט ניט קיין מיטלען זיך אַרויסצוהעלפען פון דער נויט, און כל-זמן ער וועט לעבען אונטער פרעמדע פעלקער, איז ניטאָ קיין מיטעל צו זיין שרעקליכער אָרימקייט. לעבען לעבט ער ווי אַ שטאָדט-מענש אין שטעדטלעך און דערפער, וואו דאָס לעבען האָט איהם געדאַרפט דערנעהענטערן צו דער ערד און צו דער נאַטור, און הונגערן הונגערט ער ווי אַ פויער איז דאָרף, בשעת די פעלדער זענען ניט געראָטען.

צווייטענס, האָט די ערה יודען אַוואונדערליכען עבר. זי טראָגט זיך אַרום מיט אַ צוויטויזענד-יאָהריגער געשיכטע, לעבט מיט דעם גייסט פון די זיידעס און געהט אין די דרכים פון פאַרצייטיגע דורות. זי איז אָבגעזונדערט פון דער אַרומיגער וועלט ווי אַ אינזעל אויפ'ן גרויסען ים, און דאָס, וואָס ס'געהט פאָר אין דעם לאַנד, וואו זי וואוינט, דערגרייכט איהר ניט ביז צו די קנעכלעך. די מענשען פון דער ערה זענען צונויפגעבונדען און אייפגעקייטעלט מיטאַנאַנדער, און וויל איינער פון זיי אַוועקגעהן, בלייבט איהם ניט אַנדערש איבריג, ווי זיך אַריינצואוואַרפען אין די הוואַליעס פון ים, וואָס וועלען איהם שוין אויף אייביג פערטראָגען פון דער יודישער וועלט.

דער צווייטער צום טויטען עבר, די אָרימקייט און די אָבגעזונדערט-קייט פון דער לעבעדיגער וועלט האָט זיי, דריטענס, געמאַכט פאַר נזירים, האָט אויפגעהאָדעוועט אין זייערע הערצער אַ פערהאַלטונג צו די תענוגים

פון דער וועלט. זיי לעבען מיט דעם אייביגען פחד ניט אבצוטרעטען חלילה פון דעם ענגען שטייגעל, וואס ס'האבען זיי אנגעוויזען די קדמונים, און זאגען זיך אב אפילו פון אזעלכע תענוגים, וואס לויט דעם דין נאך מעג מען זיך ערלויבען. זיי בויען א צוים אויף א צוים, און בויען אלץ ענגערע שטייגען פאר די צאפעלדיגע נשמה. זיי פערגראבען זייערע חושים און בענוצען זיי אזוי ווייט, ווי עס איז נויטיג אבצופטה'ן דאס שטיקעל הושכ'דיג לעבען. זיי האבען נור אן אויער אויף צו הערען דעם בעל-קורא, א אויג אויף מגיה צו זיין א מזוזה'לע, א קול אויף צו שרייען „שמע ישראל".

דערביי האט זיך די עדה יודען א וואונדערליך אלטע קולטור. אין שולען און בתי-מדרשים הערט ניט אויף צו הילכען דער קול פון דעם מתמיד. אין צעגעסענע שאפען שטעהען צעהנדליגער אלטע גרויסע ספרים מיט צעריסענע טאוולען און צעקנייצטע פערשמירטע בלעטער, א גאנצע מהנה ספרים בעשטימען איטליכען טריט פון דער עדה יודען, ביי דער גמרא שארפט זי דעם קאפ, ביי די מוסר-ספרים דערוואַרעמט זי דאס הארץ און די מדרשים און דער זוהר מאכען פול די פינסטערע נשמה מיט ליכטיגע חלומות.

גלייכצייטיג מיט די גזירות טראגט זיך ארום די עדה יודען מיט צוויי געדאנקען פון אן אייביגען לעבען. זי איז מאמין באמונה שלמה, אז זי, די עדה, איז טאקע דער צימעס פון דער וועלט, און אז דאס יודיש פאלק וועט קיינמאל ניט אונטערגעהן, זי האט א פעסטען גלויבען, אז נאכ'ן טויט קריגט זיך יעדער יוד א חלק לעולם הבא און צו תחית-המתים וועט ער אויפשטעהן צו אן אייביגען לעבען.

זיי פעראכטען די תענוגים פון לעבען און פערגעטערען דעם תנ"ך, אין וועלכען עס לעבט א פאלק, וואס האט פיינד גזירות און זוכט אין דאס לעבען מיט אלע פינף חושים. זיי האלטען זיך פאר אתה-בחרתנו'קעס און לעבען ערגער ווי די הינד, זיי גלויבען אין אן אייביגען לעבען נאכ'ן טויט, און זייערע אידעאלען סטייען נור אזוי ווייט, אויף חתונה צו מאכען זיהן און טעכטער, אנצוגרייטען א זעקעלע ארץ-ישראל-ערד און לייווענד אויף תכריכים. זיי חלומ'ן פון אן אייביג לעבען און זייערע דאגה הויבען זיך אן און ענדיגען זיך מיט דאגות-פרנסה, מיט פאמיל'ען-דאגות. „דאס אייביגע פאלק" אין אבראמאוויטש'עס עדה יודען לעבט פון פעדערען-פליקען און פון צושטעלען כלי-קודש פאר די גלופסקער שולען, שטארבט דריי מאל א טאג פאר הונגער און קים וואס דערלעבט צו זעהן

דורכפֿאָהרען אַ פּריץ, בּיי וועמען מען וועט קאָנען פֿערדינען אַ קערבּעל. מיט די פֿאָרגעדאַנקען פֿון אַנ'אייבּיגען קיום האָט זיך אָבּער דער מאָגען ניט געקענט בּעגענוגענען. אין מדבּר זענען די נזירים ניט אַוועק, און דער דאַרער גוף וייערער האָט זיך דאָך גענומען אַ פֿעסטען הסכּם זיך צושיידען פֿון דער זינדיגער וועלט וואָס שפּעטער, ווי מעגליך. אַנ'אָבּגעזונדערטער מיט פֿערשלאָפֿענע פֿערשטויבּטע חושים, איז דער גזיר נור געבּליבּען אַ מה, וואָס קלערט און אַקערט און גראָבּט. כּדי ווי עס איז האָטש צו דערהאַלטען דעם גוף, איז מעהר ניט געבּליבּען איין מיטעל: צושאַרפֿען און שפּיצען דעם מה אַזוי וויט, אַז ער זאָל קענען זיך בּעשאַפֿען אַזעלכע מהיות, וואָס קיין בּעשעפֿענים פֿון אַנ'אַנדער פֿאָלק קאָן שוין דאָס גאָר מיט'ן שכל ניט בּענעהמען.

די אָרימקייט, אָבּגעזונדערטקייט, די פֿעראַכטונג צו די דיינע תּענוגים פֿון לעבּען, דער בּטחון אויף אַנ'אייבּיגען קיום פֿון דערשלאָגען יודיש פֿאָלק אין איטליכען יודעל'ע בּעזונדער, די אונטערדריקטע חושים און דער שאַרף שפּיציג מה'ל, אַלע די דאָזיגע סבּות האָבּען בּעשאַפֿען אַ עדה יודען, וואָס לעבּט אין אייבּיגע מלחמות מיט זיך און אידרע געפֿיהלען, וואָס איז זיך סותר אויף איטליכען טריט און וואָס האָט געוויזען דער העלט אַ בּילד פֿון אַ פֿאָלק, וואָס איז אינערליך און אויסענוועניג אַ משונה-ווילדע לאָגישע סתירה. אָבּער נאָך איידער די וועלט האָט דאָס דערזעהן און פֿערשטאַנען, האָט דער יוד מיט זיין שפּיציג מוח'ל דאָס אַליין אָנגעהויבּען צו פֿיהלען. און ווי בּאַלד ער האָט דאָס דערשפּירט, זענען איהם נור געבּליבּען צוויי וועגען, ווי דאָס אַרויסצוגעבּען. וואָלטען נור געזען בּיי איהם די חושים פֿריש, וואָלט ער ווי אַ פֿערצווייפֿעלטער מיט פֿערבּיסענע ליפּען זיך גענומען אַריינבּרענגען מעהר זין, מעהר שכל אין זיין צעמישטען לעבּען, ער וואָלט דורכגעבּראָכען דאָס ענגע שטייגעל, ער וואָלט זיך בּעשאַפֿען עפּיס אַנ'אידעאַל, אויף לעבּען און טויט צו שטרייטען פֿאַר איהם. בּיי אָבּגעשטאָרבּענע חושים אָבּער בּלייבּט מעהר ניט דער זעקסטער חוש פֿון שאַרף שפּיציגען מה'ל, וואָס שפּאָט און לאַכט, בּעת ער בּעמערקט לאָגישע סתירות. און אין דעם יודישען פֿאָלקס-גייסט האָט זיך בּעזעצט דער קונדס, דער אָבּלאַכער, דער אָבּשפּאָטער. שעיה'קע-פֿייפֿער און מאָטקע-חב"ד זענען פֿאַר דעם קריטיקער פֿון יודישען לעבּען ניט מינדער אינטערעסאַנטע יודישע העלדען, ווי דער משורר פֿון דער השכּלה-צייט אדם הכּהן לעבּענזאָהן.

אַ שאַרף-שפּיציג מה'ל, וואָס בּאַמבּעלט זיך אויף אַ טויטען גוף, דער-

פֿילט די שמערצען פֿון לעבען, ווי דורך א חלום; דורכגעהענדיג דורך פֿערשטויבטע חושים. שלאָגען זיך די שמערצען אָב אין געמיט, ווי א ווייטער אָבקלאַנג, ווי א שוואַכער אָבשיין פֿון א בליץ אָהן א דונער. פֿרויען און קינדער, וואָס נעהמען אויף די טרויעריגע און פֿרעהליכע געשעהעניסען אין לעבען מיט ווייניגער חריפות, אָבער מיט מעהר האַרץ, זענען ניט מסוגל צו מאַכען א וויץ, פֿערשטעהען כמעט ניט די מאַנסבילשע גלייכווערטלעך. א ישיבה-בחור אונטער'ן אויבען, וואָס נאַרט אָב זיין גוף מיט אַנ'עק פֿון א הערינג, איז מעהר מסוגל אָבצושפּעטען פֿון לעבען, ווי דער יוסטער בעל-הבית און דער פֿערנומענער סוחר. אַלטע לייט, לאַנג אונטערדריקטע פֿעלקער, מענשען, וואָס דאָס לעבען האָט זיי אָבגעשטויסען פֿון זיך און וואָס ביי זיי זענען דורך דעם פֿער'חלש'ט געוואָרען די נאַטירליכע חושים — הויבען זיך אָן צו וויצלען און הוזק צו מאַכען פֿון די טרויעריגסטע און הייליגסטע זאַכען. אין יודישען וויץ הערט זיך די פֿעראַכטונג צו זיך אַליין, הערט זיך דער קול פֿון א פֿאָלק, וואָס האָט פֿערלאָרען דאָס שייכות צום קאָכעדיגען און רוישעדיגען לעבען. אין יודישען געשפּעט הערט זיך דער בטול היש פֿון א מענשען, וואָס האָט קיינמאָל קיין גוטס ניט גענאָסען, דער שלאַפֿער יאוש פֿון א פֿאָלק, וואָס זיין לעבען איז געוואָרען אַנ'איינציגע סתירה, אַנ'איינציגעס גלייכווערטיל, גוט נור אויף אָבצו'הוזק'ן דערפֿון.

נאָך איידער ר' מענדעלע ברענגט א מתנה פאַר יודישע קינדער „דאָס ווינשפינגערל", לאַכט ער שוין אָב פון זיין אייגענער מתנה און שרייט: „מזל טוב, מזל טוב אייך, קאַבצאַנסקער יודען". איטליכע הקדמה זיינע איז דורכגעזאַפּט מיט דעם יודישען וויץ. און איבער זיינע ווערק שוועבט אַנ'אַטמאָספער פון שפּעטערייען. אַבראַמאָוויטש איז געגאַנגען דורך זיין עדה יודען מיט אַנ'אָפענעם בליק, וואָס ענטפלעקט אַלע נאַרישע סתירות פון זייערע נשמות אין איטליכען פלעקעל פון זייער אויסוועניגסטען מענשען. שוין דאָס אַליין, וואָס ר' מענדעלע שלעפּט זיך אַרום מיט א פערדעל אין א שענעם זומערטאָג, אָנגעטאָן אין טלית און תפילין צווישען הויכע קאָרנפעלדער, פאַסט א לאַנגען תענית און פערקוקט זיך דערביי אַלע ווילע אויף גאָט'ס שען וועלטעל; שוין דאָס אַליין, וואָס גאָט'ס שען וועלטעל שפּיגעלט זיך אָב אין אַזא אויסערליך ברודנער נשמה, ווי אין דעם ברודנעם ר' מענדעלע, — בעווייזט, ווי אין איטליכער בעוועגונג פון א טונעיאַדעווקער יודען גלאָצען אַרויס די טויזענדער סתירות פון זיין לעבען.

דער ענגער פלאַץ, וואָס קען פערנעהמען מיין אַרטיקעל איבער אַבראַמאָוויטשן, דערלויבט מיר ניט אָנצופיהרען שטעלען פון זיינע ווערק. איך וואָלט געמוזט אפשר אַ העלפט פון זיינע ביכער אָבשרייבען, כדי מיט ציטאַטען צו בעווייזען די ריכטיגקייט פון מיינע ווערטער. מיין וואונש איז נור דער, אַז דער לעזער זאָל זיך אַליין נעהמען צו אַבראַמאָוויטש'עס ווערק און זאָל זיך אַליין פערטיעפען אין דעם גייסט פון די מענשען, וועלכע ער שילדערט אונז מיט אַזאַ קונציגער האַנד.

דערווייל האָבען מיר געזעהען, פון וועלכען מקור עס האָבען זיך גענומען די הויפּט-חסרונות פון אַבראַמאָוויטש'עס ווערק, מיר האָבען געזעהען, ווי די חסרונות האָבען זיך ביי איהם, כמעט דעם איינציגען גרויסען טאַלענט פון דער השכלה-צייט, פערוואַנדעלט אין אַ מיטעל, כדי טיעפער איינצודרינגען אין גייסט פון זיין צייט און זיין פאָלק. דער פערשטעלטער משכיל איז ניט געבליבען ביי די ד' אמות פון זיינע רביים, אין דער קליאַטשע האָט ער זיי אויסגעלאַכט און געוויזען דעם ענגען שטח, אין וועלכען זיי לעבען. ער איז אָבער ניט אימשטאַנד געווען אַרויסצוגעהן מיט אַ נייער תורה, מיט אַ נייעם אידעאַל. ער איז פאָרט געבאָרען געוואָרען אָהן אַ שטאַרקען קול און אין אַ ענגער וועלט. מיר האָבען געזעהען, ווי דער תלמיד פון די מליצה-שרייבערס האָט אונז אויסגעגלעט און פעראיידעלט דאָס מאַמע-לשון, און איז געוואָרען דער שעפער פון היינטיגען זשאַרגאָן.

מיר האָבען געזעהען, ווי דער קינסטלער ש. א., וועלכער צו אַנדערע צייטען וואָלט אונז אפשר געשילדערט איינצעלנע יודישע געשטאַלטען, קלאָרע טיפען, איז געוואָרען דער פאָעט פון דער יודישער עדה, פון יודישען כלל איף אַמאָל.

לסוף האָבען מיר זיך בעמיהט צו ווייזען די בעהאַלטענע קוועלען, פון וואַנען אַבראַמאָוויטש האָט געשעפּט זיין קאַלטען וויץ, וואָס שטויסט אָב אָפט פון זיך אַ מענשען מיט נאַטירליכע געפיהלען. אין דעם דאָזיגען וויץ, מען רופט דאָס איך סאַטירע, שפּיגלען זיך אָב די טרויעריגע סתירות פון יודישען לעבען, עס שטעקט אין איהם אַ שטיק טראַגעדיע פון יודישען פאָלק און ער רעדט מיט אונז אַ לשון פון „אוי מה היה לנו“. אין אַבראַמאָוויטש'ס סאַטירע הערט זיך אַ קאַלטער יאוש און אַ דערשלאָגען געמיט פון אַ פאָלק, ביי וועמען עס זענען אָבגעשטאָרבען די נאַטירליכע געפיהלען.

אין די ווייטערדיגע קאַפּיטלען וועלען די לעצטע צוויי פּונקטען

נאָך דייטליכער דערקלערט ווערן, דענמאָלסט, בעת מיר וועלען זיך פּערטיעפען אין די בעסטע ווערק פון ש. י. א. אין זיין "פּישקע דעם קרומען" און זיין "ווינשפינגערל", בעת מיר וועלען גענויער בעקאַנט ווע־רען מיט די כמעט איינציגע, בעגלויביגסטע און עהרליכסטע עדות פון דער פאַרצייטיגער יודישער וועלט.

IV.

"איך בין אַ פּעדעמל איינגעוועבט אין דעם גרויסען שטיק מאַטעריע, וואָס נעהט אין דער וועלט פון אייביגע צייטען אונטער דעם נאָמען יוד".

(ווינשפינגערל, ז. 10).

אַבראַמאָוויטש'עס בעסטע ווערק זענען דורכגעזאַפּט מיט צוויי גע־פיהלען. כמעט פון איטליכער שורה קלינגט ארויס די פּ ע ר אַ כ ט ו נ ג צו דער יודישער אַלט־פאַרצייטיגער מאַסע, און כמעט איטליך קאַפּיטעל ענדיגט זיך מיט די ווערטער פון אַטרויריג געמיט, וואָס וויינט פאַר רחמנות. אין דעם רחמנות און אין דער פעראַכטונג, צו וועלכער עס האָבען זיך צוגעמישט עטליכע טראָפּענס פון שנאה, און אין דער ביטערקייט פון זיין טאָן, אין וועלכען עס שמעלצען צוזאַמען די ביידע געפיהלען, ליגט די קראַפט פון אַבראַמאָוויטש'עס טאַלענט, ליגט דער סוד, פאַרוואָס ער ווירקט אַזוי אויף דעם לעזער.

אַבראַמאָוויטש'ען האָט אָבגעשטויסען דאָס נאַרישע מיאוס'ע לעבען ...ון נזירים, וואָס רייסען זיך צום לעבען און פעראַכטען זיינע נאַטיר־ליכע תענוגים, עס האָט איהם אָבגעעקעלט דער האַלבטויטער עבר, מיט וועלכען עס שלעפּט זיך ארום די יודישע מאַסע. ווי אַ לעבעדיגער צווי־שען מתים האָט ער געוואַנדעלט צווישען זיינע ברידער, און אַליין האָט ער זיך געפיהלט ווי אַ קברות־מאַן, וועלכער טאָר ניט פערלאָזען דעם בית־עלמין. "ער איז געווען אַנאַייגעוועבט פעדעמיל אין דעם שטיק מאַ־טעריע, וואָס טראָגט אויף זיך דעם נאָמען יוד", און די שווערע מאַטעריע האָט איהם געקוועטשט און געשטיקט און פערדאָרבען זיין יוגענד, ווי די

יוגענד פון טויזענדער אנדערע פעדעמלעך וויינסגלייכען, ער האט פער-
אכטעט דעם יודישען כלל, וואס איז ניט בכח ארויסצוגעבען א געזונדען יחיד, דעם כלל, וואס פרוכפערט הערשעלעך, „ביי וועמען די יוגענד פערבליהט גיך-געשווינד, ביי וועמען די קינדהייט גיט נור אויף א ווײלע א שיין, ווי די זון אין אמיאוס'ען ווינטערטאג, און פערגעהט באלד אין א גרויסער לאנגער המארע" (ווינשפ. ז. 32). ער האט געקראגען א שנאה צום יודישען כלל, וואס איז ווי אנ'אויסגעמאטערט פעלד און לאזט ניט אריין קיין פרישען הויך, קיין לעבעדיגען געדאנקען צווישען די ענגע פער'עגושט'טע געטא-מויערען.

אין דעם, ווי אבראמאוויטש קוקט-זיך-צו צו איטליכער בעוועגונג פון א יודישען גוף, אין דעם ווי ער שילדערט איטליך שפרענקעלע, איטליכע בראדעווקע פון א יודישער נאז, אין דעם, ווי ער פערמיאוסט אונז דעם פנים און דעם הילוך פון זיינע העלדען, — דערקענען מיר די פערביס-סענע אויפמערקזאמקייט און דעם שארפען בליק פון געפייניגטען צום פייניגער. ווי א שטיפקינד האט ער זיך צוגעקוקט צו איטליכער בעוועגונג פון דער יודישער עדה, און קיין קרימעלע איהרס, קיין קנייצעלע איז ניט אוועק פאר איהם אהן א גיפטיגען באור.

זיין מענדעלע, אין וועלכען עס איז געווים מגולגל געווארען א שטיק נשמה פון אבראמאוויטש'ן אליין, האט א טבע צו קוקען אויף זיינע ברי-דערלעך די יודעלעך „מיט פערצויגענע ליפען, אויף וועלכע עס ליגט אויסגעגאסען א שטענדיג געלעכטערל." (קליין מענשעלע, פישקע ז. 9) "מיר הלומ'ט זיך נור בעטלערס", פאר מיינע אויגען שוועבט תמיד א טארבע, די אלטע גרויסע יודישע טארבע", רופט אויס אבראמאוויטש אין זיין „פישקע דעם קרומען".

„אויפ'ן ניעדריגען טרעפעל אונטען דא אין די קעל'ערס געפינט ער נור שמאטעס און פוילע סחורה" (פישקע). זיינע העלדען זענען עפיס ווי מתים, פער'הלושט'ע אויף טויט, „זייער גוף האט עפיס קיין שום התמונות ניט", און א שטענדיג געלעכטערל בעווייזט זיך אויף זיינע ליפען, ווען ער זעהט, ווי די מתים פערגעסען זיך אויף א ווײלע, און געטריבען פון הונגעריגען מאגען, „וואס איז ניט גרעסער ווי א כזית", הויי-בען זיי אן צוגעהן א טענצעל אין קאן. אין ערגעץ דריקט זיך ניט אזוי ארויס אבראמאוויטש'עס פעראכטונג ווי אין די ווערטער, וואו ער שילדערט א יודען, ווען ער יאגט זיך נאך פרנסה, נאך א יודישער פרנסה...

די פֿאַראַכטונג, וואָס דער יוד האָט צו זיך אַליין, צו זיינע פרנסות, צו זיינע עסקים׳לעך, צו דעם גאַנצן אַרט לעבן זיינעם, ווי מיר האָבן דאָס געזעהן אין פֿריהערדיגן קאַפּיטעל, האָט זיך בעזעצט אין האַרצן פֿון ערשטן גרויסן יודישן פֿאָלקסדיכטער.

דער יוד אָבער אין אַבראַמאָוויטש׳עס וועלט קען זיך נור יאָגן נאָך פרנסה. קריגן אָבער טוט ער זי ניט. אַ פֿאַרהונגערטער, אַ פֿאַרביטערטער, אָנגעקרענקט פֿון אַלע זייטן פֿון אייגענע און פֿון פֿרעמדע, קעהרט ער זיך אום צוריק אין זיין פֿינסטערע דירה, צו דעם קבר פֿאַר׳ן לעבעדיגן, און זיצט ווי וואָגאַבל אַ פֿאַראומערטער, אַ פֿאַרמרה־שחורה׳טער. שילדערנדיג אידם אין אַזאַ מצב פֿאַרשווינדעט פֿון אַבראַמאָוויטש׳עס ליפּען דאָס שטענדיגע געלעכטערל און אַ קוואַל פֿון רחמנות פֿליסט אַרויס פֿון זיין געמיט.

אַ ריין יודיש רחמנות קלינגט אַרויס דעמאָלט פֿון איטליכער שורה זיינער. ניט דאָס רחמנות פֿון אַ שטאַרקן צו אַ שוואַכן, פֿון אַ דאָקטאָר צו דעם קראַנקן, פֿאַר וועמען ער האָט אַ מיטעל צו דערלייכטערן דעם שמערץ: עס הערט זיך דאָס רחמנות פֿון אַ מאַמע צו אַ פֿאַרגעבן קראַנקן קינד אירען, וועלכע קען נור מיטוויינען, איינשולען, איינשטילן מיט דעם טיעפֿן מיטגעפֿיהל פֿון אַ ליעבענד האַרץ, „וואָס ליידט איינע צרות, וואָס פֿיהלט די אייגענע וועהטאָגען“.

צווישן אַבראַמאָוויטש׳ן און זיין העלד פּאַסירט דאָס אייגענע, וואָס צווישן הערשעלען און זיין טאַטן, בעת דער לעצטער איז אַרויס פֿון בקור־חולים.

„קיינמאָל האָט הערשעלע ניט אַזוי ליעב געהאַט דעם טאַטן ווי דעמאָלט, און קיינמאָל אין זיין לעבן ווידער האָט אויך דער טאַטע ניט אַזוי גוט, ניט אַזוי ליעבהאַרציג געקוקט, אַזוי זיס־שטיל אויף אַ שוואַכער שטימע ניט גערעדט, ווי אין יענער צייט. עפּיס איז ער אַליין געוואָרן אַ קינד און האָט מיט זיין בליק, מיט זיין שטיל שוואַך לשון אַרויסגענומען אַ שטיק געזונד. עפּיס איז דערינען געלעגן אַ קלאָגען זיך שטיל אָהן ווערטער אויף די וועהטאָגען זיינע און דעם וויסטן לעבן און אַ געבעט: „געוואַלד, גענוג, נישטאָ שוין מעהר קיין כח אויסצוהאַלטן!... מען האָט בעשיינפערליך געזעהן, אַז ווען הערשעלע זאָל זיך נישט געווען שעמען, וואָלט ער דעמאָלט דעם טאַטן די גליעדער אויסגעקושט“ (ווינשפ. ז. 95).

קיינמאָל האָט אַבראַמאָוויטש ניט אַזוי ליעב די יודישע מאַסע, ווי

אין דער צייט בשעת עס הערט זיך ביי איהר „דאָס קלאָגען זיך אָהן ווערטער אויפ׳ן ווייסטען לעבען“, בשעת אויפ׳ן פּנים איהרען ליגט אַ געבעט: געוואַלד גענוג! ניטאָ שוין מעהר קיין כח אויסצוהאַלטען. דערמאָלסט ווערט אַבראַמאָוויטש׳עס הארץ ווייך, ווי ביי אַ טיעף פיהלענדער מוטער און ער פרועהט זיך, דאָס די עדה יודען האָט נאָך עפּיס אַ שטיקעל עדי מקלט, וואו זי קען אַ ווײַלע פערגעסען איהר ווייסטען לעבען ביי אַ בלאַט גמרא, ביי אַ שטיקעל זוהר, אָדער ביי דעם טרויעריגען נגון פון אַ חזנ׳ס שטיקעל.

ער אַליין האַלט שוין ווייניג וואָס דערפון, איהם גיט דאָס שוין ניט אַזאַ דערלייכטערונג. נאָר ווי אַ טרייע מוטער איז ער צופריעדען, אַז דאָס פערגעבען קראַנקע קינד האָט נאָך עפּיס אַ צאַצקעלע, מיט וואָס זיך צו שפּיעלען.

אין דעם יודישען רחמנות ליגט דער אייגענער יאוש, ווי אין דעם יודישען פאָלקס־וויץ, און אויך אַבראַמאָוויטש׳עס ווערק ליגט אויסגעשפּרייט דער גייסט פון דער יודישער מאַסע, וואָס איז זיך צייטענווייז אליין מבטל.

צוליעב דעם טיעפען רחמנות צו דער יודישער מאַסע, וואָס אַבראַמאָוויטש האָט געפיהלט, איז ער אַריבערגעוואַקסען זיינע ברידער, די משכילים פון דער השכלה־צייט, מיט עטליכע קעפּ. נור איהם אַליין האָט זיך איינגעגעבען טיעפער אַריינצודרינגען אין די פרומע נשמה פון דער יודישער מאַסע, ריכטיג אָפּצושאַצען, וואָס פאַר אַ טרייסט עס איז געלעגען פאַר דער מאַסע אין די מנהגים און אין דעם פרומען לעבען פון די פאַרצייטיגע דורות.

„אין דעם מענשענס נשמה שפּיעגעלט זיך אָב אַ גאַנצע וועלט. דער ים געפיהלען אין הארצען נעהמט זיך פון טויזענדער קוואַלען, אינווענינגסטע אין איהם און אויסענווענינגסטע הויץ איהם“. ניט אַלע זענען אָבער אַזעלכע מענשען, ביי וועמען עס שפּיעגעלט זיך אָב אַ וועלט. ביי דעם גרעסטען טייל מענשען געהט זי פאַרביי פאַר זייערע פערשטויבטע חושים. „קאַלט מיט פוילע ווינטען ניט צו לאָזען אין לעבען עפּיס אַ זכר“.

אַבראַמאָוויטש איז געווען איינער פון די יעניגע יחידי סגולה, פאַר וועלכען די וועלט פון דער יודישער מאַסע האָט זיך אָבגעשפּיעגעלט

מיט אַלע פּרטים, און פֿערטיעפֿט האָט ער זיך אין די פּרטים, זיי־ענדיג געטריבען פֿון די צורי איבען דערמאָנטע געפֿיהלען.

אַבראַמאָוויטש'עס בעסטע ווערק זענען די, וואו זיין רחמנות און פֿעראַכטונג צו דער יודישער מאַסע האָט זיך אויסגעדריקט שטאַרקער ווי אומעטום. ניט דאָס „קליין מענשעלע" ווייזט אונז די אוצרות פֿון אַבראַמאָוויטש'עס טאַלענט, אויך ניט „די קליאַטשע" אַפֿילו*). אין „פֿישקע דעם קרומען" און „אין ווינשפֿינגערל" געפֿינען מיר דעם גאַנצען אַבראַמאָוויטש'ען. אין ערשטען בוך זעהען מיר דעם יודען ביי דער פּרנסה מיט דער אַלטער גרויסער יודישער טאָרבע. און אין צווייטען די יודישע דערשלאָגענע מאַסע, וואָס פֿערגראָבט זיך אין די אוצרות פֿון אַנ'אַלטען עבר; וואָס געפֿינט אויף אַ ווײַלע אין דעם פֿחד לעבען אַ היילונג, אַ טרייסט אויף אַ מינוט. פֿישקע דער קרומער איז דאָס בוך פֿון דער פֿעראַכטונג צו דער יודישער מאַסע. ווינשפֿינגערל — דאָס בוך פֿון רחמנות.

V.

אין „פֿישקע דעם קרומען" שילדערט אונז אַבראַמאָוויטש די גשמי'שע וועלט פֿון דער יודישער מאַסע. ניט די מעשה, וואָס ער דערצעהלט אונז וועגען פֿישקען און דער „האָרבאַטער", האָט פֿאַר אונז אַ ווערט, נאָר די דערבייאיגע שילדערונגען, וואָס קערהרען זיך גאָר מיט דער מעשה ניט אָן. דער, וועלכער וועט בעווייזען, אַז דער „ממזר" און די „האָרבאַטע" זענען גענומענע געשטאַלטען פֿון עזשען־סיו'ס ראָמאַן „די געהיימניסע פֿון פּאַריז", האָט דערמיט די ווערדע פֿון „פֿישקען" ניט פֿערמינדערט. און אויך די, וועלכע זוכען אין „פֿישקען" אַ געטרייעס בילד פֿון אַ יודישען בעטלערישען לעבען, מעגען וויסען, אַז דאָס, וואָס זיי זוכען, וועלען זיי ניט געפֿינען.

---

*) „די קליאַטשע" און „דעם יודישען פֿאַר פּסח" פֿון שאַצקעס בעטראַכט איך אַלס די אונזערע איינציגע בעדייטענדע ווערק פֿון פֿאָלקס־פּובליציסטיק, און גלויב, אַז מען מוז זיי אַרומרעדען נאָר אין אַ בעזונדערן צוזאַמענהאַנג.

פישקע דער קרומער ליענט זיך ווי א משל, ווי א צוגלייכעניש צו דער יודישער אָרימקייט בכלל. אברהמאָוויטש האָט ניט געשילדערט א געוויסע קלאַס בעטלערס, וואָס לעבט זיך אָבגעזונדערט פון דער גאַנצער מאַסע אַרבייטער און פערדיענער. זיין מיין איז געווען גראַד אומגעקעהרט. ער מאָלט אונז אין „פישקען“ דעם יודישען כלל אין דער געשטאַלט פון א מחנה בעטלערס און שלעפערס. ניט אומזיסט חלומ'ט זיך אברהמאָוויטש'ען נור בעטלערס; ניט אומזיסט שוועבט תמיד פאַר זיינע אויגען א טאָרבע, די אַלטע גרויע יודישע טאָרבע (פישקע ז. 6), און ניט אומזיסט דאַכט זיך איהם צייטענווייז, אז הינטער איטליכען יודעלע שטעהען כתות מלאכים און זאָגען: „וואַקסט, שפּראָצט, קבצנים, ווי גראָז און קראָפּעווע; גערט, יודישע קינדער, און שלעפּט זיך אַרום אין די הייזער“ (מסעות בנימין השלישי ז. 4).

ביי אברהמאָוויטש'ען איז די מעשה גופא שטענדיג א צוגעשטוקעוועטע זאַך. ער האַקט זיך איבער אויף איטליכען טריט און הויך „דאָס קליין מענשעלע“, וואָס הויבט זיך אָן פון ברעג, פירט ער די מעשה קיינמאָל ניט אויס ביז צום סוף.

אויף א געמיזעכץ בעווייזען זיך בלעזלעך, אין וועלכע עס שפּיגלען זיך אָב די שטראַהלען פון דער זון און וועלכע פינקלען א ווילע און פּלאַצען. צוויי פּאָעטען שטעהען פאַר דעם געמיזעכץ: איינעם אינטערעסירט דאָס בלעזעלע, זיין בעווייזען זיך און זיין פריהער טויט, דעם אַנדערן דאָס געמיזעכץ אַליין, פון וואַנען עס נעהמען זיך די טויזענדער בלעזעלעך.

אברהמאָוויטש'ן האָט מעהר אינטערעסירט דאָס געמיזעכץ אַליין, די אַלגעמיינע געשטאַלט פון דעם יודישען כלל, ווי די איינציגע בלעזלעך פון כלל. נאָר צוליעב די טעמים, וואָס מיר האָבען אין די פאָריגע קאַפּיטלעך אָנגעוויזען, האָט ער דעם יודישען געמיזעכץ געשילדערט אין דער פאָרם פון איינצעלנע געקינצעלטע יודישע טיפּען. דעריבער מוז מען לייענען ביי איהם די מעשה גופא מיט ווייניגער כונה, און זיך צוקוקען הויפּטזעכליך צום געמיזעכץ, וואָס ציהט זיך הינטער דער מעשה, ווי א ווייט ברייט פעלד הינטער א דאָרפיש הייזעל.

הינטער דער מעשה פון „פישקען“ שפּרינגט אַרויס דאָס יודעלע, וואָס האַלט אין איין ברעכען די תאוה פון עסען, ביי וועמען עס איז נור דאָ א סימן פון א מאַגען, און וועלכער קומט אָב די וועלט'זיט שיה-

פּיה. מיר זעהען איהם אַ שוואַכען, אָהן אַ שום כח, וואָס איז נור געבענשט מיט אַ קול קול יעקב, וואָס קאָן אָהן די ידי עשו ניט אויסקומען אַ טריט. מיר זעהען איהם אַ פערדאַגה'טען, אַ פערהלוש'טען. וועלכער ווערט נור לעבעדיג, ווען ער הערט רעדען פון געשעפט, און דענסטמאָל, בשעת עס בעווייזט זיך אַ מעגליכקייט עפּיס צו פערדיענען, ווערט זיין אימפּעט אַזוי גרויס, אַז ס'איז איהם גאָר ניט צו דערקענען. אַ יוה בשעת דער גסיסה, קוים דערהערט ער נור עפּיס געשעפט, ווערט ער לעבעדיג, און דער מלאך-המות אַליין קען דענסטמאָל צו איהם ניט צוטרעטען (פישקע 23). די געשעפטען זיינע אָבער זענען ווינטיגע, האָבען קיין טעם און קיין ממשות ניט, זיי זעהען אויס ווי די גאָלדענע עסקים'לעך פון ר' אַלטער יקנה"ז און ר' מענדעלע מוכר-ספרים, וועלכע שטעהען אין אַ מיטען וועג ביי זייערע פוהרען מיט רומעל און בייטען אויס איינער ביי דעם אַנדערן בערשטער טליתים אויף טלית-קטנ'ס, אַ בינדעל כפל-שמונה'דיגע ציצית אויף האַ'עלעך און וואָלפּס-צייהנדלעך, קינדערשע יאַרמעלקעלעך אויף מזוזה'לעך, רצועות אויף קופּער און מעש. די געשעפטען און די רווחים קען מען שוין זעהן דערפון, אַז אַ יודישער מוכר-ספרים מוז מיטפיהרען קופּער און מעש, אַז אַ יודישער מחבר מוז נאָך זיין אַ שטיקעל שדכן, אַז אַ פּוילישער שמש אין קלייזעל מוז נאָך האַלטען אַ שענקעל אין אַלמער. ביי די גאָלדענע רווחים פון בייטען יאַרמעלקעלעך אויף מעש און קופּערוואַרג האָט דער יוד עפּיס אַ פּנים דערביי אַקוראַט, ווי ער וואָלט האַלטען עולמות איבערצוקעהרען. „מיין ערגסטען שונא וואָלט איך ניט ווינשען אָנצוקומען צו איהם, בעת עס דאַכט זיך איהם געשעפט, ער איז מבטל דעמאָלסט איטליכען, אַפילו דעם בעסטען פריינד. דעם אייגענעם ברודער מיט'ן בליק (ז. 23).

קוקט זיך נור צו צום יריד, וואָס ס'שילדערט אונז אַבראַמאָוויטש אויף דער זייטע 26. „אַ יודעלע איפ'ן יריד איז ווי אַ פישעלע אין וואַסער... יודען יהידעווען, לויפען, האַנדלען, שטעהען ניט אַיין אויף איין אָרט... ס'איז אַ טאַראַראַם, אַ קאָלענים... דאָרט זעה איך לויפט אַ יודעל, אַ צווייטער, אַ דריטער, אויך פּאָרלעך, פערשוויצט שטאַרק, דאָס מיצעל אויפ'ן שפּיץ קאָפּ... דאָ אַ טאַפּ, דאָרט אַ טאַפּ, אַ מאַך אַהין, אַ מאַך אַהער, אַ דרעה מיט'ן גראָבען פינגער און אַ קיי דאָס שפּיצעל בערדעל: געפאַלען אַ פּנים אויף אַ המציאה. עס לויפען גאָר אָהן אַ נשמה מעקלער, שדכנים, טאַנדעטניקעס, יודענעס מיט קישען, יודען מיט טאָרבעס, מיט פינף פינ-

נער, בעלי־הבית׳לעך מיט ביילעך. איטליכען פלאמט דאס פנים: נישט קיין צייט, א רענדעל אמינוט״. און די המצאה׳לעך, אויף וועלכע עס פאלען אין די יודעלעך מיט די פינף פינגער, האבען דעם אייגענעם טעם, ווי דער איינפאל פון ר׳ אלטער יקנה״ז, וועלכער האט אין בייזע איילענים צונויפגעפירט א שידוך צווישען צוויי בחורים.

אין די געוועהנליכסטע און הייליגסטע טעלצען פון דעם עולם, וואס עס שילדערט אונז אבראמאוויטש, דרינגט אריין דער קרעמערשער גייסט, אלצדינג קריגט די סמנים פון מעקלערישען עסק׳ל. אפילו חתונה האבען איז אויך א געשעפט. דער יוד האנדעלט אין א ווייב, דינגט זיך פריהער גוט אויס וועגען מקח, וועגען נדן, וועגען איטליכעס פיצעל׳ע בעזונדער. זענען די תנאים דערפילט געווארען כפי המדובר, טא, קיס׳זשע כלה־לעב אונטער דער חופה מיט דעם שדכן, מיט דעם בדחן, מיט דעם גאנצען פעקעל כלי־קודש, וואס לעקען פון געשעפט אב אביינדעל, זיי א ווייב, רייס קריעה, און ווער פערשווארצט מיט מיר אינאיינעם. אויב דו ביסט קלוג אדער נאריש, שען אדער מיאוס, דאס איז שוין דיין עסק. מיר זענען ניט קיין פרוצים, האבען ניט קיין צייט צו קוקען אויף אזעלכע זאכען. יודען זענען מיר, סוחרים, מעקלער, קרעמער...״ (ז. 138).

און די לעצטע ווערטער הערט מען ניט נור פון מעקלער און קרעמער, דאס אייגענע טענה׳ט דער כלי־קודש־קבצן, וואס ציהט זיינע רוחים פון משניות־זופען פאר אבר־מינן, פון מזוזות־איבערקוקען און שופר־בלאזען. דאס אייגענע וועט אייך זאגען דער „מצוה־קבצן״, ווי א שטייגער א פרוש, וואס ווארפט אוועק ווייב און קינד, בעגראבט זיך ערגעץ אין א קלייזעל און לערנט דארט „ביצה״ אויף קהל׳ס רעכענונג; ישיבה־בחורים, וואס געהען ארום שלינג און שלאנג, קראצען זיך אונטער׳ן אויווען און עסען טעג.

הינטער דער מעשה פון „פישקען״ זעהען מיר ארויסשיינען די גרויסארטיגע בני־ים, וואס האט זיך געבויט א עדה קבצנים. מיר זעהען דעם יודישען הקדש, די יודישע באד, די פארצייטיגע יודישע קרעטשמע. און געשילדערט זענען די דאזיגע זאכען מיט דער האנד פון א קינסטלער. לייענענדיג דאס, דאכט זיך אויס, אז מען פיהלט די ריחות, וואס צעגיסען זיך פון די שיינענדיגע יודישע יסוד׳ען.

אין אבראמאוויטשעס פארצייטיגער וועלט איז די באד געווען א מין

היינטיגע דומע. זי האט געשפּילט אין גשמי׳ישען לעבען אַ ראָלע ניט מינדער כמעט ווי די קלויז אין גייסטיגען לעבען פון פאָלק. די פּני פון דער שטאָדט האָבען דאָרטען אויף געהאט אַ מין מזרח־וואַנד, און ווען דער קבצן האט געוואָלט אַ וואַרעמע באָד, האט ער געוואַרט ביי זיין שעפּעלע, ביז דער גביר איז אַרויף אויף די איבערשטע פּאָלע.

צוגלייך מיט דער באָד האט דער הקדש פערנומען אַ גרויסען פּלאַץ אין יודישען לעבען. אַ פּאָלק פון קבצנים האט נאָך דעם הקדש נויטיגער געהאט ווי אַ באָד. איבריגענס דער הקדש און די באָד זענען געווען פּאַרציטען צוויי נאָהענטע קרובים, דער בעדער און זיין הויזגעזינדה האָבען געוואוינט אין בנין פון הקדש, און אין די טעג, בשעת די באָד פלעגט ניט ווערען געהייצט, פלעגען די הקדש־לייט זיך אויסציהען די ביינער אויף די קאַלטע הילצערנע פּאָלעס.

דער פּאַרצייטיגער הקדש איז געווען אי אַ הכנסת אורחים, אי אַ בקור חולים, און אַ מושב זקנים, און וואָס פאַר אַ פּנים ער האט געהאט, קען מען שוין פערשטעהן דערפון, אַז דאָס וואָרט „הקדש" איז געוואָרען ביי אונז אַ צוגלייכעניס צו שמוץ, קראַנקהייט און פוילניס.

קיינער האט ניט אַזוי קלאָר אונז געשילדערט אָט די דאָזיגע פּאַרצייטיגע יסוד׳ען פון יודישען כלל־לעבען ווי אַבראַמאָוויטש. און דער קינפטיגער היסטאָריקער פון דער יודישער מאַסע אין רוסלאַנד וועט זיך ניט גענוג קענען אָבדאַנקען פאַר די זייטען (31—36, 52—54, 103—106) אין „פישקען", וואו אַבראַמאָוויטש מאָלט אונז מיט אַן׳עפּישער רוהיגקייט פון אַ סאַטירישען האָמער דעם הקדש, די באָד און די יודישע קרעטשמע.

VI

אויב „פישקע דער קרומער" איז דאָס בוך, וואָס דריקט אויס אַבראַמאָוויטש׳עס פערהאַלטונג צו דער פּאַרצייטיגער יודישער מאַסע, אויב „פישקע דער קרומער" איז דאָס בוך, וואו עס שילדערט זיך דאָס גשמי־שע לעבען פון דער יודישער עדה, ווי מיר האָבען דאָס לויט דעם פּלאַן פון אַן׳ענגען אַרטיקעל קורץ אָנגעוויזען — איז „ווינטשפינגערל" גע-

דאָרע דער היפוך דערפון. האָטש אַבראַמאָוויטש געפינט, אַז „דאָס יודישע נאַרישע רחמנות טוט נור אָן גרויסע צרות, האַלט אויף פילע נפשות אָהן אַ צאָהל, וואָס זויגען ווי וואַנצען יענעמ'ס בלוט" (ז. 85), — האָט ער פונדעסטוועגען ניט געקענט פערשליסען זיין געמיט פאַר די טיעפע יודישע רחמנות-געפיהלען, וואָס האָבען אַרומגענומען זיין ציטערדיג האַרץ. אין „ווינשפינגערל" האָט ער זיך הויפטזעכליך פערטיעפט אין דער גייסטיגער וועלט פון דער יודישער עדה, און נור דאָס רחמנות צו די געפייניגטע מעקלערס און קרעמערס, וואָס טראָגען דעם נאָמען פון סוחרים און האָבען אָבער די חיים פון קבצנים — האָט איהם בייגעשטאַנען איינצודרינגען אין אַזאַ וועלט, פון וועלכער ער אַליין אַלס משכיל האָט זיך שוין אָבגעקעהרט לאַנג.

אַבראַמאָוויטש'עס יוד, דער קאַבצאַנסקער תושב, וואָס קוקט אויף זיין קאַבצאַנסק ווי אויף דעם איינציגען יודישען ישוב, הינטער וועלכען עס ציהט זיך שוין אַ מדבר מיט ווילדע חיות — שטעהט אין נאָהענטער קרובה'שאַפט מיט'ן רבונו של עולם. דער אויבערשטער זאָרגט פאַר איהם, ווי אַ טאַטע פאַר'ן קינד, און שטראָפט איהם, ווי אַ טאַטע. ער גיט רעגען פון יודישע בהמות וועגען, אַז די ציגען זאָלען האָבען פאַשע, זאָלען האָבען קאַלוזשעס, פון וואַנען צו טרינקען און ניט דאַרפען אָבפּרעסען די שטרוי פון יודישע דעכער. ער גיט טרוקענע טעג, אַז די ווייבער זאָלען קענען געהן פרייטאָג אין יאַטקע, אויפ'ן מאַרק איינצוקויפען אויף שבת. ער מאַכט אַ גרויס גערעטענים אין ציבעלע און קאַרטאָפלעס, כדי יודען זאָלען האָבען וואָס צו עסען. דערפאַר בלאָזען איהם זיינע קינדער די יודעלעך שופר, זינגען איהם אַ מלך-עליון, מאַכען שבת פון זיין כבוד וועגען אַ לאָקשען-קוגעל און געהען אַ טענצעלעבעדיג-פרעהליך שמחת-תורה צו די הקפות (ווינשפינגערל ז. 23).

אויסער קאַבצאַנסק איז נאָך פאַרהאַן אַ שטאָדט ירושלים, וואו יודען ליגען בעגראָבען אין דר'ערד, טאַקי גאָר לעבעדיגע מתים, וואָס פוילען ניט און עס האַלט זיך זייער געביין. די שטאָדט איז אַ הייליגע, אַמאָל האָט דאָרט געשוויבעלט און געגריבעלט פון מלאכים און גאָט'ס שלוחים, היינט איז זי אָבער חרוב, וויסט, אויס-שטאָדט, אויס-וועלט, און פאַר יודען איז נור געבליבען אין קאַבצאַנסק, אַז דער דלות פייפט אין קאַבצאַנסק און יודען זיצען מיט פערלייגטע הענד און הויבען ניט אָן צו וויסען, ווי דעם דלות אויף אַ ווייל אָבצושטופען, דערמאָנען זיי זיך אָן אַלע די וואונדערליכע מעשׂות פון משיח'ס ציטען און

חלומ'ן מיט לעדיגע מאָגענס פון די טעג, בשעת דער אויבערשטער וועט ווייזן זיין זיבעצנטן מופת און וועט אויסלאָזן משיח בן יוסף אַקעגן אַרמילוס הרשע, וועט ווייזן זיין אַכטן מופת און צונויפרופן מיט געוואַלטיגע תקיעות די יודעלעך, וואָס בלאָנדזשען אויף אַלע עקן פון דער וועלט.

אין די זומערדיגע נעכט ליגן די קאַבצאַנסקער יודען אויסגעצויגן מיט די מחילות אַרויף ביי די טירען פון די ענגע פאַרשטיקטע הייזלעך און נאַרען אָפּ די מאָגענס מיט ווינטשענישן. „פון שטענדיגן ליידן מאַגנגעל אין די נויטיגסטע בעדערפניסען און פון לעדיג זיצען אָהן פרנסה, האָבען זיי זיך געמאַכט אַ בעשעפטיגונג צו פערברענגען אַ ביסעל די צייט מיט ווינטשענישן (ווינשפ. ז. 51). קאַבצאַנסקער יודען ווינטשען זיך אַזוי פיעל געלד, וויפיעל דער ים אוקינוס האָט זאַמדעלעך ביי די ברעגעס. קוקענדיג אויף די שטערענדלעך, ווינטשעווען זיי זיך אַזוי פיעל קערבלעך, וויפיעל שטערען עס איז דאָ אויפ'ן הימעל. מען ווינשט זיך אַ העלפט פון ראָטשילד'ס גבירות, אַ טייל פון קורח'ס פערמעגען א. אַז. וו.

נאָר ניט דערמיט אַליין שטילט אַיין דער יוד זיין ברענענדיגען הונגער. ביי אַ בלאַט גמרא פערגעסט ער אָן זיין טרויריג לעבען, ביי אַ שטיקעל זוהר צעפלאַמט זיך זיין פאַנטאַזיע, און די אַלטע מוסר־ספרים לערנען איהם אויס צו ליידען און שווייגען.

אין „ווינשפינגערל" זעהען מיר די געוואַלטיגע לינדערנדע קראַפט פון אונזער אַלטען גייסטיגען עבר. דאָס קאָכענדיגע לעבען פון דער הלכה אין דער גמרא פערהאַפט דאָס קינדישע געמיט פון אַ משה'לען, ווי דאָס האַרץ פון טויזענדער חברים זיינע. די פּאָעזיע פון אַגדתא אין די מדרשות טראָגען אַריין בלומען און ליכטיגע בילדער אין לעבען פון אַ הערשעלען, ווי פון טויזענדער זיינס גלייכען. און אַז ר' אברהם בעהאַלט זיך פון זיינע צרות אין בית־המדרש און פערטיעפט זיך אין זוהר, דאַכט זיך איהם אויס, „אַז דאָס איז ניט אַ ספר, נאָר אַ פייערשפייעדיגער באַרג פון הייליגער ריינער ליעבשאַפט, אַז דאָרט זענען זיך משדך די ערד מיט'ן הימעל; מלאָכים, שרפים מישען זיך אויס אינאיינעם מיט דעם מענשען און גיבען, קושענדיג זיך, איינער דעם אַנדערן איבער געטליכע געפיהלען (ווינשפ. ז. 84).

איטליכע וואָך ענדיגט זיך ביים קאַבצאַנסקער יודען מיט אַ שבת. מיט דעם טאָג, בעת דער הינטישער יוד, הינטיש פון פרנסה־זוכען, ווערט

פערוואנדעלט אין א בן-מלך, קריגט א נשמה יתרה, א לויטערן גייסט און גלייכט אויס זיין איינגעבויגענעם רוקן. אים פון פערשיידענע געפיהלען לעבט דורך דער יוד פון פרייטאג צו נאכט, בעגלייט פון מלאכי השרת ביז שבת-צו-נאכט, בעת ער זינגט מיט א געדריקט הארץ די מעשה פון הסידר׳ל, וואס אליהו הנביא האט איהם ארויסגעראטעוועט פון נויט. און קיינער נאך היינע האט אונז ניט אזוי גוט געגעבען צו פיהלען אלע די שנויים, וואס שפיעלען זיך אב שבת ביי א יודען אין הארץ, ווי ש. י. אבראמאוויטש. נאך מעהר. אבראמאוויטש איז פיעל טיעפער איינגעדרונגען אין די יודישע שבת׳דיגע נשמה יתרה, ער האט זי אונז געוויזען אין דריי צייטען: ביי נאכט, ביי טאג און ביי מוצאי שבת (ווינשפ. ז. 107—111).

בשעת עס קומט די סליחות-צייט, בעווייזט זיך דער יודישער סאלאוויטשיק אין קאבצאנסק, ער קומט אין געשטאלט פון א בעל-תפלה, און וועקט ביים קאבצאנסקער יודען געפיהלען פון ליעבשאפט מיט דעם וואונדערשענעם „אתה זוכר“ און מיט די זיסע ליעבליכע ווערטער פון די הייליגע נביאות. און דעם יודענס ליעבשאפט האט עפיס א וואונדערליך כאראקטער, זי איז דורכגעזאפט מיט רחמנות, און זיין גאט זעהט ביי איהם אין סליחות-צייט אויס, ווי הערשעלעס טאטע, בעת הערשעלע איז קראנק געווען. הערשעלעס טאטע, וועלכער איז אין דערהיים א נ׳אמת׳ער האהן און שיינט תמיד צו זאגען: תרבות, שקצים, ווייסט ווער עלטער איז! איז גאר געווארען אנ׳אנדערער, בעת הערשעלע איז קראנק געווארען: ער האט זיין קינד געגלעט, געטאפט איהם ביים שטערן, איינגענומען מיט גוטע רעד און צוגעזאגט שענע שפיעלכעלעך. בשעת דער בעל תפלה צוגיסט זיך מיט זיין „הבן יקיר לי אפרים“, קלינגט אין זיין נגון א דאפעלטער רחמנות-געפיהל: צו דעם אונגליקליכען אפרים און צו דעם אייבערשטען, וואס דערמאנענדיג זיך אן דעם „ילד שעשועים“ „המו מעי לו“, קעהרט זיך איהם איבער דאס הארץ.

דער יודישער סאלאוויטשיקעל, וואס איז ווי א שליח צבור מחויב איבערצוגעבען די געפיהלען פון די שיקערס, האט זיך אויסגעארבייט טיעפטרויריגע נגונים, אין וועלכע עס הערט זיך ניט קיין קראפט, קיין קול פון א פאלק א גבר, נאר אנ׳אייביג קלאגען זיך, א ציטעריג געבעט, א יאמערן פון א פערוואהרלאזט קינד צו א שטרענגען ליעבהארציגען טאטען. דער יודישער סאלאוויטשיק רייסט ארויס טרעהרען פון דעם יודענס אויגען. „דער יוד מאכט דעמאלט פיסקעלעך ווי א קינד, עס וויינט אין

איהם דאס הערצעלע און פעסטעט זיך: אוי, טאטעניו, הייליגער ליעבהארציגער געטריי פאטערל!" (ווינשפ. ז. 59).

ניט דא איז דער ארט אויסצושעפען אלע אוצרות, וואס ליגען צעשפרייט אין ווינשפינגערל פארענט און צווישען דעם ניט דערענדיגטען ספור המעשה. בכלל זעהען מיר אין "ווינשפינגערל" אנ'עדה יודען, וואס לעבט ווי אנ'עם כהנים, דורכגעדרונגען פון אנ'אלטער אמונה, פון אנ'אלטער רעליגיעזער קולטור. צווישען די לעבער פון זייער גשמי'שען לעבען טרעטען ארויס די צארטע גליעדער פון א פערהאלטענעם בן מלך, אדער נאך בעסער פון א פערטריבענעם כהן-גדול, וואס מען האט איהם פערקויפט פאר א שקלאף. די עבדות און זיין הויכער גזע מישען זיך אויס אין איין מענשען, און דער קאבצאנסקער יוד בעשאפט אזא מין זאך ווי א וואכענדיגען דאווגען (ווינשפ. ז. 112—111), בעשאפט אזוינע לעבענס-מנהגים און לעבענס-פארמען, וואס זענען דורכגעזאפט פון טויזענדער אינערליכע סתירות און צווינגען דעם פאעט, וואס קוקט זיך צו צו זיי, צו לאכען און וויינען אינאיינעם.

סיי אין "פישקען", סיי אין "ווינשפינגערל" קומען פאר ערטער, וואס שילדערען די רוחניות ווי די גשמיות פון דער יודישער עדה. דער וואס וויל זיך פערטיעפען אין איינע פון די בידע זייטען, טאר די ביכער איינס פון דעם אנדערן ניט אפשיידען. איין בוך איז ממלא דאס אנדערע.

VII

אין דער איינענער צייט, בשעת אבראמאוויטש האט געשאפען און געשריבען זיינע בעסטע ווערק (זינט דעם יאהר 1878, נאכדעם ווי ער האט געענדיגט זיין "מסעות בנימין השלישי", האט ער קיין נייע זאכען ניט בעשאפען. דאס וואס ס'איז שפעטער ארויס אין יודיש און אין העברעאיש, זענען איבערארבייטונגען פון פריהערע ווערק, אדער דאס אלטע איבערגע'חזר'ט אין א ביסעל א פערענדערטען אופן), האט ער ארויסגעגעבען צוויי ווערקלעך: "זמירות ישראל" (שבת'דיגע זמירות) און "פרק שירה":

פֿערטייטשט אין שירים און גוט דערקלערט,
כּדי איטליכער ייד בעזונדער
זאָל פֿערשטעהן זייער טייער ווערט,
ווי שעֶן זיי זענען אַ גאָטס וואונדער.

אין דער זעלבער צייט (1875) האָט אַבראַמאָוויטש געשריבּען אַ ספּור המעשׂה „יודעל“ אין שירים ע״מ י״א תנועות: אַך יודעל, מיין קראַנקער יודעל, דיין לעבּען איז זעהר, זעהר אַ טרויעריג ליעדעל“.

אַלע די דריי ווערקלעך האָבּען פֿאַר אונז היינט ניט דעם מינ־דעסטען ווערט. אמת, זיי זענען אפשר בּעסער פֿאַר די טייטש־חומש׳ן און די „צאנה וראנה“, מיט וואָס מען שטאָפּט אָן די קעפּ פֿון דעם פּראָסטען המון, אָבּער ניט אויף זיי האָט זיך אויפֿגעבּויט אַבראַמאָוויטש׳עס יחוס. פֿאַר דעם קריטיקער איז אָבּער זעהר אינטערעסאַנט צו וועלען פֿער־שטעהן, ווי קומט דאָס צו אַזאַ גרויסען קינסטלער ווי אַבראַמאָוויטש, וועל־כער געהט אַרויס מיט אַ שטעכעדיג, געלעכטערל אויף די ליפּען, זיך צו־נעהמען צו אַזאַ מלאכה, ווי איבּערצוזעצען פּרק שירה און שלעכטע גראַמען און נאָך שרייבּען דערצו אַ פּרוש צוגלייך מיט די קליינשטעדטעלשע רבּ׳לעך, וועלכע שרייבּען ספרים, אום צו האָבּען מיט וואָס חתונה צו מאַכען אַ בּוגרת. צי האָט איהם געטריבּען דערצו זיין רחמנות־געפֿיהל צו דער יו־דישער מאַסע, „וואָס האָט אַזאַ האַרץ ווי מיר, וואָס גאַרט אַרויסצולוגען אויף גאָטס גוטיגקייטען, און פֿערשטעהט אָבּער ניט לשון קודש“? צי האָט ער ווי אַ פֿערשטעלטער משׂכּיל געוואָלט אין אַ פֿרום קלייד אַריינ־שמוגלען פֿאַר׳ן פֿאָלק אַבּיסעל שׂכל און בּילדונג? צי האָט ער דורך זיין פּרק שירה געוואָלט אויפֿצוּוועקען אַ ליעבּע בּיי׳ן יודען צו דער שטומער און לעבּעדיגער נאַטור? און אפשר איז ער, ווי אַ פֿאַרצייטיגער משׂכּיל גאָר ניט ווייט געווען דערפֿון, צו קאָנקורירען מיט זיינע בּריהער די לערנערס און רבּנים און זיי געוואָלט ווייזען זיינע אייגענע בּקיאות און הריפֿות? אַלצדינג צוזאַמען האָט זיך אויסגעמישט אין די דאָזיגע ווערק.

אַבּראַמאָוויטש האָט זיך גענומען צו מאַמע־לשון אין אַ צייט, בּשעת די העבּרעאישע מליצה־שרייבּער האָבּען געקוקט אויף דעם מיט פֿעראַכטונג און שפּאָט, בּעת אַ יודיש בּריוועל פֿלעגט שרייבּען דער משׂכּיל פֿערבּעהאַל־טענערהייט. פֿון רחמנות און צובּונד צו דער יודישער מאַסע, צו דער יודישער פֿרומער וועלט האָט אַבּראַמאָוויטש אויסגעפּיינט זיין פֿעדער אויף צו שרייבּען יודיש. ער איז געווען איינער פֿון די, וועלכע האָבּען געהאַל־

פען בעגרינדען די יודישע צייטונג „קול מבשר" (ספר הזכרון ז. 123, הוצאת נ. סאָקאָלאָוו). דער אייגענער אבראַמאָוויטש האָט אַרויסגעגעבען אין לשון קודש לעניק'ס זאָאָלאָגיע פאַר דעם יודישען משכיל: תולדות הטבע, מיט דער דעה איהם צו דערנעהענטערן צו דער וועלטליכער בילדונג; ער האָט געשטריטען מיט דער אַנטיסעמיטישער פרעסע און געוויזען די עהרליכקייט פון יודישען לעבען און די לויטערקייט פון זייער אמונה (עין משפט 1866). בקצור ער האָט זיך געוואָרפען אין אַלע זייטען. ווי דאָס האָט געפאָדערט די ווייטערע ענטוויקלונג פון דער השכלה־צייט. אַליין אָבער איז ער דורך זיינע געפיהלען געווען פעסט פערקניפט מיט די לעבענס־געוועהנהייטען און לעבענסאָנשויאונגען פון דער קבצנסקער קהילה. ווי באַלד ער פלעגט אויפוועקען זיין קונציגע פעדער, וואָס מאָלט דאָס לעבען פון יודישען כלל, ווי באַלד ער פלעגט אויפהערען צו זיין דער קינסטלער אבראַמאָוויטש, און ווערען דער משכיל, דער פובליציסט, פלעגט אין איהם ניט ווילענדיג אַרויסשפּראָצען דער קבצנסקער משכיל מיט אַלע די פעהלער, פון וועלכע מיר האָבען גערעדט אין די פריהער־דיגע קאַפיטלען. אין די בעלעטריסטישע ווערק ווערען זיינע הסרונות ווי פערטרונקען אין אַ טייך פון בילדער, געשטאַלטען און ברייטע קונציגע שילדערונגען; אין זיינע אַנדערע ווערק אָבער טרעטען זיי בולט אַרויס און פערדאַרבען אונז דעם השק זיך מיט זיי צו בעקאָנען. אַ קליינע פּראָבע פון „פרק שירה" וועט קלאָר בעווייזען, אין וואָס פאַר אַ צומישט פנים בעווייזט זיך פאַר אונז אבראַמאָוויטש דער משכיל.

„טעקסט: צפרדע אומרת: ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד (ז. 44 פרק שירה) טייטש און באור: בשעת יעקב, אַזוי שטעהט געשריבען, האָט פאַר'ן טויט זיינע קינדער פערקליבען| און האָט געוואָלט זיי דעם קץ מגלה זיין קלאָר,| האָט די שכינה איהם זיך אָבגעטאָן גאָר.| דאָס האָט איהם געערגערט, שרעקליך געקרענקט,| אפשר איז פאַראַן אַ פסול, האָט ער גע־דענקט.| צווישען די קינדער מיינע, וואָס זענען דאָ| די אמונה אין גאָט איז ביי זיי ניטאָ.| די קינדער האָבען באַלד אַלע מיט אַ מאָל,| שמע ישראל געשריגען הויך אויפ'ן קול.| מיר האָבען ווי דו אין גאָט אין אונזער האַרץ.| האָב טייערער פאָטער, נישט קיין זאָרג נישט קיין שמאַרץ.| ברוך שם כבוד מלכותו, מיט גרויס געפיהל,| ענטפערט דאַרויף יעקב, בלייבט רוהיג שטיל.| צו קלערען הויבען דאָרט די חכמים אָן,| וואָס זאָלען מיר מיט דעם „ברוך שם כבוד טון.| זאָלען מיר עס זאָגען, קומט עפּיס נישט אויס.| משה רבנו זאָגט עס דאָך נישט אַרויס.| לאָז מען עס ניט זאָגען, הלילה

זהס,| יעקב האָט עס דאָך געזאָגט, עפּיס אַ שפּאַס.| איז מען געפֿאַלען אויף
אַזאַ עצה, בכן| מען זאָל עס אָבזאָגען שטיל צווישען די ציין.| הייסט דאָך
ברוך שם כבוד זאָגט מען יאָ און ניט| און מען איז יוצא לכל הדעות
דערמיט.| צווישען ברכות איז די ברכה אַזאַ מין, וואָס זי איז עפּיס אַ
אַהער אַ אַהין.| עפּיס איז זי ווי יענע בעשעפֿענים גלייך| וואָס לעבען
אויף דער יבשה, און אין טייך| זיי געפֿינען זיך עפּיס אַ דאָ אַ דאָרט,|
און זענען קיינמאָל ניט שטענדיג אויף איין אָרט.| אָט פֿאַר די מיני בע-
שעפֿענים אַלערליי| וואָס ניט קיין פֿלייש און ניט קיין פֿיש זענען זיין|
פֿאַר זיי אַלע שפּרינגט אַרויס בראש| די צפֿרדע אָדער דער פֿראָש| און
שטעלט אונז די גאַנצע טבע זיינע פֿאָר,| אין דעם ברוך שם כבוד, וואָס
איז זיין שיר.| אין מיר, עולם, אַ בעשעפֿענים האָט איהר אַייך,| וואָס
לעבט אַ אויף דער יבשה, אַ אין טייך| פֿערשטעהט, עולם, מיין שיר, וואָס
איך, פֿראָש, קוואַקע,| ברוך שם כבוד מלכותו איז ער טאַקע.| געלויבט
איז גאָטס נאָמען און זיין קיניגרייך,| אייביג אויף דער ערד און וואַסער
צוגלייך.| אַ הויך דעם דאַרף מען וויסען, אַז זיין שיר,| זאָגט דער פֿראָש,
ווי קריאת שמע לייענען מיר.| ברעקעקע, זאָגט איין פֿראָש שאַרף אַרויס,|
און דער גאַנצער עולם פֿרעש הערט דאָס שטיל אויס.| און ווי דער חזן לאָזט
די ברכה אויס באַלד,| ווערט דאָרט אין דעם עולם אַ געשריי, אַ געוואַלד|
שרייען ברעקעקע און ווערען נתפעל,| אַקוראַט, ווי ביי שרייען שמע ישראל:|
קוואַר, קוואַר ענטפֿערען שטילערהייט אויף פֿיעל,| ווי ברוך שם כבוד מלכותו
מען זאָגט שטיל| ביי פֿיעלע חכמים ווערט דער פֿראָש פֿאַרגעשטעלט| פֿאַר
אַ גרויסען בעל מתפלל, עק וועלט,| ער דאַווענט כסדר די גאַנצע נאַכט
אַוועק,| זאָגט ברוך שם כבוד מלכותו אָהן אַ עק".

אין די לעצטע שורות קלינגט, דוכט זיך, שוין אַרויס דער לאַכעדיגער
טאָן פֿון אַבראַמאָוויטש דעם סאַטיריקער, נאָר אַז מען קוקט זיך צו צו דעם
העברעאישען פּירוש אונטען מיט'ן נאָמען „טוב טעם" (?), דערגעהט מען, אַז
דאָס שטאַמט ניט פֿון סאַטיריקער אַבראַמאָוויטש, נאָר פֿון דעם למדן דעם
בקי ר' שלום יעקב, וואָס ברענגט צו זיינע ווערטער ראיות פֿון פֿערשיידענע
ספֿרים.

דער אייגענער משכיל אָבער, וועלכער האָט געשריבען גראַמען על
משקל פֿון י"א תנועות און האָט געזוכט מיט פּלפּול דורך פּרק שירה צו
דערנעהנטערן די יודישע מאַסע צו דער נאַטור, האָט עס עררייכט אויף אַן אַנדער
וועג, אויף דעם וועג פֿון פּאָעזיע. אַבראַמאָוויטש'ן האָבען מיר צו פֿערדאַנקען
די ערשטע ריינע נאַטור-שילדערונגען אין דער יודישער ליטעראַטור. אָהן

פלפול און דרוש האָט ער אונז דערצעהלט, ווי עס שפּיגעלט זיך אָב ביי די יהידי סגולה פון די קאַבּצאַנסקער יודען דער וואַלד אין סליחות-צייט, די גרין-גאָלדענע פעלדער אין אַלאַנגען זומערדיגען תענית. ער האָט אונז אויסגעמאָלט דעם פרידמאָרגען, בעת בנימין, דער העלדישער וועלט-רייזענדער, האָט געוואַרט אויף סענדערל די יודענע הינטער'ן ווינדמיהל. ער האָט אונז דערצעהלט ווי ר' מענדעלע טענה'ט זיך אויס אין אַ ליכטיגער נאַכט מיט דער לבנה, וואָס גיסט אויף איהם אויס איהרע קלאָר-זילבערנע שטראַהלען.

אין אַלע די נאַטור-שילדערונגען ליגט עפּיס אַ וואונדערליכער כשוף, די גאַנצע נאַטור קריגט דורך אַבּראַמאָוויטש'ן אַ יודישען פּנים. אַבּראַמאָוויטש האָט מגיר געווען די קאַבּצאַנסקער נאַטור. ווי ביי יענעם מכשף פלעגט פון אַלין, צו וואָס ער פלעגט זיך נאָר צוריהרען, ווערען צו גאָלד, אַזוי פערוואַנדעלט זיך ביי אַבּראַמאָוויטש'ן איטליכע זאַך אין דער נאַטור אין אַ יודען, וואָס פערמאַסקירט זיך אַרגע. ר' מענדעלעס פערדעל האָט עפּיס אַ פּנים פון אַ דערשלאָגענעם יודען אַ לא יוצלה, פון „סענדערל די יודענע". די סאַראַקע, וואָס יאָגט זיך אויף אַ צווייגעל, זעהט אויס ווי אָנגעטאָן אין אַ טלית'ל מיט פאַסען תכלת פאַרענט און דאַווענט, שאָקלענדיג זיך, בוקט זיך און פאַלט תחנון. די קיה געהען זיך רוהיג, מיט סטאַטיק, צונייגענדיג די קעפּלעך ווי פיינע בעלי הבית'טעס, נאָר עטליכע פערבויגען די קעפּ און לאָזען אַרויס ווי פון אַ צושפּאָלטענעם שופר אַ „זיי געזונד" די פערבליבענע קעלבעלעך. דער וואַלד אין השון-צייט זעהט אויס ווי אַ יוד אין סליחות-צייט, אומעטיג, שטאַרק אָנגעבלאָזען. דער אַלטער אויסגעדאַרטער דאָרפס-הונד לעבט אויף דער עלטער פון קצבה אָהן אַ שטעלע, מיט אַ הונגעריג פּיסעל און אַ קאָלטען איפ'ן עק, און אַז דער האָהן דערלאַנגט אַ געשריי אויף די היהנער זיין קוקורעקו, דאַכט זיך אויס, אַז ער רופט אויס דערביי: תרבות, שקצים, וויסט, ווער עלטער איז! (פּישקע ז. 13, 18, 43, 52, 61, ווינשפּינגערל 57, 60).

צווישען אַבּראַמאָוויטש, דעם פערפאַסער פון באור פּרק שירה, און דעם, וועלכער קוקט אויף די נאַטור מיט די אויגען און פיהלט זי מיט דעם האַרץ פון אַ קאַבּצאַנסקער יודען, איז דאָ אַ גרויסע נאַטירליכע קרובה'שאַפט. ווען ר' מענדעלע מוכר ספרים פיהרט מיט זיך מיט מעש און קופּערוואַרג, מן הסתם טוט ער דאָס דערפאַר, ווייל קאַבּצאַנסק פאָדערט דאָס, ווייל קאַבּצאַנסק בעשאַפט אַזעלכע ר' מענדעלעס. דער פּאָעט, וועלכער ווערט געבאָרען ביי אַנ'עדה יודען, ביי וועמען דאָס גאַנצע לעבען איז אויפ-

געבויט אויף טויזענדער סתירות, איז אַליין פֿול פֿון אַזעלכע געפֿיהלען און נייגונגען, וואָס זענען זיך שטענדיג סותר און פֿיהרען צווישען זיך שטענדיגע מלחמות. און אַלע די סתירות דריקען זיך אויס אין דעם אבגוס פֿון זיין נשמה, אין זיינע פֿערשידענע לעבענס-ווערק.

מיר האָבען אָנגעוויזען אויף די הויפּטפּונקטען פֿון אַבראַמאָוויטש'עס טאַלענט, מיר מיינען אָבער ניט, אַז מיר האָבען אונזער טעמע אינגאַנצען אויסגעשעפּט. ווענען אַבראַמאָוויטש וועט נאָך אַמאָל געשריבען ווערען אַ בוך, וואו עס וועט ווערען געשילדערט דער דור, אין וועלכען ער האָט זיך אויסגעהאָדעוועט, מיט אַלע וויכטיגסטע פּרטים, און וואו עס וועלען ווערען צוגלידערט די בעסטע פֿון זיינע ווערק, זיין גרויסעס טאַלענט און די טעכנישע מיטלען, מיט וועלכע אַבראַמאָוויטש האָט געשריבען זיינע קונציגע ווערק. דען אַבראַמאָוויטש'עס ווערק זענען איינע פֿון די וועניגע שליסלען, דורך וועלכע מיר דרינגען אַריין אין די נשמה פֿון דער יודישער מאַסע. און די נשמה פֿון דער יודישער מאַסע וועט אייביג זיין דער לייכטענדער פּונקט, וואָס וועט צוציהען צו זיך די בעסטע יודישע גייסטער. אונזער קורצער איבערבליק זאָל נור ברענגען דערצו, אַז די לעזער זאָלען זיך אַליין פֿערטיעפֿען אין אַבראַמאָוויטש'עס שריפֿטען. ער וועט אויף איטליך זייטעל געפֿינען עפּיס, וואָס וועט בעוועגען זיין געפֿיהל און וועקען אין מוח טיעפֿע געדאַנקען.. אַ סך פֿון די היינטיגע שרייבערס, וואָס האָבען אונז געגעבען שענע נאָוועלען און קלינגענדיגע לידער, האָבען דאָס מאַנכמאָל צו פֿערדאַנקען „אַ ווערטעל" פֿון אַבראַמאָוויטש, וואָס האָט זיך ערגעץ וואו פֿערשטעקט צווישען די שורות, וואָס איז געזאָגט געוואָרען בדרך אַגב, פֿאַרבייגעהענדיג. אַזוי וואָלטען אָפּשר די שענע מאָריס ראָזענפֿעלד'ס „אלול-מעלאָדיען" ניט געשריבען געוואָרען, ווען אַבראַמאָוויטש וואָלט אונז ניט געגעבען זיינע נאַטור-שילדערונגען. אויך די טעכניק, ד. ה. דער אופֿן, ווי אַבראַמאָוויטש בעשרייבט זאַכען און מענשען, ווי ער העלפֿט אונז איינצודרינגען אין די געפֿיהלען פֿון דעם געשילדערטען כלל, האָט שטאַרק געווירקט אויף מאַנכע שרייבערס, ווי מיר זעהען דאָס, שטודירענדיג אַנדערע יודישע שרייבער, (שלום עליכם אין זיינע ערשטע ווערק).

די וואָס טענה'ן, אַז אַבראַמאָוויטש איז שוין פֿערעלטערט, ווייל ער שילדערט אונז אַ וועלט, וואָס איז שוין אונטערגעגאַנגען, שילדערט אונז אַ נ'ע ד ה י ו ד ע ן, אַ אונאָרגאַניזירטע מאַסע פֿון קבצנים, אַ פֿאָלק פֿון בעטלערס, וואָס לעבט מיט אַנ'עבר און ווייס ניט פֿון קיין צוקונפֿט, בקיצור די פֿאַרצייטיגע טויטע יודישקייט,—די וואָס טענה'ן דאָס, זענען גערעכט נור

אַזוי ווייט, כּל זמן זיי זוכען דעם קיסנטלער, ווע‏לכער זאָל זיך קאָ־ נען דערהויבען צו אַ נאַציאָנאַלער אויפפאַסונג, צו נאַציאָנאַלע אידעאַ־ לען. ווילען זיי אָבער אַריינדרינגען ביז צו די אַלטע וואָרצלען פון דער יודישער גהעטאָ־נשמה, וועלכע האָבען נאָך היינט אַ גרויסע וויר־ קונג אויף דעם לעבען פון יודישען פאָלק, און זוכען דעם קינסט־ לער, וועלכער האָט דאָס מיט זיין פּאָעטישען בליק גזעהן און גע־ מאָלט, מוזען זיי זיך ווענדען צו ש. י. אַבראַמאָוויטש, ווי צו דעם איינציגען, וואָס האָט טיעפער ווי אַלע געהאַפּט דאָס אַלטע פינטעלע יוד, די טיעפסטע וואָרצלען פון דער יודישער נשמה.

און דעמאָלט מוז מען פון אַלע זיינע ווערק זיך פערטיעפען הויפּט־ זעכליך אין „פישקע דעם קרומען” און אין „ווינשפינגערל”, אין די ערשטע בעסטע ווערק פון דער יודישער ליטעראַטור.

.1902

י. ל. פּרץ

י. ל. פרץ.

I.

ל״ג בעומר ווערט 25 יאָהר, ווי פרץ האָט אָנגעהויבען צו שרייבען זיינע נאָוועלען, ערצעהלונגען און בילדער. אין דעם טאָג וועלען איך אַרויס־געהן זיינע געזאַמעלטע ווערק. קיין בעסערן געשענק האָט מען איהם נישט געקענט מאַכען: דען וואָס פערלאַנגט דער אמת׳ער פּאָעט? ניט קיין געלד, ניט קיין פוסטע כבוד, ניט די פיין־געשליפענע דבורים פון קאַלטע הערצער... ער האָט נור איין וואונש, דאָס זיין לעבענס־אַרבייט זאָל ניט זיין צעזייט און צעשפּרייט איף אַלע פיער ווינטען, דאָס די פונקען פון זיין קינסטלער־נשמה זאָלען ווערען געזאַמעלט און פעראייניגט אין איין אָרט. דענסטמאָל וועט זיין גייסט לויכטען מיט איהר אמת׳ען ליכט און וועט מעהר כחות האָבען צו פעריאָגען די פינסטערע וואָלקענס פון אומע־טיגען מענשליכען לעבען...

מענשען פון פערשיידענע קלאַסען, חסישע און פוילישע יודען, ליטע־ראַטען, דאָקטוירים, קיפּליט א. אַז. וו., האָבען זיך פעראייניגט אַרויסצו־געבען צו פרץ׳ס יובילעאום זיינע ווערק...

בעווייזט דאָס שוין ניט אַליין, דאָס פרץ׳ס גייסט איז איינגעדרונגען

אומעטום? צי זעהט מען ניט דערפֿון אַליין, דאָס זיינע 25־יאָהריגע אַרבייט האָט געפֿונען אַן׳אָפּקלאַנג אין די הערצער פֿון יודישען פֿאָלק?

דאָך דעם טיעפֿען אָפּקלאַנג האָט פּרץ געפֿונען אין די גרויסע מאַסען פֿון יודישען פֿאָלק, וואָס האָט ליעב זיין „פּראָסט יודיש" און לעבט נור מיט איהם אַליין. דאָרטען, צווישען זיי, געפֿינען זיך זיינע טרייע איבערגעגעבענע לעזער, וועלכע שלינגען איטליכס וואָרט זיינס מיט דעם חשק פֿון אַ הונגעריגען. און זויגען איין אין זיך זיינע געדאַנקען מיט אַ טיעפֿער דאַנקבאַרקייט צו דעם, וועלכער האָט שטענדיג געוואוסט, ווי מען דאַרף וועקען זייערע פֿערשלאָפֿענע געפֿיהלען.

און די דאַנקבאַרקייט צו פּרץ׳ן וואָלט נאָך געווען אַ סך גרעסער, ווען מען וואָלט דאָרטען געוואוסט, וויפֿיעל ער האָט געאַרבייט און אָנגעווענדט מיה, נור ניט צו בלייבען דער איינציגער, וועלכער שטרעבט צו געבען דעם פֿאָלק בילדונג און קונסט.

פּרץ איז ניט נור דער מייסטער פֿון צעהנדליגער קונציגע ערצעהלונגען, ער איז איינער פֿון די גרויסע שרייבער, וועלכע האָבען אויפֿגעהויבען דעם ניעדריגען מצב פֿון אונזער פֿאָלקסשפּראַך אויף אַ הויכען שטאַנד. נור צוליעב איהם האָט זי היינט בעקומען אַזאַ ווערט, נור ער איז געווען בכח צו־צוציהען צו איהר דאָס אינטערעס פֿון די געבילדעטע יודען. דער גאונ׳ישער אַבראַמאָוויטש, דער פֿאָטער פֿון דער היינטיגער פֿאָלקס־ליטעראַטור, האָט צוליעב אַ סך טעמים ניט געקענט ברענגען דעם „זשאַרגאָן" צו אַזאַ מדרגה פֿון אַ שפּראַך. דאָס וואָס עס איז אַבראַמאָוויטש׳ן ניט געלונגען, האָט אויסגעפֿיהרט פּרץ.

דער אֶמת׳ער פֿאָלקס־פּאָעט, וועלכער שעפּט פֿון טיעפֿסטען ברונען, וועלכער זוכט דעם מענשען אין די טיעפֿע קעלערן פֿון פֿאָלקס־לעבען, מוז רעדען די שפּראַך פֿון פֿאָלק. ער קען זיך ניט פֿערשטעלען אין צעהנדליגער לשונות, דאָס וואָס ער זאָגט, מוז זיין פּראָסט און קלאָר, ווי דאָס לעבען. דעריבער האָט זיך פּרץ געווענדט צום אָרימען "זשאַרגאָן", האָטש ער טראָגט אויף זיך אַ קלינגענדיגען נאָמען פֿון אַ העברעאישען ליטעראַט.

אַליך, צו וואָס עס ריהרט זיך צו דעם קינסטלער׳ס האַנד, ווערט שוין ממילא אַן אַדעל. דער פּראָסטער שטיין, פֿון וועלכען אַנטאָקאָלסקי האַקט אויס אַ סטאַטוע, ווערט אַ צירונג פֿאַר׳ן גרעסטען מוזעאום, דאָס גראָבע שטיק לייוואַנד, צו וועלכען עס האָט זיך צוגעריהרט דער פּענזעל פֿון אַ גרויסען מאַלער, ווערט שוין ממילא אַ שמוק־זאַך פֿאַר׳ן שענסטען פּאַלאַץ.

דער אָרימער „זשאַרגאָן" געהט אַרויס אונטער די הענד פון אַ גרויסען שרייבער מיט אַ יחוס־בריף פון אַנ׳אמת׳ער שפּראַך.

אַ יחסנטע, מיט וועלכער עס הָאבען זיך ניט געשעמט מעהר די געבילדעטע און געלערענטסטע מענשען.

דעריבער האָט פּרץ׳ס יובילעאום אַ דאָפּעלטע וויכטיגקייט פאַר אונז. ל״ג־בעומר איז אויך דער יובילעאום פון דעם אָרימען זשאַר־גאָן, ווייל ער איז דערהויבען געוואָרען פון אַ „תחינה-לשון" צו אַ מדרגה פון א פאלקס־שפּראַך.

II

יצחק לייבוש פּרץ איז געבאָרען געוואָרען אין דער פּוילישער שטאָדט זאַמאָשטש, אין יאָהר 1851.

ביז 18 יאָהר האָט פּרץ זיך ערצויגען אונטער דער השגחה פון די בעסטע מלמדים אין זאַמאָשטש. דערנאָך האָט ער אָנגעהויבען לערנען פאַר זיך. גין זאַמאָשטש, וואו עס געפינען זיך נאָך היינט אַלע כּתות פון חסידים, איז פּרץ שוין בעצייטענס בעקאַנט געוואָרען מיט דער חסידישער תורה, מיט זייערע געזאַנג און געדאַנקען. אין דער אייגענער צייט האָט ער מיט חשק שטודירט די אַלטע יודישע פילאָ־זאָפען, דעם רמב״ם, דעם כּוזרי א. אז. וו. אַ צופאַל האָט פאַר איהם ענטדעקט אַ גרויסע ביבליאָטעק פון ביכער אין פערשיידענע שפּראַכען, און דעם צופאַל האָט פּרץ צו פערדאַנקען, דאָס ער האָט שוין פון יוגענד אָן זיך גענומען צו דער היינטיגער בילדונג. און וואָס ער האָט בעקומען, האָט ער געוואָלט אַנדערע איבערגעבען.

שוין פון קליינווייז אויף האָט פּרץ האָלד געהאַט צו אַרבייטען מיט דער פעדער. אָבער פאַרטיגע, גוטע, אָבגעטאָקטע ערצעהלונגען האָט ער אָנגעהויבען שרייבען פון 25־טען לעבענסיאָהר אָן.

עס איז נאָך היינט ניט פון די גרויסע גליקען אָבצוגעבען די כּוחות פאַר די יודישע פאָלקס-ליטעראַטור. נאָך צעהן מאָל ערגער איז געווען די לאַ־גע פון יודישען שרייבער מיט אַ דור פריהער. דענסטמאָל האָט דער

יודישער ליטעראַטור כמעט געשריבען פאַר זיך אַליין. דאָס פאָלק האָט איהם נאָך ניט געלעזען. אַלע זיינע געדאַנקען און געפיהלען האָט ער געמוזט אויסגיסען אויפ'ן פאַפּיר, ניט האָבענדיג אַ שום האָפנונג, אַז עמיצער אויסער זיינע נאָהענטע פריינד, וועלען לייענען זיינע ווערק. און אַז שפּעטער האָבען זיך אָנגעהויבען בעווייזען יודישע צייטונגען אין יודיש, האָט פּרץ צוליעב זיינע איבערצייגונגען ניט געקענט אַרבייטען פאַר זיי. דאָך דער אֱמת'ער קינסטלער קוקט אויף זיין אַרבייט ווי אויף אַ הייליגע פליכט. ער שרעקט זיך ניט אָב, וואָס שמ"ר, בלאָשטיין, בעקערמאַן און קאָמפּאַניע פערדאַפען די פאַנטאַזיע פון פּראָסטען לעזער, ער ווייס, דאָס פריהער אָדער שפּעטער וועט זיין עכטע קונסט פערטרייבען די שוואַרצע פּנים'ער פון די ליטעראַרישע קימענקעהרערס. ער זעהט נור צו זיין אָנגעגרייט, אַז צו דער רעכטער צייט זאָל ער קומען צום פאָלק מיט דער בעסטער סחורה, אַז דאָס פאָלק זאָל נישט דאַרפען וואַרטען, בשעת ער הויבט אָן צו פיהלען די נויטיגקייט פון אַ גוטער ליטעראַטור.

און פּרץ איז אַלע מאָל גרייט געווען. קיים האָט זיך בעוויזען אַ קליינע מעגליכקייט עפּיס דעם פאָלק צו געבען, האָט שוין פּרץ געעפענט די שופלאָדען, וואו עס פלעגען מאַנכסמאָל יאָהרען-לאַנג ליעגען אֱמת'ע פּערל. ווי באַלד עס האָט זיך בעוויזען עפּיס אַ נייע אונטערנעהמונג אין דער „זשאַרגאָן"-ליטעראַטור, ווי באַלד עטליכע שרייבער, וואָס האָבען געוואָלט דיענען דער פאָלקס-שפּראַך, זענען געקומען מיט עפּיס אַ פּלאַן, איז שוין פּרץ געווען אויבען-אָן און האָט זיך איבערגעגעבען פאַר די נייע זאַך מיט לייב און זעעל. אַזוי איז אַרויסגעגאַנגען צוליעב פּרץ'ן „די יודישע ביבליאָטעק", „ליטעראַטור און לעבען" און די „בלעטלעך".

צוליעב אַ סך טעמים האָבען די אַלע אונטערנעהמונגען ניט געהאַט קיין קיום. פּרץ איז ווייטער ענטשוויגען געוואָרען, דאָך ביי זיך אין קאַבינעט האָט ער ניט אויפגעהערט צו אַרבייטען, אַלץ וואַרטענדיג אויף בעסערע צייטען, בשעת מען וועט זיך קענען פריי און קלאָר אַרויסזאָגען פאַר'ן לעזער. אין דער צייטונג „יוד", וואו ער האָט ווידער געקראָגען די מעגליכקייט פריי צו בילדען און ענטוויקלען דעם געשמאַק און די געפיהלען פון פאָלק, האָט ער כמעט אין קיין נומער ניט געפעהלט.

פריהער האָב איך געזאָגט, דאָס פּרץ האָט אָנגעווענדט אַלע מיה ניט צו בלייבען דער איינציגער, וואָס גערעט צום פאָלק מיט זיין קונסט און זיין בילדונג. פּרץ האָט זיך פון שטענדיג אָן אַרומגערינגעלט מיט יונגע און

אַלטע טאַלענטען און האָט געווירקט אויף זיי דורך זיין גייסט און דורך זיין אייגענער טעטיגקייט, אַז זיי זאָלען שרייבען אין דער שפּראַך פון פאָלק צו זיין „יודישער ביבליאָטעק" האָט ער צוגעצויגען פעהיגע מענשען פון אַלערליי קלאַסען. יעדער פון זיינע פעהיגע פריינד, וואָס האָט נור געהאַט עפּיס אויפ'ן הארצען אַ גוטען געדאַנק, אַ געלערנט וואָרט, האָט צוליעב פּרץ'ן אָנגעהויבען שרייבען און לעזען דעם זשאַרגאָן.

25 יאָהר זענען אַוועק זינט פּרץ האָט אָנגעהויבען שרייבען. די זשאַרגאָן-ליטעראַטור שטעהט נאָך אַלץ אויף אַ נידעריגען שטאַנד. דערנאָך אָבער האָט זי געמאַכט אַ גרויסען ברייטען טריט. זי האָט זיך פאָרט דערוואָרבען אַ שענעם פּלאַץ אין אונזער יודישען לעבען. די בעסטע ערצעהלונגען, די קינסטלערישע אַרבייטען אין דער יודישער ליטעראַטור שטאַמען היינט אָפּ פון זשאַרגאָנישע שרייבער. און פאַר די גרויסע פּעולה, וואָס דער זשאַרגאָן האָט געמאַכט, דאַרפען מיר קודם־כּל דאַנקען יצחק לייבוש פּרץ.

III

איידער מיר וועלען אָנהויבען רעדען וועגען פּרץ'ס ווערק, מוזען מיר אין קורצע ווערטער אָנווייזען, ווי נויטיג און וויכטיג עס איז די שענע ליטעראַטור, די פּאָעזיע פאַר יעדער מענשליכער געזעלשאַפט.

נאָך ביז'ן היינטיגען טאָג קוקען אַ סך פון די יודישע לעזער אויף אַ פּאָעטיש ווערק, אויף אַ גוט ליעד, אַ גוטע ערצעהלונג, ווי אויף אַ פּוסטע זאַך, מיט וואָס מען צעשלאָגט זיך נור די צייט.

דאָס איז אַ שרעקליכער טעות! מען דאַרף וויסען, דאָס דער אמת'ער פּאָעט האָט אין זיין ערצעהלונג אָדער אין זיין ליעד אויסגעגאָסען אַ טייל פון זיין נשמה. גוטע ראָמאַנען, גוטע פּאָעזיע שרייבט מען נור מיט בלוט און מיט נערווען. דער קינסטלער, וואָס שילדערט און צעגליעדערט דאָס מענשליכע לעבען, זעהט קלאָרער און פיהלט טיעפער, ווי דער געוועהנליכער לעזער. אין דער שענער ליטעראַטור איז ניט דאָס מעשה'לע, ניט די אינטריגע וויכטיג, נור די געשטאַלטען, אָדער די סבות אַרום, וואָס האָבען געבראַכט דערצו. יאָהרען־לאַנג קוקט זיך צו דער פּאָעט צו די פערבאָרגענע ליידען און

פריידען, צו די בעהאלטענע סבות פון מענשליכען מזל, און דאס, וואס ער זעהט, שילדערט ער אב אין קלינגענדיגע, אבגעטאקטע ווערטער. דאך צווישען די שורות פיהלט מען, ווי עס קלאפט און קאכט אלעבעדיג הארץ, דאס הארץ פון פאעט. און די אייגענע געפיהלען, מיט וועלכע עס ווערט גע־שריבען א גוט ווערק, ווערען אויך דערוועקט ביים מיטפיהלענדען לעזער. די ווירקונג פון פאעט אויף די, וועלכע לייענען איהם מיט כונה, איז ניט אבּ־צושאצען: די פערשלאפענע פאנטאזיע הויבט אן צו ארבייטען, זאכען, וואס זיי האבען דאס קיינמאל אין לעבען ניט בעמערקט, האטש זיי ליעגען ביי דער האנד, ווערען מיט אמאל פאר זיי קלאר און לעבעדיג, פערשיידענע גע־פיהלען הויבען אן אין זיי זיך צורירען און, ניט ווי׳סענדיג ווי אזוי, הויבען זיי אן צו זעהען, צו פיהלען און צו דענקען מיט די אויגען, מיט דעם הארצען און מיט דעם מח פון פאעטען. דער בליק פון פאעט איז שארפער, ווי דער בליק פון געוועהנליכען לעזער, זיין הארץ איז ציטעריגער און פיהלט ריינער, איידעלער און הייליגער. דורך זיין קונסט מאכט ער דעם לעזער זעהענדיגער, ריינער און איידעלער. דער פאעט האט האלט אלצדינג, וואס לעבט און שטרעבט צו פרייער לופט און צו ליכטיגקייט. ער האט פיינד אלץ, וואס איז טויט, מאט און פערפוילט. עס פערנעדמט איהם דאס הארץ, ווען ער זעהט, דאס אלטע פערפוילטע בוימער לאזען ניט אויפקומען דורך זייערע שאטענס יונגע נייע פלאנצען, און ער וועקט אויף ביים לעזער די אייגענע ליעבשאפט צום לעבען, די אייגענע שנאה צו די שלעכטע סבות און מונטערט אויף ביי איהם א לוסט ארויסצוגעהן אויף א מלחמה אנקעגען די בייזע קרעפטען, וואס שטיקען און דריקען דאס מענשליכע לעבען.

דערפון זעהט מען, דאס צוליעב דעם פאעט וועקען זיך אויף ביים פאלק א סך איידעלע און טיעפע געפיהלען, די קרעפטען צו ארבייטען פאר א בעסערע צוקונפט שפאנען זיך אן, ער שפרייזט צו די וויכטיגע ציעלען מיט מעהר מוט און מיט מעהר כוח. און דעריבער שעצען די געבילדעטע פון פאלק אזוי הויך דעם פאעט. האלטען גרויס זיין נאמען ביי זיך אין דערהיים, און שטאלצירען מיט איהם אין דער פרעמד.

פרץ, צוגלייך מיט אלע פאעטען, האט מיט זיין שארפען בליק אריינ־געקוקט אין אונזער וועלט, אין די יודישע וועלט. ער האט מיט א בעוועגט הארץ געשילדערט די כוחות, וואס צעשטערען און פערניכטען ביי אונז דאס מענשליכע לעבען, ער האט מיט א ביטערן שמייכעל אונז געוויזען, ווי די יוגענד ווערט ביי אונז פאר דער צייט פערוועלקט, ווי זי מאטערט זיך מיט אלע כחות — נאר נישט אזוי גיך פערשווארצט צו ווערען.

אין „קעלער־שטוב" שילדערט ער אונז די שרעקליכע יודישע אָרימקייט, וואָס איז פֿערהאָרעוועט, פֿערמוטשעט און פֿער'הב'עט און האָט אַפֿילו אין שלאָף קיין מנוחה ניט. דאָס לעבען איז צוליעב דער אָרימקייט אַזוי פֿער'חושכ'ט, אַז עס דוכט זיך, דאָס אין „קעלער־וואוינונג" איז ניטאָ נישט איין ווינקעל, וואו דער דלות זאָל ניט גיסען בלוטיגע טרעהרען. נאָר פֿון פּאָעטענ'ס בליק איז ניט פֿערבאָרגען דאָס ביסעלע ליכט, וואָס שיינט אַריבער פֿון הינטער אַ „שפּאַנישער וואַנד". הינטער אַ שפּאַנישער וואַנד, אין אַנ'אָבגעצוימט ווינקעל, האָבען זיך אָקאָרשט בעזעצט אַ יונג פּאָר־פֿאָלק. זיי האָבען נאָך פֿאַר זיך אַ לעבען פֿול צרות, נאָר איצט זענען די יונג און גליקליך. די מיילער רעדען אַפֿילו פֿון פּרנסה, די אויגען אָבער פֿיהרען די בלומען־שפּראַך פֿון אַ ריינער צערטליכער ליעבע. צוזאַמען מיט פּרעץ'ן רוהט זיך אָב דעם לעזער'ס געמיט, זיך צוקוקענדיג, ווי דאָס יונגע בלוט איז מנצח די שווערקייט פֿון דלות. דאָך דאַרף מען נישט פֿערגעסען, דאָס די ליעבעס־סצענע צווישען טריינעלען און יוסעלען איז מעהר ניט ווי אַ ליכטיגער שיין אין אַרומיגען דלות. דער אַרומיגער שמוץ בעשמוצט און צעטרעט אַפֿילו די שענסטע חלום. די ליעבע־סצענע צווישען דאָס יונג פּאָר־פֿאָלק ווערט איבערגעריסען מיט אַ קללה פֿון אַ שכנ'טע, וועלכע איז צו פֿערביטערט, אַז זי זאָל קענען צוזעהן דעם נחת פֿון אַ צווייטען. און מען דאַרף פֿערשטעהן, דאָס ווען היינט וואָלט די שכנ'טע נישט געשטערט טריינעס און יוסי'לעס ביסעלע פֿרייד, וואָלט דאָס מאָרגען אָדער איבערמאָרגען געטאָן אַנ'אַנדער קללה, די פֿינסטערע קללה פֿון דעם שרעקליכען יודישען דלות.

אין אַ „כעס פֿון אַ יודענע" וואַרפֿט אַריין פּרץ אַ שטראַהל פֿון פּאָעזיע אין די נשמה פֿון אַ געוועהנליכער אָרימער יודישער מוטער, און צוליעב דעם שטראַהל זעהען מיר, ווי נאָהענט ביי איינאַנדער עס וואוינען אין איהר האַרץ די ביטערסטע געפֿיהלען מיט דעם ביסעלע נחת. עס איז אַנ'אַלט־מאָדיש ווייב און האָט הנאה דערפֿון, וואָס איהר מאַן דער בטלן איז פֿאָרט אַ לערנער, אַ למדן; זעהען שוין ניט די וועלט, וועט זי ווענינסטענס צוליעב דעם מאַנ'ס תורה האָבען אַ בעסערע מערכה אויף יענער וועלט. דאָך איהרע צרות און דאָס טראָפּעלע פֿרייד וואוינען צו נאָהענט נעבען איינאַנדער. דאָס ביטערע לעבען אויף דער וועלט פֿערטרינקט די איינציגע, ליכטיגע האָפֿנונג, און די ליפּען, וואָס האָבען נאָך אָקאָרשט געשמייכעלט, וואַרפֿען שוין אַרויס בייזע ווילדע קללות. דער דלות שטיקט און דריקט פֿון אַלע זייטען, ער איז שטאַרקער פֿאַר איהר אייזערנעם ווילען, אַפֿילו אַ מעשה זיך אָנטון לאָזט ער איהר ניט. דען איהר קראַנק קינד ציהט זיך פֿון וויגעלע

און רופֿט „מאַמע“; ער וויל זויגען איהר פֿערדאַרטע ברוסט. זי שלײדערט אַוועק דאָס שטריקעל, אויף וועלכען זי האָט זיך געוואָלט הענגען, וואַרפֿט זיך צום קינד און שרייט: נאַ, זויג, פּרעס! אַפֿילו אַ מעשה אָנטון לאָזט ער מיך ניט! נאַ זויג! בײס!

אין צעהנדליגער קליינע מעשה׳לעך שילדערט אונז פּרץ די נשמה פֿון יודישען אָרימאַן, וועלכער הערט ניט אויף צו אַרבײטען און לאָזט זיך נישט אָב אַפֿילו אין די ערגסטע אומשטאַנדען; דערבײ טראָגט ער בײ זיך אין הארצען אַ גאַנצע וועלט מיט אײדעלע און טיעפֿע געפֿיהלען, ער בעגענוגענט זיך מיט די קלענסטע פֿריידען און דאָס, וואָס דער רײכער קריעגט פֿאַר אומזיסט און אויף וואָס דער אָרימאַן מוז אַרבײטען מיט די זאַפֿט און חיות פֿון זיין קערפּער, נעהמט ער צו ווי אַ געשענק מיט אַ דאַנק צום בעשעפֿער. אַנדערע אָבער זענען שוין אַזוי דערשלאָגען, דאָס זיי פֿערלירען שוין גאָר די קראַפֿט זיך צו ווינשען עפּיס גוטס אין לעבען, ווי אַ שאָטען פֿינסטערען זיי אָב זייער וועלטעל, ווי אַ זעמדעל בײ׳ם ים, אויף וועלכען קיינער קוקט ניט און איטליכער טרעט מיט די פֿיס... („דער משולח“, „באָנציע שוויג“). זיך צוקוקענדיג צו דעם טיפֿ פֿון די דערשלאָגענע, די „באָנציע שוויג׳ס“, בעגיסט זיך פּרץ׳ס האַרץ מיט אַ ביטערער איראָניע. דען קיין זאַך איז ניט אַזוי געפֿעהרליך פֿאַר די צוקונפֿט פֿון אַ פֿאָלק, ווען עס בעווייזען זיך הויפֿענווייז אַזעלכע דערשלאָגענע. מען טאָר ניט טרייבען די בעגנוגזאַמקייט אַזוי ווייט, ווי „באָנצע שוויג“, מען מוז בושה האָבען פֿאַר דעם אייגענעם מענשען אין זיך און ניט זיך לאָזען טרעטען, ווי אַ זעמדעל בײם ים.

פּרץ׳ס ווערק בעשעפֿטיגען זיך ניט מיט דעם דלות אַליין. אויסער דער אָרימקייט געפֿינען זיך נאָך איין טויזענדער אַנדערע סבות, פֿאַרוואָס דאָס לעבען פֿון אַ יודען ווערט שוין בײצײטענס צעבויגען און צעבראָכען. מיר יודען זענען אַן אַלט פֿאָלק, וואָס שלעפּט־מיט מיט זיך אַ גרויסען לאַנגען עבר, וואָס פּאַסט ניט צו אונזער היינטיגען לעבען. מיר עטעמען די לופֿט פֿון 20־טען יאָהרהונדערט און טראַכטען און פֿיהלען, ווי פֿאַר 500 יאָהר צוריק. טויטע גייסטער, וואָס האָבען שוין זייער אַרבייט לאַנג אָבגעטאָן און רוהען זיך בשלוה אין הייליגע קברים, מישען זיך אַריין אין אונזערע היינטיגע דרכים און נויטען אונז צו האַלטען זיך אָן די פֿיהרונגען פֿון די פֿאַרצייטיגע דורות. שווערע הנהגות, אַלטע מנהגים און טויזענדער קלייניגקייטען בינדען און פּענטענען דעם פֿרייען טריט פֿון היינטיגען יודען.

פּרץ האָט דאָס אַלץ בעקוקט און בעטראַכט און האָט אין אָבגע־

וואָסיגענע שפּיציגע ווערטער אַרויסגעשטעלט די פּעדלערן פֿון אונזער לעבען, וואָס אינטערעסירט זיך מעהר מיט דער געשטאָרבענער פֿערגאַנגענהייט ווי מיט דער לעבענדיגער צוקונפֿט. — דער אָבגעשטאָרבענער עבֿר (עס איז דאָ אַ לעבענדיגער עבֿר) שטעלט זיך פּרץ'ן טיילמאָל פֿאָר ווי דער גולם אין פּראַגער שול, וועלכער ליעגט ערגעץ־וואו אויפֿ'ן האַך בעדעקט מיט שפּינוועבס. דער גרויסער מהר"ל פֿון פּראַג איז שוין לאַנג טויט, נאָר ער אַליין האָט נאָך געקענט דעם גולם לעבעדיג מאַכען. היינט אָבער ווייס שוין קיינער ניט דעם שם, דורך וועלכען מען קען אינ'ם גולם אַריינבלאָזען אַ נשמה. „און דאָס שפּינוועבס וואַקסט און וואַקסט און מען טאָר עס ניט בעריהרען". אַנ'אַנדער מאָל שטעלט זיך איהם דער עבֿר פֿאָר אין אַ בילד פֿון אַלטע אָבגעטראָגענע בגדים, וועלכע פֿוילען אויפֿ'ן מיסט־קאַסטען. אייביגע מחלוקות, קיין מינוט אַחדות... צי דען קען לעבען אַ צעפֿוילט לעדער פֿון אַנ'אַלטען קאַמאַש אין אַחדות מיט דער זויל פֿון אַנ'אַמאָליגען וואַסערשטיוועל? ביידע טויגען שוין צו קיין זאַך נישט. זיי קענען נור הלומ'ען פֿון אַמאָליגע צייטען, וועלכע וועלען קיינמאָל ניט צוריקקעהרען, נור די, וואָס האָבען אַ צוקונפֿט, קענען זיך פֿעראייניגען, די אָבער, וואָס הלומ'ען נור פֿון אַנ'עבֿר — צופֿליהען זיך אין ענדלאָזע צייטען פֿון פֿערשוואונדענע וועלטען, ניט בעזיצענדיג אויף דער היינטיגער וועלט האָטש אַ שטיקעל פּלאַץ, וואו זיי זאָלען זיך קענען פֿעראייניגען, און דעריבער, אַז „פֿרייטאָג צו נאַכטס זאָגט דער חזן: התנערי מעפֿר קומי! (האַפּ זיך אויף, שטעה אויף פֿון דער שטויביגער ערד) דערפֿיהלען זיי אַ ציטערניס אין די ביינער און ווילען זיך אויפֿהויבען. נאָר יעדעס שטיק בעזונדער איז פֿערפֿוילט אָהן כח, און זיך צוזאַמענעהמען איז נישט מעגליך („קליינע מעשות פֿאַר גרויסע"). — מיט דעמזעלביגען גייסט זענען דורכגעדרונגען פּרץ'ס סאַטירען, וועלכע זענען איינציג אין אונזער יודישער ליטעראַטור.

די וואָס מיינען, אַז פּרץ האָט מיט זיינע סאַטירען געוואָלט פֿערטיידיגען אַ הפֿקר־וועלט, לעבען אין אַ מאוס'ן טעות. פּרץ'ס סאַטירען ווענדען זיך געגען דעם תּ ה י נ ה ־ פֿ ר ו מ ע ן עבֿר, וועלכער לעבט נאָך ביז היינטיגען טאָג, און בעזיצט אַ גרעסערן כח פֿאַר ביקסען און האַרמאַטען. די תּ ה י נ ה ־ פֿ ר ו מ ע צ י י ט וויל ניט הערען און זעהן, וואָס עס טוט זיך אַרום איהר, ווי אַ בלינדע צעטרעט זי דאָס בעסטע און דאָס איידעלסטע, ווען די מענשען פֿיהרען זיך ניט ווי זי פֿערלאַנגט. זי ווייס ניט פֿון ליעבע, פֿון ליידענשאַפֿט אין די הייסע בלוט פֿון אַ יוגענד. אַלץ איז אַ זינד, אַנ'עבֿרה.

זען מען בעריהרט נור אַ פּיצעלע פֿון איהר צערעמאָניע. פּרץ פּראָטעסטירט געגען די פֿערפֿרומטע נפֿשות, וועלכֿע שטיקען אין זיך די פּראָסטע געזונדע נאַטירליכֿע געפֿיהלען און פֿערקריפּען זייער נשמה, אַ טרוקענעם דין אָדער אַ פּוסטען מנהג. —

דעם פּראָטעסט קעגען די פֿערגאַנגענהייט, וועלכֿע לעגט זיך ווי אַ אייזערנע שווערע קייטען אויף די פֿיס פֿון היינטיגען לעבעדיגען מענשען, האָט פּרץ נאָך פֿיעל טיעפֿער און אויף אַ נייעם אופֿן אויסגעדריקט אין זיין „אַלטוואַרג“.

נאָר ניט די פֿאַרצייטיגע דורות אַליין מאַכֿען שווער אונזער לעבען דורך די אומעטיגע ירושה, וואָס זיי האָבען אונז איבערגעלאָזען... עס איז נאָך דאָ אַ נאָהענטערע פֿערגאַנגענהייט, וועלכֿע לאָזט איבער טיעפֿע וואונדען אין די יונגע קערפּערס פֿון אונזערע ברידער. די ערציהונג, וואָס אַ יוד קריעגט פֿון קליינווייז אָן, מאַכֿט פֿון איהם אָפֿטמאָלס אַ קאַליקע אויפֿ'ן גאַנצען לעבען. שוין קליינערהייט אונטערדריקט מען ביי איהם דאָס נאַטירליכֿע געזונדע געפֿיהל. די „טאַטעס“ קוקען אויף זייערע צעהניאָהריגע בנים כמעט ווי אויף דערוואַקסענע. די תרי"ג מצות הויבען שוין אָן ביי צייטענס צו בויגען דעם יונגען רוקען, און דאָס קעפּיל פֿון קליין קינד מאַכֿט מען פֿול מיט אַזעלכֿע למודים, וואָס איז אַפֿילו אַ דערוואַקסענעם מענשען שווער צו בענעהמען. אַרום און אַרום זעהט מען ניט קיין איינציגע שענע פֿאַרב, מיאוס איז אַלץ, וואָס רינגעלט אַרום אַ קליין קינד פֿון ערשטען טאָג אָן. פֿון גאָטס נאַטור האָט מען איהם דערווייטערט. גרינע פֿעלדער, געדיכֿטע וועלדער, די רוישענדע וואַסערן פֿון די טייכֿען זענען ניט פֿאַר זיין אויג בעשאַפֿען געוואָרען. דער פֿינסטערער דומפּיגער חדר איז דאָס שטייגעל, וואו עס צאַפּעלט זיך דאָס יונגע הערצעל פֿון אַ יודיש קינד. און ווען עס וועקט זיך שוין ביי איהם עפּיס אַנ'ערדאַכֿען און שענ געפֿיהל, קען ער דאָס ניט אָנרופֿען ביים נאָמען, אָבער ער פֿיהלט נאָך שטאַרקער דעם מרחק צווישען אַרומיגען מיאוס'ען לעבען און דער שענקייט, צו וועלכֿער זיין פּאָעטיש האַרץ שטרעבט מיט אַזאַ ליעבשאַפֿט און אַזאַ כוח.

אין פּרץ'ס „וואָס איז אַ נשמה“ קלערט אַ יודיש קינד וועגען דעם, ווי שטעלט מען זיך פֿאָר אַ נשמה.

ער געפֿינט קיין פּאַסענדעס בילד, מיט וועלכֿען מען זאָל קענען פֿערגלייכֿען אַזאַ איידעלע זאַך, אום זי זיך בעסער פֿאָרצושטעלען. ווי יעדעס קינד פֿערגלייכֿט ער זי מיט די בילדער, וואָס רינגלען איהם אַרום:

מיט אַ באַלי, אין וואָס מען וואַשט גרעט, און מען רייניגט, און לייטערט; מיט אַ דינעם רויך, וואָס גייט אַרויס פֿון אַ צעבראָכֿענעם קוימען א. אַז. וו. נאָר בשעת ער האָט אָנגעהויבען נאַטירליך און געזונד צו פֿיהלען, בשעת אַ געזונדע ליעבע האָט זיך ביי איהם בעוויזען מיט איהר ליכטיגקייט און וואַרעמקייט, דענמאָלסט האָט ער בעקומען דאָס ערשטע בילד, מיט וואָס ער וואָלט געקענט פֿערגלייכֿען די אידעלקייט און שענקייט פֿון דער נשמה.

„דאָס קראַנקע יונגעל“ („יוד“ 1900) טרויערט און זיפֿצט דערויף, וואָס אַלץ אַרום איז אַזוי שוואַרץ און גרוי, עס פֿערדריסט איהם, וואָס די שול, דאָס הייליגסטע, איז ניעדריג און איינגעפֿאַלען. ער חלומ'ט פֿון אַ צייט, בשעת די יודישע שול וועט העכֿער זיין פֿאַר אַלע טעמפּלען און זיין גלאַנציגער דאַך וועט אָבשפּיעגלען די גאָלדענע שטראַהלען פֿון דער זון...

IV.

ביז איצט האָבען מיר געזעהען, דאָס פּרץ שילדערט פֿאַר אונז, ווי דאָס לעבען ווערט פֿערניכֿטעט און צעשטערט פֿון דעם גרויסען דלות, פֿון דער שווערער ירושה פֿון אַ טויזענד-יעהריגען גלות, פֿון דער פֿאַלשער ערציהונג, וועלכֿע מיהט זיך נור צו ענטוויקלען אין אונז דעם מוח, טריקענט אויס ביי'ם יודען די נאַטירליכֿע געפֿיהלען און לאָזט ניט אַריין צווישען זיינע פֿיער נאַקעטע ווענד עפּיס אַ בעפּוצונג, אַ צירונג, האָטש אַ העלען פֿרישען קאָליער, אויף וואָס דאָס מידע אויג זאָל זיך קענען אַ ווײַלע אויס-רוהען.

צי איז שוין דאָס יודישע לעבען אַזוי פֿער'חושכ'ט, אַז עס דרינגט שוין אין איהם ניט אַריין דער מינדעסטער שיין? צי איז פֿאַרט ניטאָ עפּיס אַ „שפּאַניש ווענטעל“, הינטער וועלכֿען עס שלאָגט נאָך אַ לעבענדיג

האַרץ? וועלכע בעזונדערע קרעפטען געפינען זיך נאָך ביי אונז און ווי ווירקען זיי אויף אונז.

פּרץ, וועלכער האָט מיט זיין שאַרף אויג באַלד בעמערקט אין דער „קעלער־שטוב" אַנ׳אָבגעצאַמט ליכטיגען ווינקעל, האָט אויך געפונען אַנ׳ענטפער אויף די דאָזיגע אומעטיגע פראַגען.—אין צעהנדליגער ער־צעהלונגען האָט ער געשילדערט דאָס יודישע ווייב, די יודישע מו־טער. מיט אַ צערטליכער ליעבע האָט ער זיך צוגעקוקט צו איהר אומעטיגען מזל, און ס׳דוכט זיך אויס, דאָס אַלע זיינע פּרויענגע־שטאַלטען רעדען צו אונז אַנ׳איינציגע שפּראַך:

האַלט הויך דאָס יודישע ווייב, שעצט אין איהר דאָס רייכע געפיהלס־לעבען. דער גלות האָט דאָס יודישע ווייב ניט אַזוי צובראָ־כען, ווי דעם מאַן. דער עול פון די מצוות, דער חדר, די ישיבות האָבען די יודישע פרוי נישט געבויגען, און שוין דורך דעם, וואָס זי איז געווען אייביג אַ טרייע מוטער, האָט זי ניט געקענט, ווי דער מאַן אַנטלויפען פון קאָכעדיגען לעבען אין בית־המדרש אריין. אַלע געפיהלען, וואָס זענען פערטריקענט געוואָרען ביי׳ם מאַן, בליהען פריש אין איהר האַרצען, די מוטערליעבע האָט פון איהר געמאַכט אַ ציטריג איידעל געפעס, און בשעת דער מאַן איהרער איז געגאַנגען מיט בלינדע אויגען דורך די וועלט, האָט איהר מוטער־בליק אַלץ שאַרף בעטראַכט און בעמערקט.

בשעת „דער קראַנקער יונגעל" וויל פאַר עמיצען אויסגיסען זיין ציטעריג האַרץ, געהט ער צו דער מאַמען. ער האָט דעם „טאַטען" האָלד, אָבער ער קען זיין בליק ניט פערטראָגען, אַלע זיינע הייסע געפיהלען ווערען פערגליווערט, ווען ער דערזעהט דאָס מרה־שחורה׳דיגע אויג פונ׳ם טאַטען. נעבען דער מאַמען אָבער בליהען זיי אויף מיט אַ וואונדערבאַרער פרישקייט און וואַקסען אויס צו רויז־רויטע בלומען...

דאָס יודישע ווייב און די יוגענד ביי די אונטערשטע קלאַסען פון פאָלק האָבען נאָך ניט פערלאָרען דעם נאַטירליכען צובונד צום לעבען. פאַר זיי איז נאָך אַלץ שיר־השירים דאָס ליעבע־ליעד, וואָס זינגט אַ קע־ניג פאַר אַ שען קינד, די יונגע שולמית, וועלכע געהט אַלע פריה־מאָרגען אַרויס מיט איהרע שעפעלעך אויף די גרינע בערג פון ירושלים. זיי גיבען זיך אָב מיט לעבעדיגע אינטערעסען, קעמפפען מיט דעם בייזען עלענד פון זייער לעבען און אַרבייטען מיט אַ גלויבען פאַר אַ

בעסערער צוקונפט. חאָטש זייער גלויבען איז אָהן ווערטער, ווייל זיי זענען צו אונגעלערנט דייטליך אַרויסצוזאָגען אַלץ, וואָס זיי פיהלען.
און ניט נאָר אויף זיי אַליין האָפט ער... דער אייגענער, וועל־כער קלאָגט זיך אויף דעם, וואָס מען קען זיך ניט בעפרייען פון טויטען עבר, חאָט נישט פערגעסען די ירושה פון דער לעבעדיגער יודישער פערגאַנגענהייט.—צוליעב דעם לאַנגען גלות האָבען זיך ביי אונז אַ סך כחות און פעהיגקייטען ניט ענטוויקעלט, אָדער זיי האָבען, צוליעב דעם, וואָס עס פעהלט אונז די נאַציאָנאַלע זעלבסטשטענדיגקייט, גענומען א פאַלשע ווענדונג. פאַר הונדערט און עטליכע פערציג יאָהר צוריק האָט זיך געבילדעט ביי יודען אַ נייע כתה, דער חסיד׳יזם, וואָס האָט אין אַ קורצער צייט צוגעצויגען צו זיך דעם גרעסטען טייל פון פאָלק. די חסידישע תורה האָט געלויבט דאָס לעבען, די נאַטור, אַלץ, וואָס דערהויבט און שטאַרקט די מענשליכע נשמה. זי האָט גע־וואָלט אין דער אויסגעטריקענטער מענשליכער ברוסט וועקען פרייד, נחת, ליעבשאַפט צו דער ליכטיגער וועלט און צו איהר בורא. זי האָט האָלד געהאַט איטליכען יודען, דעם למדן גלייך מיט דעם עם־הארץ, דעם חריף גלייך מיט דעם פּראָסטאַק, דעם תם. זי האָט געוועקט ביי איהרע אָנהענגער אַן׳אַכטונג צו דעם, וואָס טראָגט אויף זיך דעם נאָ־מען מענש, און האָט צעבראָכען די מחיצה, צווישען מענש, וועלט און גאָט. אַלץ איז איינס, די גאַנצע וועלט זינגט שירה און דער מענש די־ענט דעם אויבערשטען מיט אַ פרעהליכען שמייכעל אויף די ליפּען ניט מינדער, ווי מיט אַ טרעהר און אַ זיפץ... צוליעב אַ סך סבות איז פון דער תורה וועניג וואָס אַרויס. קמעות, צדיקים, בעל־שם׳ס און רביים האָבען אַרויסגעשטופּט דעם הייליגען גייסט פון גרויסען בעש״ט׳ס תורה... דער בעש״ט איז שוין לאַנג טויט, דאָך בירושה האָט ער אונז איבער־געלאָזען די הויכע אידעאַלען, צו וועלכע ער האָט געשטרעבט און פון וועלכע מיר שטעהען נאָך היינט מיילענווייט און דעריבער איז יענער עבר נאָך עד היום אַ לעבעדיגע צייט פאַר אונז.
און פרץ, ווי דער עלטער פּאָעט, וואָס האָט אַ טיעפען צובונד צו אַלץ, וואָס בעזיצט נור זאַפט און חיות, האָט ניט אויפגעהערט צו שילדערן דעם לעבעדיגען יודישען עבר. נאָך איידער ער האָט אָנגעהויבען שרייבען זיינע בעריהמטע בילדער וועגען חסיד׳יזם, האָט ער אונז מיט אַ קונציגען טאַלענט געמאָלט די מענשען פון אַלטע דורות, זייערע געדאַנקען און זייערע אידעאַלען („די מקובלים", „דער פערשאָלטענער ברונען" א. ד. גל.). שפּע־

טער אָבער האָט ער זיך פֿערטיעפֿט אין די צייטען, בשעת דער רייגער חסידיזם האָט אָנגעהויבען וואַרפֿען אין יודישע הערצער די ערשטע זאַמען. וועד פֿון די לעזער געדענקט ניט זיינע חסידישע מעשׂות: „שׂדה שׂמחה במעונו", „אויב נישט נאָך העכער", און „צווישען צוויי בערג"? אין דער לעצטער ער־צעהלונג, וועלכע איז באַלד איבערגעזעצט געוואָרען אין רוסיש און אין דייטש, האָט ער מיט קלאָרע פֿעסטע ליניען, אין צוויי לעבעדיגע געשטאַלטען, אין אַ פֿאַרצייטיגען גאון און אין איינעם פֿון די ערשטע רביים, אונז געגעבען אַ בילד פֿון די גרויסע עקשנות'דיגע מחלוקות צווישען די מתנגדים און די ערשטע חסידים, צווישען די אַלטע טרוקענע לומדישע אידעאַלען און דער נייער וואַרימער חסידישער תורה, וועלכע רעדט צום האַרצען מיט אַזאַ פֿריינדליך זיסען קול... די זעלבע געגנער צווישען צוויי נשמות, אַ מתנגדישער און אַ חסידישער, זעהען מיר, האָטש אין אַנאַנדער אופֿן אין זיין „משנת־חסידים" (העבראַיש) און אומעטום, וואו מיר טרעפֿען ביי פּרץ'ן אָן דעם ריינעם חסידישען אידעאַל, וועקט זיך אויף ביי אונז אַ שטראָם פֿון פֿער־שיידענע געפֿיהלען, הייבען מיר אָן צו בענקען נאָך דעם בעש"ט'ס צייטען, בשעת מענשען האָבען געלעבט פֿיינער, איידעלער און שענער...

אין אַ קורצען אַרטיקעל איז אונמעגליך אַרומצורעדען פֿון אַלע זייטען די 25־יעהריגע אַרבייט פֿון אַזאַ פּאָעט ווי פּרץ. עס איז אַפֿילו אונמעגליך אויסצושעפּען האָטש אַ קליינעם טייל פֿון דער עשירות, וואָס ליעגט בעהאַלטען אין זיינע אַלע ווערק.

דער דאַנקבאַרער לעזער, לייענענדיג מיט כוונה די געזאַמעלטע ווערק פֿון פּרץ, וועט געפֿינען דאָרט אוצרות פֿון פּאָעזיע און געדאַנקען. פּרץ שרייבט קורץ און שאַרף, ער רעדט ניט קיין פּוסטע מליצות, און אין אַ קורצער פֿראַזע זיינער ליעגט אָפֿט בעהאַלטען אַ טיעפֿער זין. ער האָט ניט געשריבען פֿאַר'ן ניעדריגען געשמאַק, ער האָט זיך שטענדיג געמיהט דעם געשמאַק פֿון לעזער איפּצוהויבען און איידעלער צו מאַכען. און פֿונדעסטוועגען האָט ער שטענדיג געשריבען פֿאַר דעם פֿאָלק און צוליעב דעם פֿאָלק. ער האָט זיך ניט געיאָגט צו די גרויסע און צו די רייכע, ער האָט ניט פֿערדעקט זיינע געדאַנקען. דאָס וואָס ער האָט געטראַכט, האָט ער

שטענדיג אָפֿען און עהרליך אַרויסגעזאָגט. ער האָט זיך דורך דעם אַ סך אונפֿריינד צוגעצויגען, נאָר, ווי יעדער פּאָעט, זוכט ער נישט מפֿצה צו זיין די שונאים. ער אַרבייט פֿאַר זיין פֿאָלק. ער אַרבייט פֿאַר דעם פֿאָלק מיט דעם כה פֿון דער פּאָעזיע, און ווען דאָס לעבען איז היינט נישט זיס, טרייסט ער זיך מיט דער האָפֿנונג, דאָס צוליעב דער אַרבייט פֿון הויכע גייסטער וועט אַמאָל דאָס מענשליכע לעבען ווערען בעסער און איידעלער...

מאי, 1901.

שלום עליכם

שלום עליכם.

I

שלום-עליכם געהערט אָן צו די בעל-מזל'דיגע יודישע שרייבער, וואָס דאַרפען ניט וואַרטען ביז אַ יובילעאום וועט בעקאַנט מאַכען זייער נאָמען צווישען די ברייטע מאַסען פון פאָלק. נאָך איידער די קריטיק האָט זיך אָנגעהויבען צו בעשעפטיגען מיט שלום-עליכם'ן, איז ער שוין בעוואוסט געווען כמעט אין איטליכען יודישען הויז. עס זענען געווען צייטען, ווען אַ גאַנצע שטאָדט האָט אויסגעקוקט די אויגען אויף אַ נומער „יוד", וואו שלום-עליכם האָט מיט אַזאַ פרייען, ברייטען געלעכטער אויף די ליפען געמאַכט אַ תל פון אַ געוויסען קלאַס ספעקולאַנטען און בערזען-האָזען. נאָך איידער עס איז געווען ביי אונז אַ טעגליכע פרעסע, איז שוין שלום-עליכם געווען אַ בעקאַנטער בעליעבטער גאַסט פאַר איטליכען ליעבהאָבער פון דער יודישער ליטעראַטור. זיין 25-יעהריגעס יובילעאום מאַכט איהם נישט פאָפולערער, פיהרט איהם נישט אַרויס ווי פון אַ דונקעלן ווינקעל, אין וועלכען עס פערבערגען געוועהנליך זייער לעבען-לאַנג אונזערע טאַלענטירטע שרייבער, מאַכען איהם ניט פאַר אַ גרעסערן מפורסם, ווי ער איז געווען שוין פאַר צעהן יאָהר צוריק. און דעריבער, ווען מיר מאַכען פון זיין יובילעאום אַ שטיקעל יום-טוב, זענען מיר נישט מחויב פאַרזשטעלען פאַר'ן לעזער דעם

יובילאַר. אַלע קענען און ווייסען איהם; זעלטען ווער פון אונז איז נישט בעקאַנט מיט זיינע הויפּט-העלדען „טוביה דער מילכיגער“ און „מנחם-מענדעל פון יהופּעץ“; נישט איין יודישער בעל-הבית האָט געלאַכט מיט אַ ברייטען געלעכטער, לייענענדיג שלום-עליכם׳ס „פּריזיוו“, „גימנאַזיע“, מנחם-מענדיל׳ס בריעף צו זיין ווייב שרה-שיינדעל, „די פּאַפּירלעך“, די „מענשען מיט קליינע השגה׳לעך; און דער מעהרסטערטייל ליעבהאַבער פון יודישען טעאַטער האָט זיך מהנה געווען, קוקענדיג זיינע דראַמאַטישע בילדער און די קאָמעדיע „צעזייט און צעשפּרייט“.

שלום-עליכם איז אַן אַלטער ליעבער פריינד אין יודישען וועלטעל. ביים פאָלק געהט כמעט נישט אַריבער קיין איין מזל-טוב, שלום-זכר, חנוכה, אָדער גלאַט אַזוי אַן אָוועונד, וואו מען קומט זיך צונויף פערברייננגען, אַז מען זאָל נישט מכבד זיין די געסט מיט אַ „שטיקעל שלום-עליכם׳ן“, ווי מען איז מכבד מיט אַ גוטען גלעזעל וויין און אַ שטיקעל טאָרט און לעקעך. דאָס פאָלק האָט שוין לאַנג ענטדעקט דעם טעם פון מתיקות אין שלום-עליכם׳ס ווערק. אַ דאַנק דעם יודען פון וואָלין האָט דאָס פערראומערטע, פער׳חשכ׳טע פאָלק, פול מיט ביטערניסען אין האַרצען און שטעכווערטליך איוף די ליפּען זיך אויסגעלערנט לאַכען.

און דאָס איז נישט קיין קלייניגקייט, ווי אַנדערע מיינען.

קענען לאַכען, הייסט, קענען קוקען אויף זיך און די וועלט מיט די אויגען פון אַ זייטיגען מענשען; דאָס הייסט, זיך בעפרייען אַ ווילע פון הומר, פון אייגענעם „איך“, און זעהן גאָט׳ס וועלט אַרום זיך מיט די אויגען פון אַ ניי-געבאָרענעם. קענען לאַכען, הייסט, זיך פיהלען אונשולדיג, ריין און פריי פון זינד קענען זיך און אַנדערע, הייסט, זיך אויף אַ רגע בעפרייען פון די היסטאָרישע אייביגע חטאים, וועלכע זענען מטמא אונזער נשמה מיט פעטע פלעקען. אַ מענש, וואָס לאַכט, פיהלט זיך אויף אַ ווילע ריין, פון די אַרומיגע זינד, ער הויבט זיך אויף צו דער הויכקייט פון אַ קליינעם גאָט, וואָס בעפרייט זיך מיט זיין געלעכטער פון זיין אייגענער שעפּ-פונג און איז מבטל די שעפּונג.

דעריבער איז דאָס לאַכען אַזוי געזונד, און אַ מענש וואָס לאַכט פיהלט זיך אַזוי גליקליך פון גאַנצען האַרצען—דאָס לאַכט אין איהם די נשמה, וואָס האָט זיך אויף אַ ווילע אָבגעריסען פון שווערען חומר איהרען, שוועבט איבער די מענשען און זייערע מעשים, ווי אַ לוסטיגער פויגעל, שוועבט אויף אַ רגע אין אַ ריינער פרייער לופט, פריי פון רחמנות, זינדיגקייט און געוויסענס-ביסען.

שלום-עליכם האָט אויסגעלערנט זיין פֿאָלק לאַכן; ער האָט בעכישופֿט מיט זיין שפּראַך, וואָס פּערלט פֿון הומאָר, צעהנדליגער טויזענדער לעזער און ער האָט געבראַכט דערצו, דאָס אַ פֿאָלק, וואָס זיין לעבן איז דורך-און-דורך נישט נאָרמאַל, ד. ה. אָביעקטיוו זינדיג, און איז אינגאַנצן פֿערזונקען אין אַ ים פֿון ווידערשפּרוכן, — דאָס אַזאַ פֿאָלק האָט, לייענענדיג זיינע פֿרעהליכע זאַכען, זיך געפֿיהלט אויף אַ ווילע אַלס אַ ווייטיגער מענש, וואָס קאָן לאַכן איבער זיינע אייגענע צרות, אַקוראַט ווי זיינע צרות וואָלטען שוין נים געווען זיינע, נאָר פֿרעמדע פֿון אַ פֿרעמדער וועלט.

איטליכער פֿון אונז האָט איבערגעלעבט דעם שווערן צושטאַנד, ווען עס חלומט זיך אונז אין חלום, אַז מיר האָבען עפּיס אָנגעטאָן אַ שרעקליכע זינד, אָדער עס האָט מיט אונז געטראָפֿען אַ גרויס אומגליק, און אַזעלכע שווערע מינוטען פֿליהט אַדורך אונזער רעיון די האָפֿנונג, אַז דאָס איז אפֿשר נאָר אַ חלום און מעלה, באַלד וועט מען זיך אויפֿכאַפּען און דער גאַנצער שרעק וועט צערינען ווי וואַסער אין זאַמד. און איצט שטעלט זיך פֿאָר, ווען איינער פֿון אונז וואָלט בעזעסען דעם כח דאָס אמת'ע לעבען צו מאַכען פֿאַר אַ חלום, און דער איינער וואָלט קומען צו אונז און ברייגנען אונז דערצו, אַז דאָס וואָס מיר האָבען אָנגעטאָן און דורכגעלעבט, אַז די דריקעניסען, פֿון וועלכע מיר ליידען, אַז אַלע די עולות, וואָס מיר טוען אָן אַנדערע, און וואָס אַנדערע טוען אונז אָן, — אַז אַלץ, אַלץ איז נאָר אַן אויסגעלומפּערטער שווערער חלום, פֿון וועלכען מיר וועלען זיך באַלד אויפֿכאַפּען, און דער מיאוס'ער חלום וועט צערינען, ווי וואַסער אין זאַמד. שטעלט זיך פֿאָר, וואָס פֿאַר אַ טייערער אָנגעלייגטער גאַסט וואָלט דאָס געווען, מיט וואָס פֿאַר אַ דאַנקבאַרקייט מיר וואָלטען געקוקט אויף דעם דאָזיגען פּאַרשוין, דעם שוואַרץ-קונצענמאַכער. אַזאַ שוואַרץ-קונצענמאַכער איז אָבער איטליכער אמת'ער גאָט-געבענטשטער פּאָעט. דען וואָס טוט דען דער פּאָעט, אויב נישט די מלאכה פֿון אַקוראַט בעשריבענעם שוואַרץ-קונצענמאַכער. ער פֿערוואַנדעלט אונזער ממשות'דיגען, גשמיות'דיגען לעבען אין אַ חלום.

אויך שלום-עליכם איז דער קינסטלער, וואָס פֿערוואַנדעלט אונזער רעאַלעס לעבען אין אַ חלום. אַ דאַנק זיין פֿרייען געלעכטער ווערט פֿערוואַנדעלט אונזער אמת'ע וועלט אין אַ בבא-מעשה. דער יודישער סוחר אין געשטאַלט פֿון מנחם-מענדיל ווערט עפּיס אַ פֿאַנטאַסטישע פֿיגור. דער יודישער בעל-הבית, וואָס טוט אָב אין לעבען די אייגענע טויזענדער נאַרישקייטען, האָט דער יוד אין מאָנאָלאָג „גימנאַזיע", לאַכט פֿון זיין שפּיגעלבילד דעם טפּוש, וואָס שטרענגט אָן אַלע כחות דורכצוברעכען דאָס פּראָצענט־

געזעץ פון גימנאַזיום, לאַכט פון נאַרישען יודעל, וואָס טוט אָב צעהנד־ליגער מאוס׳ע מלאכות, מאַכט הרוב זיך און זיין פרנסה און בייט אויס סוף כל סוף אַ שוך אויף אַ לאַפּצע. ער לאַכט פון דעם טפּוש מיט אַזאַ געלעכטער, אַקוראַט ווי נישט איהם מיינט מען דאָס. שלום־עליכם האָט איהם אַ ווילע בעפריט פון זיין אייגענעם נאַרישען רעאַלען לעבען און דאָס פערוואַנדעלט אין אַ קאַריקאַטור, אין אַ חלום.

אָדער ווען אַ יודישער בעל־הבית לייענט „דעם פּריזיוו" און קייכט פון געלעכטער — לאַכט ער אייגענטליך פון זיך אַליין, און דאָך נישט פון זיך. דען שלום־עליכם האָט איהם געבראַכט אין אַזאַ צושטאַנד, דאָס ער, דער לעזער, איז פּלוצלינג פערטראָגען געוואָרען פון זיין ממשות׳דיגען לעבען, זיין בליק איז געוואָרען שאַרפער; ער, וואָס איז שטענדיג פעריאָגט און פער־טריבען, און קאָן זיך אויף אַ רגע נישט אָבגעבען קיין חשבון, איז געוואָרען מיט אַ מאָל אַ בעאָבאַכטער, אַ מענש, וואָס קוקט אויפ׳ן לעבען פון דער זייט, ער איז געוואָרען אויף אַ רגע אָביעקטיוו, און די אמת׳ע וועלט מיט צוויי ווייסע בילעטען איז פערוואַנדעלט געוואָרען אין אַ חלום, אַ קאָמעדיע. און נאָך קלערער ווערט אונז דער ענין, ווען מיר קוקען זיך צו גענויער צו שלום־עליכם׳ס הויפּט־העלד מנחם־מענדעל פון יהופּעץ. דען מנחם־מענדעל איז אַ משל, אַ צו־גלייכעניש צום יודישען סוחר, ווינד־מענשען, אַ לעבעדי־גער סימבאָל פון גרעסטען טייל יודען. בעטראַכט אַ ביסעל גענויער דעם דאָזיגען פאַרשוין מיט די אויגען פון שלום־עליכם׳ן און איהר קענט זיך קוים אָבהאַלטען פון געלעכטער. נעכטען אַ בערזען־מעקלער, היינט אַ שדכן, מאָרגען אַ וואַלד־הענדלער און איבערמאָרגען אַן אַגענט פון לעבענס־פערזיכע־רונג. נעבען די טרעפּ פון אַלע בערזעס קאָנט איהר איהם געפינען, אויף איטליענער מאַרק, נעבען איטאַליענער קניה׳לע שוועבט מנחם־מענדעל׳ס פיגור. עס איז נישטאָ קיין געשעפט, וואָס ער בענעדעמט נישט מיט איין קוק און די צאָהל פון זיינע סוחר׳ישע המצאה׳לעך איז גרעסער ווי שטיינער אויפ׳ן ברוק. פאָהרט פאַרביי אַ פוהר מיט ווייץ, און פאַלט אַריין ביי מנחם־מענדלען צוויי דריי זאַנגען צווישען די פינגער — איז ער אַיך שוין אַ מבין אויף תבואה; דערזעהט ער אַ פריץ, וואָס האָט אַ וואַלד, איז ער שוין מאָרגען דער מעקלער פון וואַלד, וואָס דער פריץ האָט דאָס גאָרנישט בדעה, צו פער־קויפען. דערזעהט ער אַן אַלמנה, אָדער אַ גרושה, — שלעפּט ער שוין צו איהר אַ חתן. לייענט ער אין אַ צייטונג, אַז אַ משוגענער ראָטשילד קלייבט אַ קאָלעקציע פון פליי, מאַכט ער אַן עסק מיט פליי. אין קאָפּ ביי איהם דרעהט זיך ווי אין אַ מיהל. טויזענדער פּלענער, המצאה׳לעך און עסקים׳לעך

פֿליהען אַרום בײַ איהם ווי שדים און רוחות, און פֿערקלערט זיך מנחם־מענדעל אויף אַ רגע, הײַסט עס, אַז צו די טויזענדער משוגעת'ן אין קאָפּ איז צוגעקומען נאָך אײנע, אַ גרעסערע. מנחם־מענדעל איז שטענדיג ווי אין קדחת, איטליכער אײַנדרוק רופֿט אַרויס בײַ איהם צעהנדליגער המצאה'־לעך, ער לעבט ווי אין אַ פֿיבער־חלום, און פֿוטער און לעדער, און ווײַץ און נאָדלען זענען בײַ איהם אַלץ אײן זאַך. און עס לעגט זיך בײַ איהם צו־נויפֿצופּאָרען צוויי בחורים צוליב דער כּלה, און צו פֿהרען האָלץ איבער אַ טײַך, וואָס איז שוין אויסגעטריקענט געוואָרען נאָך פֿאַר מלך סאָבעצקי'ס צײַטען.

מנחם־מענדעל פֿון יהופּעץ, דאָס איז די יודישע פֿאָלקס־משוגעת אין דער געשטאַלט פֿון אַ יודישען סוחר'ל. קלײַבט צונויף די ביאָגראַפֿיעס פֿון עטליכע הונדערט יודישע ווינד־סוחרים און איהר וועט זיך דערשרעקען. עס וועט זיך אײַך אויסדוכטען, אַז איהר זענט אַרײַנגעפֿאַלען אין אַ דול־הויז און אַז הינטער איטליכען מנחם־מענדעל פֿון יהופּעץ, וואָס קראַצט די פּאַטיליצע, מיט'ן שטעקעל אין האַנד, גרײַט אַרויסצוגעהן אויף עפּיס אַ טאָרג'ל — לויערט די צעפּלאָסענע שדים־געשטאַלט פֿון אַ בלײַכען שגעון.

מנחם־מענדעל איז אַ פּראָדוקט פֿון יודישען גלות. די אײביגע פֿער־פֿאָלגונגען האָבען געמאַכט פֿון איהם אַ משוגה'דיג בעשעפֿענים. דער יוד איז געווען שטענדיג אָבגעריסען פֿון די געוועהנליכע, טיפּישע לעבענס־קוואַלען־פּרנסות. ער האָט אײביג געמוזט זוכען זײַן היונה אויף זײַטיגע וועגען, אויף אָבגעלעגטע סטעזשקעס. ער האָט שטענדיג געמוזט אַרויס־שפּירען דאָס ניט־געוועהנליכע, דעם יוצא־מן־הכּלל, דערמיט ער זאָל קאָ־נען עקזיסטירען. דאָס רעגעלמעסיגע, טיפּישע האָט בײַ איהם ניט גע־קאָנט שפּיעלען אַזאַ ראָלע. ער האָט געלעבט פֿון צופֿאַל, ד. ה. ער האָט געמוזט שטענדיג אויסגראָבען אַזעלכע זעלטענע פֿאַלען, אויף וואָס די בעלי־בתּים פֿון לאַנד גיבען קײן אַכטונג ניט, ווײַל זײ זענען אַזוי אויך זאַט. און דאָס האָט געבראַכט דערצו, אַז אין דער נשמה פֿונ'ם יוד דעם סוחר האָט זיך אויסגעהאָדעוועט אַ גוסט צו אַלערלײ אויסנאַהמען, צו פֿאַנ־טאַסטישע קאָמבינאַציעס און זעלטענע אונטערנעהמונגען. דער יוד איז געווען אין דער לאַגע פֿון אַ שפּאַניער אָדער אַ פּאָרטוגאַליער אין 16־טען יאָהרהונדערט, וואָס האָט שטענדיג פֿאַנטאַזירט אויף צו געפֿינען נײַע, נאָך ניט־ענטדעקטע לענדער. דער יוד אין מיטעל־אַלטער און אויך שפּעטער איז געווען אַ מין פּיצאַראָ אָדער וואַסקאָ דע גאַמאַ, וואָס האָט אַלע ווײַלע ענטדעקט אַ נײַעם אָבגעלעגטען קוואַל, פֿון וועלכען ער זאָל קאָנען ציהען

זיין היונה. אָט דער היסטאָריש-ענטוויקעלטער גוסט צו אונגעוועהנליכע אונטערנעהמונגען, צו אַלערליי סוהר'ישע קאָמבינאַציעס און פאַנטאַסטישע פּלענער האָט געבראַכט דערצו, דאָס טויזענדער יודישע סוחרים זענען היינט מנחם-מענדעל'ס, וועלכע האָבען גע'ירש'ענט פון די עלטערן דעם טעם צו אַלערליי אויסער-געוועהנליכע אונטערנעהמונגען, אָבער נישט די טיעפקייט, רוהיגקייט און בעראָטענקייט זייערע. מנחם-מענדעל, דער יודישער הליעסטאַקאָוו אַלס סוהר, הענדלער, מעקלער, פּאָדריאַטשיק איז אַ נאַציאָנאַלע געשטאַלט, אַ טיפּ, וואָס מען טרעפט אידם אויף איטליכען טריט, אַ לעבעדיגער משל פון יודישער טפשות.

איטליכער יודישער סוחר, לייענענדיג וועגען מנחם-מענדלען, קיכעט זיך פאַר געלעכטער. שלום-עליכם האָט אידם אויף אַ רגע בעפרייט פון זיין אייגענער הליעסטאַקאָוושאַפט און געגעבען די מעגליכקייט צו לאַכען איבער זיך אַליין, נישט פיהלענדיג דערביי קיין וועהטאָג און קיין הרפה. וויל אין דער רגע, ווען דער סוחר לאַכט אָב פון מנחם-מענדעל, איז ער שוין אַנ'אַנדערער, אַ בעסערער, מיט אַ קלערערן קאָפּ. איך בין זיכער, דאָס איינער פון שלום-עליכם'ס בעסטע לעזער איז מנחם-מענדעל אַליין, אַז קיינער האָט נישט אַזאַ הנאה פון טפוש, ווי דער יהופעץ'ער אַליין. און דערפון איז גאָר נישטאָ וואָס צו אָב'הוזק'ן. מנחם-מענדעל, לאַכענדיג פון זיך אַליין, איז שוין אין דער צייט, וואָס ער לאַכט, אַנ'אַנדערער, אַ פרייערער, אַ ריינערער.

די, וואָס האַפען נישט דעם סוד פון אַ געלעכטער, וואָס רייניגט אָב די נשמה, מישען צונויף דעם הומאָריסט שלום-עליכם'ן מיט אַ בדחן. דער חלוק איז אָבער אַזוי גרויס, ווי צווישען אָרים און רייך. ווען מיר לאַכען פון בדחנ'ס רייד, לאַכען מיר נישט פון דעם, וואָס ער שילדערט אונז, נאָר פון בדחן אַליין. ווען דער בדחן זינגט: „אין אַשור און אין מצרים, האָבען יודען געמוזט די בלאָטע קייען", — לאַכען מיר פון שוטה דעם בדחן, וואָס ביי אידם איז רעכט צו מאַכען אַ גראַם פון „מצרים" מיט „קייען". ווען מען בעזעצט אַ כלה, און דער בדחן צולאָזט זיך אויף זיין קול'כעל: „כלה-לעבען, כלה-לעבען, וויין-ושע, וויין, דיינע טרעהרען האָבען איצט דעם זיעבעטען חן; מען דאַרף דער מיידעל ביי דער חופה געבען צו פערשטעהן, אַז דאָס לעבען איז ביטער ווי הריין א. אַז. וו.", לאַכען מיר נישט פון דער כלה, פון דער חופה, פון אַ לעבענס-בילד, נאָר פון בדחן, וואָס ווערט פאַר עטליכע קאָפּיקעס אַ מאַרשאַלעק, אַ פּורים-שפּיעלער, און אין אונזער געלעכטער ליעגט רחמנות, פעראַכטונג. עס איז אָבער גאָר אַנ'-

אַנדער זאַך, ווען שלום-עליכם לאָזט לויכטען זיין הומאָריסטיש פייערל, ווען ער שילדערט אונז דעם יודען פון אַ גאַנץ יאָהר, דעם יודען דעם בעל-הבית, דעם סוחר, די קליין-שטעטעלדיגע מענשעלעך, די עמיגראַנטען, די כתרילעווקער לייט מיט זייערע פריידען און ליידען, צרות און שמחות. זיך לאָזענדיג פיהרען דורכ'ן קינסטלערס פעדער, פערגעסען מיר באַלד דעם פיהרער אַליין. בלאַט פאַר בלאַט שווימען אַרויף בילדער אויף בילדער, איטליכס מיט זיינע נאַטירליכע פאַרבען און בעוועגונגען. נישט פון שלום-עליכמ'ן לאַכען מיר, ווען מיר לייענען זיינע מאָנאָלאָגען, בילדער און סצענעס. נאָר פון אַ לעבען, וואָס איז אונזער אַנ'אייגען לעבען, נאָר פון וואָס מיר רייניגען זיך איצט אָב דורך אַ ברייטען פרייען געלעכטער.

און דאָס געלעכטער איז נישט קיין געלעכטער דורך טרעהרען, עס איז בכלל אַ טעות, ווען מען מיינט, אַז דער עלטער הומאָריסט לאַכט דורך טרערען. אין גאָגאָל'ס „רעוויזאָר" איז נאָר פאַראַן אַ קריסטאַלקלאָרעס געלעכטער. אַנ'עכט געלעכטער ווייס נישט פון קיין טרעהרען. געטער און זייערע קינדער, עכטע פאָעטען, זענען ווי פון איין גוס, גאַנץ און אַלע זייערע איבערלעבעניסען סיי אין וויינען, סיי אין לאַכען.

און מען בעדאַרף אויך נישט מיינען, אַז דאָס פרייע ברייטע געלעכטער פון אַלעבען, וואָס איז נישט מעהר ווי אַנ'אונגעלומפערטער חלום פון אַ פאָלקס-מאַסע, — מען דאַרף נישט מיינען, אַז דאָס האָט שוין נישט קיין שום סאָציאַלען ווערטה. וואָלטער און באָמאַרשע האָבען געמאַכט לאַכען פאַריז אַ טאָג פאַר דער איבערקעהרעניש. די אייגענע מענשען, וואָס האָבען געלאַכט פון גאַנצען האַרצען אויף וואָלטער'ס חכמות און באָמאַרשע'ס שפּיצלעך, זענען ווי גערייניגטע אַרויס אויפ'ן גאַס, און אפשר מיט קלערערע אויגען געזעהן דעם תהום, וואָס שפּרייט זיך אויס צווישען זייערע געדאַנקען און רעאַלען לעבען.

דאָסטאָיעווסקי אין זיין „ברּאַטיאַ קאַראַמאַזאָווי" שרייבט: אַ רוסישער מענש שטעהט אַמאָל זיין לעבען-לאַנג אויף איין אָרט, קוקט און קוקט, און קוקט, דאַכט זיך, גלאַט אין דער וועלט אַריין; מיט אַמאָל דערלאַנגט ער זיך אַ הויב און טוט אָב עפּיס אַ וואונדערליכע זאַך: אָדער ער הרג'עט אַ מענשען, אָדער ער לאָזט זיך אַוועק אין פּאַלעסטינאַ זיך בוקען פאַר הייליגען קבר. דאָס אייגענע איז מיט אָבלאַכען, אָבשפּעטען מיט'ן פרעהליכען פרייען געלעכטער אויף די ליפען. מען לאַכט, לאַכט און מיט אַמאָל טוט מען אָב עפּיס אַ וואונדערליכע זאַך: אָדער מען פאַלט אָן אויף עמיצען מיט צוזאַמענגעקוועטשטע פויסטען, אָדער מען געהט אַוועק קיין

ארץ־ישראל. די לעצטע יאָהרען אין רוסלאַנד האָבען בעוויזען, דאָס דאָס געלעכטער, וואָס שלום־עליכם האָט אַרויסגערופען ביי אונז, איז נישט געבליבען אָהן אַ סאָציאַלען רעזולטאַט... עס זענען מקוים גע־וואָרעןביידע זאַכען, פון וואָס דאָסטאָיעווסקי שרייבט: מען איז אויף עמיצען אָנגעפאַלען, און מען איז געגאַנגען זוכען ערגעץ־וואו אַ לאַנד פאַר מנחם־מענדעל פון יהופעץ.

דען מנחם־מענדלען איז שוין אַליין מיאוס און מאוס געוואָרען צו זיין אַן׳אייביגער מנחם־מענדעל, און דעם טאַטען פון „גימנאַזיע״ אַריינצו׳גנב׳ענען זיין בן אין ערגעץ־וואו אַ קאַזיאָנע שול, און דעם טאַטען פון פריזיוניק צו געהן קריגען אַ דריטען ווייסען בילעט פאַר זיין איין־אייציגען זוהן. און אויב די טאַטעס איז דאָס נישט מיאוס געוואָרען, איז עס די זיהן געוואָרען מיאוס און מאוס צום ברעכען. שלום־עליכם האָט מיט זיין געלעכטער געקעהרק ווי אַ בעזים אין די מוחות פון די יודישע שאַרבענס. דאָס גאַנצע בעל־הבית׳ישע יודישע לעבען האָט בעקומען צוליעב זיין הומאָר אַ פּנים פון אַ נעכטיגען טאָג, פון אַן׳עולם התהו. דער פיינער כשר׳ער יוד, דער אתה־בחרת־נו׳ניק האָט זיך פּלוצלונג אַרומגעזעהן, אַז ער שטעהט טיעף אין דער בלאָטע, אַז זיין גאַנצע ענערגיע טראָגט אַוועק דער רוח, יאָגענדיג זיך אַן׳אָרימער חיונה, נאָך אַ וואַקאַנסיע אין גימנאַזיע און אַ דריטען ווייסען בילעט פאַר זיין זוהן דעם לגאָטניק.

II

גאָט האָט בעשאַפען איינס אַנטקעגען דאָס אַנדערע און דער קינסטלער טוט נאָך דעם רבונו של עולם. שלום־עליכם׳ס טביה דער מילכיגער איז געגנוי דער געגענזאַץ פון זיין מנחם־מענדעל פון יהופעץ. אויב מנחם־מענ־דעל׳ס קאָפּ און האַרץ קאָן מען פערגלייכען מיט אַן׳אכסניה אויף אַ גרויסען טראַקט, וואו איטליכער געהט איין און אויס, איז טביה דעם מילכיגער׳ס האַרץ אַ פערוואָרפענע חאַטקע, וואו זעלטען־ווען בעווייזט זיך אַ פרעמדער גאַסט. מנחם־מענדעל איז דאָס גאַס־יודענטום, וואָס זוכט זיך שטענדיג אָנצופאַסען צו דער אַרומיגער סביבה. ער איז בטבע אַן׳איבער־גאַנגס־מענש. ווי אַ שכור׳ער, ווי אַן׳אומרוה פון אַ זייגער וואַרפט ער זיך

אויף אַלע זייטן. ער איז שטענדיג אין בעוועגונג, און זיין אימפּעט האָט קיין קלאָר ציעל נישט פאַר זיך. מנחם מענדעל איז דער יוד, וואָס האָט אין סוף פון די 70—80־ער יאָהרען אַראָפּגעוואָרפען פון זיך די יודישע קאַפּאָטע און האָט זיך גענומען פיהרען אויפ'ן אייראָפּעאישען שטייגער; ער איז דער סימבאָל פון די ערשטע שפּראָצונגען פון אַסימילאַציע אין דעם מיטעלען סוחר'ישען קלאַס, דעם גרעסטען קלאַס ביי יודען. דאַגעגען איז טביה דער מילכיגער די אַלטע יודישע גאַס, וואָס וויל זיך בשום אופן נישט בייטען, און האַלט זיך פעסט אָן די אַלטע מנהגים, פון וועלכע נאָר דער טויט קאָן זיי שיידען. מנחם מענדעל איז דאָס מאָדערנע גאַס-יודענטום, טביה, דער מילכיגער דאָס קאָנסערוואַטיווע, דער ערשטער טיפּ האָט פול געמאַכט דאָס היינטיג־יודישע לעבען. דער אַנדער טיפּ איז נאָך פאַראַן אין די קליינע שטעטלעך און פערוואָרפענע ישובים; אין די גרויסע שטעדט טרעפט מען איהם נור אין געצעהלטע עקזעמפּלאַרען.

ביידע הויפּט־העלדען פון שלום־עליכם'ן דערצעהלען בדרך משל דאָס לעבען און פיהלען פון דער יודישער מאַסע. און ביידע טיפּען שילדערן אונז די מאַסע מיט אַלע איהרע ליכטיגע און פינסטערע זייטען. מאַכט מען אָבער א סך־הכל פון אַלע די דאָזיגע זייטען, קומט מען צו זעהר אומעטיגע רעזולטאַטען.

קוקט־זיך־צו צו דער מאַסע, וואָס ווערט פערקערפּערט אין די מנחם מענדעל'ס, וואָס האַנדלען, וואַנדלען, שווינדלען, יאָגען זיך נאָך ווייסע בילעטען, נאָך אַן אָרט אין גימנאַזיום פאַר זייערע זיהן, נאָך אַ נייע פּרנסה, וואָס זאָל זיי רייך מאַכען אין איינס־צוויי־דריי, נאָך אַ פּראָטעקציע ביי די גרויסע, נאָך אַ פּאָדריאַד'ל פון שררה'ס האַנד א. אַ. וו. א. אַ. וו. און דער קאָפּ הויבט אָן צו שווינדלען, און עס ווערט נישט גוט קוקענדיג. נישט פרעהליכער אָבער איז דער אָנבליק פון טביה־די־מילכיגערס, וואָס געהען אַרום ווי בלינדע און זעהען נישט, דאָס אַ נייע פרעמדע וועלט רינגעלט זיי אַרום פון אַלע זייטען, גזל'ט פון זיי אַוועק דאָס ליעבסטע און טייערסטע און מאַכט פון זייערע קינדער א.ת.ל.

טביה, דער מילכיגער איז אייגענטליך מעהר אַ ווייבערשער טיפּ, ווי אַ מאַנסבילשער. דעם ספּאָדעק טראָגט זיין ווייב, ער אַליין נעהמט אויף זיך די לייכטערע אַרבייט: אַרומצופיהרען די פּוטער און דעם קעז אויף זיין וועגעלע צו פערשיידענע בעלי־הבית'טעס. אַלס טיפּ פון דער אַלטער מאַסע איז זיין קאָפּ אָנגעפילט מיט אַלערליי פסוקים, שטיקלעך תהילים,

ווערטלעך פון מגידים און האַלב-צעקייטע און פערדייטע בית-מדרש-ציטאַטען. נאָר נישט קוקענדיג אויף זיין אונוויסענקייט, איז ער פאַרט צווישען זיינע איינגע מענשען אַ שטיקעל למדן. פאַרצייטען זענען אַזוינע לייט געווען די פאָלקס-אינטעליגענץ. דען האָטש ער געברויכט די פסוקים פון תנ״ך שטענדיג פאַלש, און ווייסט קיינמאָל נישט ריכטיג דעם טייטש פון די ווערטער, פונדעסטוועגען האָפט ער שטענדיג דעם אינווייניגסטען זין פון זיי. און ווען מען קלייבט צוזאַמען טביה׳ס ווערטלעך, מערקט מען, אַז ער איז איינגאַנצען דורכגעדרונגען מיט׳ן פאַרצייטיגען בית-מדרש-גייסט. ער בעזיצט אַלע מעלות, מיט וואָס עס האָט זיך אויסגעצייכענט דער פאַרצייטיגער דור. ער איז אַ גרויסער מאמין און בעל-בטחון, ער קוקט מיט אַ שמייכעלע פון אַ דערוואַקסענעם אויף די תענוגים פון דער וועלט. טיעף אין האַרצען לעבט ביי איהם אַ גוטסקייט און אַ ווייכקייט. ער ווייסט ניט פון קנאה און שנאה. ער איז אַ גרויכער מכנים אורח. ער האָט נישט קיין שטאַרקע מחזקות מיט מענשען, אָבער איטליכע יוד (הויך יודען איז פאַר איהם נישטאָ קיין מענשען) איז איהם ליעב און טייער; פשוט, גלאַט אַזוי, ווייל דאָס איז אַ י ו ד, איינער פון די מיליאָנען אתה-בחרתנו׳ניקעס, מיט וועלכע ער איז פערקניפט און פערבונדען פון אברהם אבינו׳ס צייטען אָן. טביה, דעם מילכיגער׳ס נשמה ווייסט נישט פון האַסטיגקייט און פון קיין אימפעט. זי איז אַ רוהיגע, אַ בעזעסענע, און קומט אָן אַ שבת אָדער אַ יום-טוב, ווערט זי נאָך רוהיגער, שטילער און פריעדליכער.

מנחם מענדילען רינגלען אַרום אַלערליי מלאכי חבלה, וואָס וואַרפען איהם אַ גאַנצע וואָך פון איין עק אין אַנדערן. אויף שבת רוהט ער ניט אויס, זיין בן דער גימנאַזיסט עפענט אויף די אָנגעקומענע בריעף, און אום זיין וועקסעל זאָל נישט פראָטעסטירט ווערען, לויפט ער מיט זיין שבת-גוי אין באַנק, און ווי פון שדים און רוחות געטראָגען שרייבט ער זיך אויך אַמאָל אונטער אום שבת. טביה אָבער איז אַרומגערינגעלט פון מלאכי-השלום. אַ גאַנצע וואָך שטעהען זיי פון דערווייטענס און בעגלייטען זיין וועגעלע אויף׳ן טראַקט קיין בויבעריק. קומט אָבער אָן דער שבת, זיצען זיי אונגעזועהענערהייט ביי טביה׳ס טיש און פערשיינען איהם די שבת׳דיגע זמירות און דעם שבת׳דיגען צימעס. טביה דער מילכיגער האָט אין זיך די רוהיגקייט און די געלאַסענקייט פון דעם אַקער-בויער-קלאַס. אויבערפלעכליך בעטראַכט קאָן מען מיינען, אַז טביה איז אַ בעל-הבית אויף אַ שטיקעל ערד, און די נחלה זיינע ליעגט ערגעץ-וואו אין אַ יודישען לאַנד, וואָס ווערט בעשיצט און בעהיט פון דוד המלך׳ס כרתים און פלתים און וואו

אַ יודישע מלוכה זאָרגט, אַז עס זאָל איהם חלילה קיין סכנה נישט טרעפען. טביה׳ס ערד אָבער איז דער בית־המדרש, זיין געלאַסענקייט נעהמט זיך אָבער גאָר דערפון, וואָס ער, דער אָרימאַן, דער מילכיגער, איז אַ צוקינפטיגער בעל־הבית אויף ש״י עולמות, דערפון וואָס אויף יענער וועלט וואַרט אויף איהם אַ גאָלדענער שטול מיט פיער פעסטע זילבערנע פיס, וועלכע דאַרפען קיינמאָל ניט אָנקומען צו קיין סטאָליער.

מנחם מענדעל איז אַ פלענצעל, וואָס איז אויסגעריסען געוואָרען מיט די וואָרצלען פון דער און יענער וועלט. ער פליהט אַרום אין דער לופטען און איטליכס קונדס־ווינטעל טרייבט מיט איהם קאַטאָוועס. טביה אָבער איז פעסט פערפלאַנצט אין דער בית־מדרש־וועלט, וואָס גרעניצט זיך שוין מיט י ע נ ע ר וועלט. קיין ווינד, קיין ערד־ציטערנים קאָן איהם נישט אַרויסרייסען פון דער מעטאַפיזישער ערד, מיט וועלכער ער איז אַזוי שטאַרק פערוואַקסען.

דער, וואָס לעבט אָבער אין יענער וועלט, איז בלינד און נאַריש פאַר דער וועלט. טביה׳ס אויג זעהט קיינמאָל נישט, וואָס ס׳טוט זיך אַרום איהם, ער האָט להלוטין קיין חוש ניט פאַר מענשען נישט פון זיין דור און פון זיין לעבענס־גאַנג. גאָט האָט איהם געבענשט מיט אַ הויפען טעכטער, איינע שענער און גערעטענער פאַר דער צווייטער. האַרעפּאַשנע, בריות לעבעדיגע, — אַ נחת אָנצוקוקען. און טביה דאַנקט גאָט פאַר די חסדים, וואָס ער האָט מיט איהם געטאָן. אין די לאַנגע זומערדיגע טעג, ווען ער מיט זיין וועגעלע שלעפען זיך איבער׳ן טראַקט און ער מיט׳ן פערדעל דרעמל׳ען אַנ׳אָנגענעדמען זומערדיגען דרעמעל — מאַכט ער פערשיידענע פּלענער פאַר זיינע טעכטער און מאָלט זיך אויס אַלערליי גליקען. סוף כל סוף לאָזט זיך אויס פון אַלץ אַ בוידעם. איינע נאָך דער אַנדערער פערלאָזען איהם זיינע טעכטער, איינע פערהליאָבעט זיך אין אַ בחור אַ שנייי־דער, אַ צווייטע טרינקט זיך צוליעב אַ ליעבע מיט אַ גביר׳יש קינד, און אַ דריטע האָט התונה מיט עפּיס אַ „פעפערל״, — אַ דאַר בחור׳ל אין אַ שוואַרץ העמדעל און פאָהרט אויף קינפעט צו איהם אַוש קיין סיביר. טביה דעם מילכיגער׳ס מח הויבט דאָס נישט אָן צו בענעדמען, עס לעגט זיך איהם נישט אויפ׳ן שכל, ווי איז זיך דאָס אַ מענש מאבד עצמו לדעת. ער הויבט נישט אָן צו בעגרייפען, וואָס איז דאָס אַזוינס פאַר אַ ליעבע־פערקאָכענים. ער שטעדט און פינטעלט מיט די טרעהרען־נאַסע אויגען און קוועטשט מיט די פּלייצעס. ער איז טיעף איבערצייגט, אַז דער חכם איז ער, אַז ווי צו לעבען — ווייסט נאָר ער, אַז די יונגע שנעקעס זענען פּשוט משוגע און

אַרויס פֿון דער הויט. בטבע אַ גוטער, אַ מילדער, טראָגט ער אויף קיינעם נישט קיין שנאה, זיינע אינווייניגסטע פֿרומקייט און גאָט׳ס-געטרייקייט לאָזען איהם נישט אַריינפֿאַלען אין עצבות. ער שלינגט אַראָב די שלעק פֿון פֿינסטערן מזל, ווי זיין פֿערדעל די קלעפּ פֿון זיין בייטש. ער פֿערבייסט מיט אַ ווערטעל, מיט אַ פּסוק פֿון תנ״ך און טרייבט ווייטער דאָס וועגעל מיט די מילכיגס צו די בויבעריקער גבירים, וועלכע בלייבען איהם אָפּטמאָל שולדיג פֿאַר די זומערדיגע פּוטער, אייער און קעז.

מנחם מענדעל און טביה זענען די צוויי עקען פֿון דער יודישער מאַסע. איינער איז דער אימפּעט, דער אַנדערער די פֿ ע ר ג ל י י וו ע ר ט ע ר ו ה. דער אימפּעט האָט נישט קיין ציעל און לעבט פֿון היינט אויף מאָרגען, די פֿערגלייווערטע רוה האָט איין מאָל פֿאַר אַלע מאָל זיך געשטעלט אַ ציעל, וואָס האָט מיט ד ע ר וועלט שוין גאָר קיין צוזאַמענהאַנג נישט. ביידע טיפּען פֿערקערפּערן די צעפֿאַלענקייט פֿון יודישען פֿאָלקסלעבען. און ווען דאָס יודישע פֿאָלק וועט בלייבען נור ביי זיי ביידען וועט פֿון יודישען כּלל ווערען אַ תּל, אַ הויפֿען זאַמד ביי די ברעגעס פֿון אַלגעמיינעם מענשליכען לעבען.

אָבער ביידע טיפּען, וואָס זענען אַזוי ווייט איינער פֿון דעם אַנדערן, טרעפֿען זיך צוזאַמען אין איין זאַך — אין זייער פֿערהעלטעניס צום סאָציאַלען לעבען, וואָס רינגעלט זיי אַרום. מנחם מענדעל, ווי טביה דער מילכיגער, זענען, ווי בעקאַנט, יודען, וואָס לעבען אין גלות און האָבען אויסצושטעהן אויף זיך אַ דאָפּעלטען דרוק: דעם דרוק פֿון די רעגירענדע קלאַסען און די ספּעציעלע יודישע גזרות. און דאָ זעהען מיר, דאָס די יודישע מאַסע, פֿערקערפּערט אין מנחם מענדל׳ן און טביה׳ן, פֿיהרט קיינמאָל נישט קיין מלחמה געגען אויסערן דרוק. סיי דער, ווי יענער, בעטראַכטען די צרות ווי נאַטור-געזעצען, אַקעגען וועלכע מען קאָן גאָרנישט טון. צי קאָן מען דען וואָס אויפֿטון קעגען די אַנציהונגסקראַפֿט פֿון דער ערד? דאָס איינציגע, וואָס עס איז מעגליך צו טון, — איז אויסמיידען די ווירקונג פֿון נאַטור-געזעץ. פֿאַלען ציגעל פֿון די דעכער, בעהאַלט מען זיך אין אַ קעלער, ווערט אַ גרויסער פֿראָסט — שטעקט מען נישט אַרויס די נאָז פֿון שטוב.

טביה און מנחם מענדעל לעבען אין דער פֿעסטער איבערציינונג, דאָס געגען סאָציאַלען דרוק קאָן מען ניט קעמפֿפֿען. דער ערשטער איז גלאַט מבטל אַלצדינג, ווייל סוף כּל סוף האָבען נאָך „מאַיסקע פּראַ-

ווילעס” ניט צוגענומען ביי א צדיק זיינע ש"י עולמות. און מנחם מענדעל ווענדט אן אלערליי הריפות און אלע המצאות'לעך אפצונארען די „מאיסקע פראווילעס” און דורך צעהן הינטער-טירלעך זיך אריינצוגנב'ענען דארטען, וואו יודען איז דער אריינגאנג פערווערט.

די מאסע, ווי שלום-עליכם שילדערט זי אונז אין זיינע הויפט-טיפען, איז דורך און דורך נישט רעוואלוציאנער: זי האט גאר קיין השגה נישט, אז דער ווידערשטאנד פון א גרויסען קבוץ האט א גרויסען סאציאלען ווערטה. זי בעטראכט דאס ארומיגע לעבען, ווי א פארטיגען פורם, וואס קאן זיך און וועט זיך נישט ענדערן. און זי פאסט זיך צו צום פורם מיט אלערליי מיטלען. זי לעבט ווי א ווארים, וואס האט זיך אויסגעהאדעוועט אין א דאך-רינע און איז דערנאך ארונטערגעפאלען פון דאך אין א נאסען-רינשטאק. אין דאך האט זיך געלעבט אנדערש, אין רינשטאק מוז מען זיך צו-פאסען צו די נייע פערהעלטעניסען. די יודישע מאסע פיהלט זיך איינגעקוועטשט אין א פארטיגען ראהם. צעברעכען דאס ראהם איז אונמעגליך, און מען דארף זעהן מיט אלערליי קונצען אויסצוציהען דעם גוף אין דעם ענגען שטיקענדען ראהם. און לאזט זיך נישט אויסציהען, קנייטשט מען זיך צונויף — און מען לעבט אויך.

דאס מאסען-לעבען, ווי דאס שילדערט אונז שלום-עליכם, שטויסט אב פון זיך איטליכען געזונדטען מענשען. די טביה'ס לעבען מיט א טויטער פערגאנגענהייט, די מנחם מענדעל'ס — ווי די ווערים, וואס לעבען מיט דער רגע. און ווי די ווערים זענען די מנחם מענדעל'ס נישט פעראייניגט אפילו צווישען זיך. עס דרעהט זיך א קנויל פון ווערים, אבער איטליכער זוכט איבער'ן רוקען פון אנדערן צו-צו-קריכען צו דעם ביסעל נאהרונג, וואס קלעקט קיים פאר איינעם. אבגעשטארבען אלע כלל'ישע געפיהלען, עס געהט א בלינדער קאמפף און קיינער דערלעבט נישט קיין נצחון.

קוקט-מען-זיך-צו צו דעם דאזיגען מאסען-לעבען, פערשטעהט מען, דאס צווישען שלום-עליכם'ס דור און די קינדער פון דעם דור איז נישטא קיין בריק, וואס זאל זיי פעראייניגען. אבגעריסען פון די עלטערן וואקסט ער אויף מיט א פעראכטונג, אדער אין בעסטען פאל מיט א רחמנות'דיגען, ביטערן שמייכעל צו די גופים, וואס האבען געבראכט אויף דער וועלט דעם נייעם דור. טביה דעם מילכיגער'ס קינדער קאנען נור בעדויערן דעם גוטען טאטען, וואס דאס לעבען נארט איהם אב אויף יעדען טריט אין

מאַכט פֿון אים אויף דער עלטער אַ יתום, אָהן נחת און אָהן קינדער. די קינדער פֿון די מנחם מענדעל׳ס אָבער קאָנען שוין דעם טאַטען אין די אויגען נישט קוקען. העכסטענס קאָנען זיי האָבען אויף איהם רחמנות, וואָס זיין לעבען איז אַזוי צומישט, אַזוי דונקעל, אָרים און שווער, ווי דאָס לעבען פֿון אַ וואָרים.

שלום־עליכם האָט זיך אַזוי איינגעלעבט אין זיין דור, דאָס ער ווייזט אונז שוין נישט די קינדער פֿון זיינע מנחם מענדעל׳ס. און דער־מאָנט ער זיך אַמאָל אָן זיי, — קומען זיי ביי איהם אַרויס ווי שאָטענס, ווי בילדער, וואָס שטעהען ווייט אין הינטערגרונד און מען זעהט קוים די שטריכען פֿון זייער געשטאַלט. ער אַליין, אַלס קינד פֿון זיין צייט, האָט קיין אויג נישט פֿאַר דעם הײַנטיגען דור, — ער זעהט זיי ווי דורך אַ שלייער און ער פֿערשטעהט זיי נישט. זיין קינסטלערישער טאַלענט האַלט איין זיין פֿעדער, ווען ער נעהמט זיך מאָלען די פֿ ע פֿ ע ר ל ע ך, די יוסף׳ס און אַנדערע. ער פֿיהלט, דאָס עס פֿעהלט איהם עפּיס, אום זיי זאָלען אַרויסקומען אַזוי קלאָר און בולט, ווי זיינע טביה׳ס און מנחם מענדעל׳ס.

מנחם מענדעל פֿון יהופּעץ און טביה דער מילכיגער זענען די צוויי הויפּט־טיפּען, וואָס שליסען די קייט פֿון שלום־עליכם׳ס וועלט, וואָס איז צוגלייך אויך אונזערע אַ האַלבע וועלט. צווישען דיביידע טיפּען בעווייזען זיך אַנדערע פּאַרשוינען, וואָס האָבען זיך אין אַ קלענערן אופֿן אַ שטיק גלגול פֿון איינע פֿון די ביידע, אָדער פֿון ביידע צוזאַמען. אומעטום אָבער, וואו מיר הערען די שטים פֿון שלום־עליכם׳ס אַ העלד, הערען מיר צוגלייך די שטים פֿון דער יודישער מאַסע פֿון לעצטען דור, און די שטים קאָן אַריינברענגען אין אַ מרה־שחורה אויך דעם גרעסטען אָפּטימיסט. אין דעם מאָמענט, וואָס מיר הערען אויף צו לאַכען, לייענענדיג שלום־עליכם׳ס זאַכען, אין דעם מאָמענט, וואָס מיר הערען אויף איהם צו געניסען אָביעקטיוו און זעצען זיך אַ ווײַלע אַריין אין די פֿעל פֿון זיינע העל־דען — ווערט אומעטיג אויפֿ׳ן האַרצען. איב די יודישע מאַסע בעשטעהט פֿון מנחם מענדלען און טביה דעם מילכיגער — טאָ אויף וואָס קאָנען מיר שוין האָפֿען?

שלום־עליכם דער הומאָריסט, קאַריקאַטוריסט איז צוגלייך דער ריינ־סטער נאַטוראַליסט: קיין לויט ראָמאַנטיזם, סענטימענטאַליטעט און פֿער־שלייערטע אידעאַליזם, זיינע שילדערונגען ווירקען ווי דאָס גראָבע, נישט

פֿערפֿוצטע לעבּען אַליין, און מאַכט מען אַ סך־הכּל פֿון דער וועלט, וואָס ער שילדערט אונז, מעגען מיר, די שפּעטערע, מיט'ן גאַנצען האַרצען מאַכען אַ בּרכה: בּרוך שפּטרני. ווער ווייסט אָבּער, אויבּ מיר זענען שוין אין דער אֶמת'ן פּטור געוואָרען פֿון דער וועלט, וואו מנחם מענדעל און טבֿיה זענען די הויפּט־העלדען? איך צווייפֿעל שטאַרק דערין.

ס'איז דאָ אָבּער איין ווינקעלע אין שלום־עליכם'ס שאַפֿונגס־טאַלענט, וואו ער איז ווייניגער נאַטוראַליסט, מעהר פּאָעט און צוגלייך סענטימענטאַל, ליעבּ און וואַרים. איך מיין „זיינע מעשׂות פֿאַר יודישע קינדער".

III

נאָך איידער שלום־עליכם איז מפֿורסם געוואָרען מיט זיינע הומאָריסטישע ערצעהלונגען, האָט ער שוין געוועקט צו זיך דאָס אינטערעס פֿון דער קריטיק דורך זיינע מעשׂיות פֿון יודישען קינדער־לעבּען, וואָס זענען היינט בּעקאַנט אונטער'ן נאָמען „מעשׂיות פֿאַר יודישע קינדער". אין די אַכציגער יאָהרען איז צום ערשטען מאָל אַרויס אין אַ בּעזונדערע אויסגאַבּע זיין ערצעהלונג „דאָס מעסערל" און וועגען דעם האָט דער בּעקאַנטער קריטיקער און היסטאָריקער ש. דובּנאָוו געשריבּען דעמאָלט אַ וואַרם אַרטיקעל אין „וואָסחאָד", דוכט זיך, דער ערשטער קריטישער אַרטיקעל, וואָס איז געשריבּען געוואָרען וועגען שלום־עליכם'ן.

אינ'ם „מעסערל", ווי שפּעטער אין „די פֿאָהן", „חנוכּה־געלד", „אַרבּע כּוסות", „די פֿידעל", „דער מלך אַחשורוש" א. אַז. וו. איז דער הויפּט־העלד דאָס יודישע קינד פֿון אונזער פּאַטריאַרכאַלישער צייט. די טאַטעס מיט די מאַמעס טרעטען אָבּ אָן אַ זייט, פֿאַר'ן לעזערס אויגען טרעטען אַרויס די שטומע עדות פֿון אַ יודישער קינדהייט, די סבֿיבֿה פֿון אַ יודיש הויז, אָנהויבּענדיג פֿון אַ קאָטשערע און ענדיגענדיג מיט דעם מלמד „ישׂראל דער מלאך־המות". און אַזוי ווי אין דער פֿרום־פֿאַרצייטיגער וועלט האָט דאָס פֿרויענצימער נישט געשפּיעלט קיין ראָליע, דערום איז דאָס יודישע קינד בּיי שלום־עליכם'ן — דאָס יודישע יונגעל.

ענג און פֿינסטער איז די וועלט פֿון יודישען יונגעל. נאָך איידער ער שטעהט נאָך פֿעסט אויף די פֿיסלעך, וויקעלט מען איהם איין אין

אַ פערשוויצטען ברודיקען טלית און טאַטע און מאַמע טראָגען דאָס עופה׳לע
אין חדר, צום רבי׳ן ר׳ ישראל דעם מלאך המות, צוויי פיינדליכע קרעפּטען
רינגלען אַרום דאָס קינד פון די ערשטע יאָהרען אָן. אַ בייזער, פערראומער-
טער טאַטע איז איהם מדריך אויף טריט און שריט, און לאָזען איהם אָב די
טרוקענע עלענבויגען׳ס פון טאַטען, פאַלט ער אַריין אין די הענד פון
ר׳ ישראל דעם גזלן. די פאַטראַיאַרכאַלישע וועלט ביי קריסטען, ווי ביי
יודען, ווייסט ניט פון קיין קינדהייט. דאָס קינד איז ניט קיין צוועק פאַר
זיך אַליין. נור אין דעם מאָמענט, וואָס עס הויבט אָן אַריבערצונעהמען
די טראַדיציעס פון טאַטען און זיידען—קריגט עס אַ שטיקעל ווערטה. אין
דער פרום-פאַרצייטיגער וועלט, ווי אין מיטעל-אַלטערליכען איירָאָפּע, איז
נישטאָ קיין חלוק צווישען אַ קינד און אַ גרויסען. זיי ווייסען ניט פון אַנ־
איבערגאַנג פון דער קינדהייט צו אַ העכערער עלטער. אין דעם טאָג, וואָס
מען טוט אָן אַ קינד ציצית און ער מאַכט שוין אַ ברכה, איז ער שוין גע-
גליכען צו די טאַטעס און די זיידעס. די קינדער־יאָהרען פערלעבט עס אין
אַ דאָפּעלטער תפיסה. די שטוב איז איינע, דער חדר—די צווייטע. דער גאַנ־
צער אומעט, מיט וואָס עס איז דורכגעזאַפּט די גייסטיגע יודישע ירושה, לי־
עגט אויסגעגאָסען אויף דעם יודישען חדר און דער יודישער שטוב. דאָס
קינד ווערט מיט געוואַלט דערווייטערט פון לופט, ליכט און קינדער־שפּי־
על. איטליכער טריט זיינער איז שוין באַשטימט פאָראויס, און ער ווערט
אַרומגעצוימט מיט טויזענדער ערציהונגס־רעגעלען, וואָס פערוואַנדלען
זיין קינדהייט אין אַ שווערען פינסטערען לעבענס־פּעריאָד.

נור אין געוויסע טעג פון יאָהר, ימים־נוראים-צייט, בעת די טאַטעס
און די זיידעס ווערען אַליין אויף אַ ווײַלע קינדער און הויבען זיך אַליין
אָן צו שפּילען פאַר גאָט מיט כוסות, לולבים, אתרוגים, הדסים, המן־טאַ־
שען, ספרי־תורות א. אז. וו. דעמאָלט ווערט דאָס יודישע קינד בעפרייט פון
זיין תפיסה, דעמאָלט ווערט דאָס יודישע יונגעל, וואָס איז אַ גאַנץ
יאָהר פער׳כשופ׳ט אין די קאַריקאַטור-געשטאַלט פון אַ גרויסען יודען,
פערוואַנדעלט אין אַ נאַטירליך, ליעבענד, לעבעדיק יודיש קינד.

אין שלום־עליכם׳ס „מעשיות פאַר יודישע קינדער", וואָס זענען שטענ-
דיג צוזאַמענגעבונדען מיט איינעם פון די יודישע ימים־טובים, טרעט דע-
מאָלט אַרויס דאָס יודישע קינד מיט אַלע זיינע מעלות און חן־גריבלעך. די
אַלע „מאָטעלעך", מיט די „יוסעלעך" און „טאָפּעלע טוטערעטו" (דער קליי־
נער קאָפּעלע קאָן נאָך ניט אַרויסזאָגען שאַרף קיין „קוף") בעלעבען די
יודישע שטוב, טראָגען אַריין אין איהר אַ ריינע, נאַטירליכע פרעהליכ־

קייט און בעשײַנען מיט די שטראַהלען פֿון קינדער-יוגענד דעם "זכר-לחורבן" איפ'ן טאַטענ'ס וואַנד. ל"ג בעומר דערוועהט דאָס יודישע קינד אַ ביסעל גרינס, געדיט אַרויס מיט'ן פֿײַלענבויגען אין וואַלד אַרײַן. חנוכה גיסט עס אויס אין אַ הילצערנעם פֿורעם די צינגע דריידעלעך. פּסח שפּרייזט דאָס מיט פֿולע קעשענעס וועלישע ניס, שמחת-תורה טראָגט עס אַ פֿאָהן און אויף דעם שפּיץ שטאָק פֿון פֿאָהן אַ בולבע, און וועלכען עס ברענט אַ גראָשען ליכטעל. און די פֿאָהן איז נישט קיין פּשוט'ע: משה און אַהרן שטעהען דאָ אויסגעמאָלט אין זייער גאַנצער גרויס, און משה האָט נאָך דערצו צוויי שטראַלענדע הערנער איפ'ן שטערן. איפ'ן מאָגערן טיש פֿון טאַטע און מאַמע בעווייזען זיך זעלטענע זאַכען. פּסח — אליהו הנביא'ס כוס און גלאַט כוס'לעך און זילבער, און גלאַנצענדיגע כּלים, און אַ סדר-טישטוך. סוכות — הדסים, אַ לולב, אַ זילבערן קעסטעלע מיט פֿלאַקסענע לאָקען, אין וועלכען עס דרעמעלט דער אתרוג מיט'ן פֿערבעהאַלטענעם פּטום. די גרינע מעשענע הענג-לײַכטער זענען בלאַנק געפּוצט, אַ רײנקייט, אַ ליכטיגקייט אין דער גאַנצער שטוב; און דערצו נאָך די זעלטענע מאכלים און משקאות, וואָס אַ קינדערש האַרץ בענקט נאָך דעם אַ גאַנץ יאָהר, און בעקומען בעקומט ער עס נור אין אַ יום-טוב-טאָג.

דאָס יודישע קינד, וואָס האָט אַ גאַנץ יאָהר פֿערבראַכט אין אַ גראָ-הער סביבה, ווערט ווי נײַ-אויפֿגעלעבט, און אַלץ וואָס דרעמעלט אין זײַן נשמה פֿלאַקערט אויף מיט אַ העלען פֿײַער. די טויטע אותיות פֿון רב ישראל מלאך המות'ס חומש ווערען עפּיס לעבעדיג. אַלטע מעשיות און לעגענ-דעס ווערען לכבוד יום-טוב אָבגעפֿרישט פֿאַר'ן קינדערשען געמיט. דען יודישע ימים-טובים זענען דאָך היסטאָרישע ימים-טובים און אַפֿילו די גרוי-סע טאַטעס ווערען מיט אַמאָל שטאַרק בערעדעוודיג און הויבען אָן צו דערצעהלען און דערצעהלען.

די יודישע ימים-טובים איז די פֿ ר י י נ ד ל י כ ע קראַפֿט, וואָס לאָזט אויף אַ רגע אָבטעמען אַ יודיש קינד, און לאָזט איהם נישט אינגאַנצען אומ-קומען אונטער די טרוקענע אומגעלומפּערטע הענד פֿון די טאַטעס און די רבּיים.

חוץ די ימים-טובים זענען פֿאַראַן נאָך צוויי פֿריינדליכע קרעפֿטען, וואָס דערלאָזען נישט, אַז אַ יודיש קינד זאָל אינגאַנצען צודריקט ווערען אונטער דער שווערער ערציהונג פֿון טאַטען און רבּי'ן.

יודען האָט געטראָפֿען אַ נס, דאָס אַ האַלבער טייל פֿון פֿאָלק איז פּטור געוואָרען פֿון תרי"ג מצות. דער אשה האָט מען געשאָנקען אינגאַנ-

צען נור דריי מצות־עשה און דעריבער האט די גייסטיגע ירושה נישט געדריקט אזוי אויף איהר נשמה, ווי אויף דער נשמה פון דעם מאנספיל. חוץ דעם, וואס די פרוי איז צוגלייך אין דער יודישער שטוב א מאמע צו איהרע קינדער, ווייסט זי נישט פון די אלע שווערע דריקענדיגע אמונה־זאכען, און איהר געפיהלס־לעבען איז נאטירליכער און פרייער. הינטער דער מאמע׳ס שירץ ראטעווען זיך די יוסעלעך און מאטעלעך פון די טאטעס און די רביים, און דאס, וואס ווערט ביי אונז אויסגעטריקענט ביי־טאג דורך די ערציהונג פון די מענער, הויבט ווידער אן צו שטראמען אונטער׳ן ווארימען בליק פון דער ליעבהארציגער מאמען.

חוץ דעם, איז נאך, אויסער לומדים, דא ביי יודען עם־הארצים. די גרויסע יודישע מאסע, האטש שטארק אונטער דער השפעה פון די טרוקענע פעראומערטע לומדים, איז פארט געווען צו־עם־הארצ׳יש, אז זי זאל ווערען אזוי אויסגעטריקענט און אזוי פערפרעמדט פון דער וועלט, ווי די לערנער, לומדים און אלערליי כלי־קודש. אין די גרויסע מאסען פון פאלק איז נאך נישט אויסגעגאנגען דער חשק צו טון אלאך, פרעהליכער און נאטירליכער צו געניסען דאס לעבען. און שלום־עליכם׳ס קינדער אנטלויפען אפט פון די טאטעס און רביים צו די גראבע עם־הארצים, צו עפיס א כלי־זמר, אין א הינטער־געסיל, אדער גלאט צו עפיס א פרעהליכען לעבעדיגען יאלד. די צווי פינסטערע כחות טרעפען זיך אן מיט די דריי ליכטיגע, און ווען א יודיש פארצייטיג קינד איז אויסגעוואקסען נאטירליכער, בעסער, פרייער, האט ער דאס צו פערדאנקען דער מאמען, דער פרעהליכער עם־הארצות פון דער מאסע און די יודישע ימים־טובים.

שלום־עליכם׳ס מעשיות פאר יודישע קינדער זענען צוגלייך עפישע שילדערונגען פון דעם אופן און דעם שטייגער, ווי עס האבען געלעבט אונזערע טאטעס. מנחם־מענדלען און טביה׳ן געפינען מיר שוין פארטיגע. דער שרייבער מאלט נישט דעם הינטער־גרונד, פון וואנען זיי האבען זיך גענומען. ער נעהמט אן, אז דאס וועט שוין דער לעזער אליין צו־לעגען, פון זיין אייגענער פאנטאזיע. אין די „מעשיות“ אבער זעהען מיר די שטומע און די לעבעדיגע עדות, וועלכע רינגלען ארום דאס לעבען פון א יודען פון געבורט אן. און לעגט איהר נאך צו צו די קינדער־מעשיות שלום־עליכם׳ס בילדער: „קליינע מענשעלעך מיט קליינע השגות“, בעקומט איהר א פול קלאר בילד פון א יודישער מאטעריעלער סביבה, אנהויבענדיג אין א יודישען יום־טוב און ענדיגענדיג מיט א יודישען בית־עולם.

א גאנצע מאטעריעלע וועלט, וואס רוקט זיך אב פון אונז אלץ וויטער און וויטער, האט שלום-עליכם ווי צוגעשמידט צו די קליינע בלעטלעך פון זיינע מעשיות. וויל מען טיעפער און קלערער בעגרייפען דעם שורש, פונוואנען מיר האבען זיך גענומען, מוזען מיר געהן צו שלום-עליכם'ס מעשיות, ווי צו בעגלויביגטע עדות, וואס שילדערן די אלטע יודישע וועלט. און אזוי ווי שלום-עליכם איז בטבע נישט נוטה צו טראגעדיעס, האט ער בעלעבט די וועלט מיט די נשמות פון יודישע קינדער. און צוליעב דעם האט ער אריינגעבראכט אין איהר א סך לעבעדיגקייט, פרעהליכקייט און נאטירליכען חן. און צוליעב דעם בעקומט זיך א ווילע די אילוזיע פון עפיס אנאייגענער היים, און מען פערגעסט, אז דער היינטיגער דור, וואס האט זיך גענומען פון פארצייטיגען, איז אייגענטליך אויסגעוואקסען צוליעב די טאטעס און די רביים דאפעלט היימאטלאז. די געשיכטע האט צוגענומען פון זיין פאלק דאס לאנד, די פאטריארכאלישע הארטע ערציהונג האט צוגענומען פון איהם דאס היים פון די קינדער-יאהרען.

שלום-עליכם איז אין זיינע קינדער-מעשיות שוין נישט דער טרוקענער נאטוראליסט ווי אין זיינע מאנאלאגען. ער רוקט אב אן א זייט די פיינדליכע קרעפטען פון א יודיש הויז און לאזט ארויסטרעטען די גוטע פריינד פון יודישע קינדער: די מאמעס, די פרעהליכע מאסען-מענשען און דערהויפט די יודישע ימים-טובים. אין דער פאעזיע פון א יודישען יום-טוב טונקט ער אב דאס יודישע קינדער-לעבען, און דערום טראגען אויף זיך זיינע מעשיות פאר יודישע קינדער גאר אנאנדער האראקטער. עס פיהלט זיך דארט אי לעבען, אי לופט, אי זון. און א הויך פון סענטימענטאליטעט שוועבט איבער זיי, אוז א פייכט, האלב-לאכעדיג אויג קוקט ארויס פון זיי אויפ'ן לעזער.

דעם שעפפער פון טביה'ן און מנחם-מענדלען ווילט זיך עפיס א שטיקעל היים; א היים, וואו עס איז נישטא די טויטקייט פון א טביה'ן, דער ווילדער אימפעט פון א משוגע'נעם מנחם-מענדלען, און דאס היים געפינט ער אין א שענעם יום-טוב-טאג פון א יודישען קינד.

יעקב דינעזאהן

יעקב דינעזאהן.

(צו זיין 25-יאהריגען יובילעאום).

פינף-און-צוואנציג יאהר זענען אוועק זינט דער 17—18-יאהריגער דינעזאהן האט זיך צוזאמענגעטראפען מיט אייזיק מאיר דיק. זיי האבען זיך בעגעגענט אין דער דרוקעריי פון „האלמנה והאחים ראם“, און דער יונגער דינעזאהן האט מיטגעבראכט זיין ערשטען גרויסען ראמאן „דער שווארצער יונגערמאנטשיק“. מיט דרך ארץ (ווייל אלע זשארגאנער זענען גרויסע בעלי דרך ארץ), און גרויס עניוות (ווייל דינעזאהן איז שטענדיג געווען דער גרויסער עניו) איז ער געשטאנען פאר דעם דעמאלטיגען ערשטען יודישען פאלקס-שרייבער, און ער האט זיך אליין ניט געגלויבט, אז זיינע פשוט'ע פיס שטעהען אויף די הייליגע דיעלען פון דער „אלמנה והאחים ראם“.

עפיס אקליינינגקייט! פונדאנען זענען ארויס די בערידהמטע תחינות פון שרה בת טובים, ביי דער אייגענער אלמנה האבען זיך געדרוקט „צענטוריע ענטוריע“, דער יוסיפון, צאינה וראינה, דער קרבן-מנחה-סדור און אלע הייליגע און פרומע מעשיות וועגען הלול-שבת, מצות חלה און דאס גלייכען.

ווערען געדרוקט ביי דער „אלמנה“, איז דעמאלט געווען דאס אייגענע, ווי אריינצופאלען צווישען ציצית און מזוזות, ווי צו ווערען פער-

שלאָגען אינאײנעם מיט די כלי־קודש ביז די שאַפּקעס פון אָרימסטען יודען אין דער אָרימסטער קהילה. און אַקוראַט, ווי אײנער, וואָס וויל פּאָהרען אין אַ פרעמדע שטאָדט, פרעגט זיך ניט נאָך דעם וועג און געהט פריהער פאַר אַלץ צו דער באַהן, אַזוי איז געגאַנגען דינעזאָהן, וועלכער האָט געוואָלט אַרײנדרינגען אין האַרצען פון זײן פרעמדען לעזער, צו דער בעוואוסטער דרוקערײ, אַ וואו אײזיק מאיר דיק איז געווען דאָרטען דער ערשטער קאָרעקטאָר און קריטיקער.

י. דינעזאָהן איז געשטאַנען פאַר איהם, ווי אַ תּלמיד פאַר׳ן רבי׳ן. מיט אַ קלאַפּענדיג האַרץ און אין הוילע ציטערניש, האָט ער זיך צוגעהאָרכט צו די ווערטער פון דעם פאַרצײטיגען משכיל, וועלכער האָט געלויבט „דעם שוואַרצען יונגענמאַנטשיק" און צוגעזאָגט צו דרוקען דאָס ווערק.

צי האָט אײזיק מאיר דיק פערשטאַנען דעם חלוק צווישען איהם און דעם זשאַגערער יונגענמאַן, וועלכער איז, אַפּנים אויך געווען אַזאַ משכיל, ווי ער? צי האָט ער אַרויסגעפונען אין דעם ווערק דעם פּאָעטישען טאָן, מיט וואָס דער יונגערמאַן האָט זיך אונטערשײדט פון איהם, דעם טרוקענעם משכיל? ווער קאָן דאָס וויסען? מיר אָבער, וואָס האָבען ניט נור זײן ערשטען קינדישען ראָמאַן, נאָר אויך זײן „אבן נגף", „הערשעלע", „יאָסעלען", ביז די לעצטע נאָוועלען זײנע אין „יוד" און אין דער „יודישער פאָלקס-צײטונג"—מיר וויסען, וואָס פאַר אַ נײעם פּאָעטישען טאָן י. דינעזאָהן האָט אַרײנגעבראַכט אין די נײע הײנטיגע „זשאַרגאָן"-ליטעראַטור.

ניט מיט רחמנות-געפיהלען האָט ער געשילדערט די יודישע וועלט, נאָר מיט ליבע-געפיהלען. ער איז כמעט דער אײנציגער, וועלכער האָט ליעב די מענשען, וועלכע ער שילדערט אין זײנע ראָמאַנען. ער איז כמעט דער אײנציגער, וועלכער האָט געשאַפען גאַנצע יודישע טיפּען. בכדי אָבער צו בעשאַפען גאַנצע טיפּען, מוז מען ליעב האָבען די וועלט און די מענשען, פונוואַנען עס נעהמען זיך צוזאַמען די טיפּען, און מעהר פאַר אַלץ זענען איהם דערבײ אָבגעלונגען די געשטאַלטען פון יודישע פרויען און יודישע קינדער. דען נור בײ זײ האָט ער געקאָנט געפינען רײנע הערצער פול מיט ליעבע, גלײך ווי זײן אײגען האַרץ.

צווישען ליעבע און רחמנות איז אַ גרויסער, גרויסער חלוק. מען מוז אַלײן פיהלען דעם טעם דערפון, ווען מען בעקומט רחמנות-געפיהלען אַנשטאָט ליעבע-געפיהלען. איטליך מאָל, ווען איך קלער דעריבער,

דערמאָן איך זיך אַ שענעם מדרש, וואו עס דערצעהלט זיך, ווי אַ תּנא, דורשטיג און מיד, האָט זיך אויסגערוהט אונטער אַ פּרעכטיגען בוים מיט ווייכע צווייגען און ברייטע בלעטער, נעבען וועלכען עס האָט גערוישט אַ לויטערער וואַסער-קוואַל. דערפרישט פון קיהלען שאָטען און פון דעם קלאָרען וואַסער, האָט דער תּנא פאַר'ן אַוועקגעהן גע־געבען דעם פּרעכטיגען בוים אַ קורצע ברכה. ער האָט איהר געוואונ־שען: בלייב, ווי דו ביסט!

אָט אין דער קורצער ברכה ליגט די עלטע ליעבע פון א מענ־שען צו גאָט'ס בעשעפענישען. ער זעהט אין זיי אַ געטליכע פאָלקאָ־מענהייט, ער האָט הנאה פון זיי, זיין בליק געניסט די שענקייט פון זיי. ער הערט אויף צו זיין דער קריטיקער, וועלכער וויל מיט זיינע אומ־געלומפּערטע הענד טאָקען און פיילען גאָטס ווערק. ער האָט נור איין וואונש, די בייזע אויסוועניגסטע סבות זאָלען ניט צעברעכען און ניט קאַליע מאַכען די פּרעכטיגע בעשעפעניש פון דער וועלט, אַז דער מדבר־ווינד זאָל ניט אַרויסרייסען דעם בוים מיט זיינע וואָרצ־לען, זאָל ניט פעריאָגען די בלעטער מיט דעם שאָטען, אונטער וועל־כען עס רוישט אַ לויטערער קוואַל.

גאַנץ אַנדערש אָבער איז דאָס רחמנות-געפיהל. דער בעל־רחמים זעהט פריהער פאַר אַלץ די אונפאָלקאָמענהייטען ביי'ם מענשען און ביי'ם כלל. נור אַנ'אַלטער צובונד, אָדער אַ פערבעהאַלטענער אינסטינקט לאָזט איהם ניט אַוועקגעהן פון דעם טרויעריגען בילד, וואָס פערהאַפּט זיין האַרץ. ביידע געפיהלען, ליבע און רחמנות, דריקען אַרויס טרעה־רען פון אונזערע אויגען. אָבער ווי פערשיידען זענען די קוואַלען, פונ־וואַנען זיי קומען צו שטראָמען... די ליעבע ווייגט דערויף, וואָס אויס־וועניגסטע סבות האָבען צושטערט די געטליכע פאָלקאָמענהייט, גלויבט אָבער אין די אינערע כּחות פון גאָטס וועלט, וואָס איז שטאַרקער פאַר אַלע צופאַלען און פערלירט ניט אויף אַ מינוט דעם בטחון. דאָס רחמנות־געפיהל אָבער וויינט דערויף, וואָס עס איז ניטאָ קיין תּרופה צו די צרות אין לעבען און אין כלל, וואָס דאָס לעבען צוליעב זיינע אינעוועניג־סטע אונפאָלקאָמענהייטען מוז פריהער אָדער שפּעטער געהן צו גרונד.

דער בעל־רחמים זעהט אומעטום פערשטעלטע אביונים, די ליעבע — דורך די לעכער פון דעם אָרימאַנס קלייד אַ פערשאָלטענעם פּרינץ.

מיט אַזעלכע ליעבע־געפיהלען איז י. דינעזאָהן געגאַנגען דורך זיין קליין יודיש וועלטעל. שוין אין „שוואַרצען יונגענמאַנטשיק" זעהען מיר

אין יוסף׳ן דעם פֿערבעהאַלטענעם פּרינצען, קלערער נאָך אין זיין „הערשעלע“, און אומעטום, וואו ער שילדערט זיינע פֿרויען, זיינע קינדער, זיינע יונגע בחורים, פֿערגעסען מיר מיט אַמאָל דעם שמוץ, דעם חשך, די אָרימקייט, אין וועלכע זיי וואַקסען אויף און האָדעווען זיך, אַקוראַט ווי זיי וואָלטען ווערען פֿערדעקט מיט די ווייכע שוואַרצע לאָקען פֿון זיינע יונגע העלדען, אַקוראַט ווי פֿון זייערע יונגע פֿונקלענדיגע אויגען וואָלט אָבגעשלאָגען אַ וואַרימער, מילדער שיין אויף דעם גראָהען לעבען זייערען...

און ווי טרויעריג און אומגליקליך עס זאָלען ניט זיין די סבות פֿון לעבען ביי׳ם יחיד, שטענדיג וועט דינעזאָהן נאָך געפֿינען מענשען און הערצער, וואָס וועלען אַריינטראָגען אידעלע און ליכטיגע געפֿיהלען אין דעם חשך פֿון דעם יחיד, און וועלען איהם כאָטש דערלייכטערן די לעצטע מינוטען ביי׳ם געזעגענען זיך מיט דער וועלט. אין זיין „יאָסעלע“ בעשרייבט זיך דאָס אומגליקליכע לעבען פֿון אַן אידעלער, פֿיינער קינדערשער נשמה, און ניט איין לעזער האָט שוין פֿערגאָסען טרעהרען, לייענענדיג דאָס טרויעריגע בוך. עס דוכט זיך אויס, אַז דאָס גאַנצע לעבען פֿון אַ יודיש אָרים־קינד איז פֿערטרונקען אין אומעט און אין צרות, אַז עס איז שוין ניטאָ קיין טרייסט, האָטש זיך מיאש צו זיין. ניט מיט טינט, נור מיט בלוט האָט דאָס דינעזאָהן געשריבען, און די גאַנצע המאַרע פֿון זיין געמיט האָט ער אויסגעגאָסען אין יענער וויינענדיגער מעשה. פּלוצלינג אָבער, שוין כמעט ביי׳ם סוף, מאַכט ער אונז בעקאַנט מיט אַ וואַסערטרעגער, מיט אַ מלמד און אַ שומר, און עס דוכט זיך אונז אויס, ווי מען וואָלט אונז אַ שטיין פֿון האַרצען אַראָבגענומען. דען אין די דריי מענשען הערט זיך דער פּולס פֿון ברייטע, ריינע הערצער פֿול פֿון ליעבע צו מענשען, צו איטליכען יחיד, און מיר זאָגען זיך, אַז דאָרטען, וואו עס געפֿינט זיך אַ יונה דער וואַסער־טרעגער און אַ שוחט ר׳ שואל, איז נאָך דאָ אַ האָפֿנונג און אַן אמונה, אַז דאָס לעבען פֿון אַ יודיש אָרים קינד וועט ניט אייביג זיין אַזוי פֿערפֿינסטערט און פֿערביטערט.

י. דינעזאָהן איז דער אָפּטימיסט אין אונזער יודישער ליטעראַטור. פֿאַר איהם איז דאָס שלעכטע נור אַ צופֿאַל־מעשה, און ער איז בטוח, אַז דאָס גוטע וועט שטענדיג מנצח זיין די אומגליקליכע סבות פֿון לעבען. דען דער, וועלכער קוקט אויף גאָטס וועלטעל מיט די אויגען פֿון אַ טרייער ליעבענדער מוטער, קאָן ניט אַנדערש פֿיהלען, ער לעבט מיט אַ טיעפֿען גלויבען, אַז אויף איין שאָטען געפֿינען זיך אַ טויזענדער ליכטיגע פֿאַרבען.

איטליכע ליטעראַטור האָט זיך צוויי סאָרטען שרייבער. איין סאָרט שרייבער קוקט אויץ אַלץ אויף דער וועלט מיט די אויגען פון אַ מאַנס-בילשער נשמה, וואָס זעהט אַלץ קלערער, קעלטער און שאַרף אָבגע-גרענצט. וואָס קוקט אויף דעם לעבען, ווי אויף אַנ׳אייביקע מלחמה פון גוטע און בייזע כחות, וואָס שטעלט זיך ניט אָב פאַר קיין זאַך, בכדי אויפצודעקען אַלץ, וואָס איז קראַנק, שוואַך, פערפוילט און אָבגעשטאָרבען.

עס זענען אָבער דאָ שרייבער, וועלכע קוקען אויף דעם לעבען און די מענשען מיט די אויגען פון אַ ליעבענדער מוטער, וואָס וועט אפשר צוהן חסרונות פערגלעטען, נאָר ניט פערביילאָזען די קלענסטע מעלה, וואָס וועט הינטער אַלע הויקערס און וואונדען פון איהר קינד דעם קאָ-ליקע שטענדיג ענטפּלעקען דעם געטליכען פונק פון אַנ׳איידעלער נשמה. אָט די דאָזיקע שרייבער האָבען דעם פערטראַכטען בליק פון אַ יונג שען קינד, וואָס חלומ׳ט אין מיטען בלויען טאָג, וואָס וואונדערט זיך אויף איט-ליך בלעטעל און בלימעלע, ווי אויף גאָט׳ס וואונדער, וואָס וואַרט אויף איטליכען קומענדיגען טאָג, ווי אויף אַ טייערען גאַסט, וועלכער וועט מיט-ברענגען נייעסען, מתנות און אַ גליקליכען שמייכעל אויף די ליפּען.

י. דינעזאָהן געהערט צו דעם צווייטען סאָרט שרייבער. נאָך מעהר, ער איז דער איינציגער צווישען זיינע עלטערע חברים, וועל-כער מאָלט אונז דאָס יודישע לעבען ניט מיט דעם בליק פון דער מאַנסבילשער נשמה. לייענענדיק זיינע ווערק, דוכט זיך אונז אויס, אַז מיר הערען דעם ווייכען קול פון אַ קלוגער מאַמע, אין וועלכער עס איז אויסגעמישט טרעהרען און ליעבשאַפט, ווי ליכט און שאָטענס אין אַ זומערדיגען פערוואָלקענטען טאָג. ער זשאַלעוועט ניט קיין רעד, ער רעדט אפשר אַמאָל ניין מאָס רעד, וויל זיינע ליעבע-געפיהלען גיסען זיך, ווי פון אַ קוואַל, און עס קלעקט פאַר זיי קיינמאָל קיין ווערטער ניט. זיין שפּראַך איז די שפּראַך פון געפיהלען און דאָס געשריבענע וואָרט איז נאָך ניט בכח פאַר דעם מישמאַש פון טויזענדער געפיה-לען, צו געפינען דעם פּאַסיגען אויסדרוק.

אין דעם קליינעם כאָר פון אונזערע קינסטלער, די מאַנסבילשע נשמות, קלינגט דינעזאָהנס שטימע, ווי דער ווייכער טאָן פון אַ פליים. אָהן איהם וואָלט אין אונזער ליטעראַטור עפּיס וויכטיגעס געפעהלט. מיט איהם פיהלען מיר זיך געהויבענער, פאָלקאָמענער. און ניט נור צווישען די קינסטלער, אויך אין געוועהנליכען ליטעראַרישען לעבען וואָלט ער אונז געפעהלט, דען ווי זיינע ביכער, וואָס זענען געשריבען געוואָרען

אין די ווייניגע פרייע מינוטען פון זיין פערקויפטען טאָג, איז ניט ווייניגער גרוים זיין איינפלוס אויף די שרייבער און די קינסטלער, וועלכע האָבען איהם שטענדיג אַרומגערינגעלט. ניט דורך מוסר און פילאָזאָפיע, ניט דורך האַרטע פּיערקאַנטיגע ווערטער און בליצען פון זיין גייסט האָט ער געקראָגען אַזאַ ממשלה אויף זיי, ווי דורך זיין געפיהל אומעטום צו ענטפלעקען אַ טאַלענט, דאָס צו שטיצען, דעם פערצווייפעלטען אויפצומונטערן און דעם קינסטלער, וואָס איז געפאַלען ביי זיך, צו הויבען און צו שטאַרקען. זיין ווייך געמיט פול פון ליעבע, און דעריבער פול מיט דעם פערלאַנגען צוערשט פאָלקאָמענהייטען צו זעהען, צוערשט די פערבעהאַלטענע מעלות צו ענטפלעקען — האָט דאָ געווירקט ווי די וואַרימקייט און די ליכטיגקייט פון דער זון, וואָס ווייס אַליין ניט, וויפיעל זוימען זענען צוליעב איהר אויפגעשפּראָצט, וויפיעל פערמאַכטע בלומען האָבען זיך צוליעב איהר אויפגעעפענט. און אַז מען זאָל וועלען אָבשאַצען דינעזאָהנס ווערדע פון דער זייט, וועט זיך אפשר אַרויסווייזען, אַז זי איז ניט נידעריגער פאַר די ליטעראַטור, ווי זיינע בעסטע ביכער. ניט דאָ איז דער אָרט אָנצורופען דעם קינד ביי דעם נאָמען. זיין יובילעאום, אויף וועלכען עס וועלען זיך באַלד לאָזען הערען אַלע, וואָס האָבען אַ שייכות צו ליטעראַטור, סיי די אַלטע שרייבער, ווי די נייע — וועט דאָס בעווייזען נאָך אַ סך בולטער, ווי מען קאָן דאָס אויסדריקען אין ווערטער.

אין י. דינעזאָהן האָט זייט צעהנדליגער יאָהרען די יודישע ליטעראַטור בעזעסען אַ טרייען הייסען איבערגעגעבענעם פריינד. ער האָט קיינמאָל ניט געפרעגט, אויף וועלכער שפּראַך זיין חבר שרייבט, פאַר איהם איז נור וויכטיג געווען, וואָס גיט ער דעם יודישען לעזער, צי בערייכערט ער איהם מיט געדאַנקען און בילדער, אָדער צי פערשמירט ער זיין מוח מיט פוסטע מליצות. י. דינעזאָהן, וועלכער איז געווען פון די ערשטע מיטאַרבייטער אין „השחר", אַ פריינד פון צוקערמאַן און ישראל בערענשטיין (דעם בעסטען פובליציסט נאָך סמאָלענסקי'ן אין „השחר") איז שפּעטער געוואָרען דער נאָהענסטער פריינד פון י. ל. פרץ און האָט ניט איין גרונטשטיין געלעגט צו דעם פונדאַמענט פון דער היינטיגער זשאַרגאָן־ליטעראַטור...

אינקירצען וועט מען פייערן דינעזאָהנ'ס יובילעאום. איך שטעל מיר פאָר, מיט וואָס פאַר אַ פערשעמט פנים וועט דער בעל־שמחה אָננעהמען זיינע געסט און די גליקוואונש־טעלעגראַמעס, דען ערשטענס איז ער אַ גרויסער עניו און גלויבט נור אין דעם טאַלענט פון אַ צווייטען, און, צווייטענס, ווער ווייס נאָך בעסער פאַר איהם, וויפיעל ער האָט נאָך צו געבען

דעם לעזער פון די אוצרות פון זיין טאַלענט. נאָך אין דער לעצטער צייט האָט זיך דינעזאָהן בעוויזען פון אַ נייער זייט אין דער ליטע־ראַטור: פון זיין „ברוק" און „דער אַלגעבראַאיניק" זעהט מען, ווי ווייט ער איז מסוגל אויפצוּוועקען אין פשוט׳ן לעזער פון פאָלק אַ גע־פיהל און אַ פערלאַנגען צו ריינער פּאָעזיע, צו ריינער קונסט, און דער, וואָס קען דינעזאָהנ׳ען נעהענטער, ווייס, אַז נור צוליעב אויסע־רע סבות איז ער נאָך ניט געוואָרען דער ראָמאַניסט־היסטאָריקער פונ׳ם יודישען ליטווישען לעבען אין די 70—80 יאָהרען פון פאָריגען יאָהר־הונדערט. 25 יאָהר זענען אַוועק זינט ער איז געוואָרען אַ יודישער שרייבער. אָבער מיר זעהען פאַר זיך ניט קיין פערמאַטערטען, ניט קיין פערשלאַפטען. גראַדע אומגעקערט. איך בין בטוח, אַז די ווייטע־רע 25 יאָהר וועלען דעם לעזער בעוויזען, וואָס ער האָט אָנגעוואָרען אין די ערשטע 25 יאָהרען פון דינעזאָהנס ליטעראַרישער טעטיגקייט.

דאָס פּיינע, בלייכע געזיכט פון יעקב דינעזאָהן מיט די פער־טראַכטע, שוואַרצע, זאַנפטע אויגען, דער ווייכער טאָן פון זיין שטי־מע און זיין שטילער רוהיגער גאַנג, אַלצדינג צוזאַמען רעדט מיט אונז אַ בעזונדערע שפּראַך. שטענדיג וועט ער בלייבען אַזוי, אָבער זיין ווייכע נאַטור וועט זיך נאָך אָפט און אָפט ענדערען, און חאָטש דער גרונד־כאַראַקטער פון זיינע ווערק וועט פאַר דעם טיעפערען קריטי־קער בלייבען דער פריערדיגער, וועלען מיר איהם נאָך זעהן אין מעה־רערע געשטאַלטען. דען ער איז ניט אויסגעהאַקט פון שטיין, ווי די מאַנספּילשע נשמות: ער טראָגט אין דער ברוסט דאָס ווייכע האַרץ פון אַ מוטער און דאָס ריינע, גאָלדענע האַרץ פון אַ קינד.

דורכ׳ן פענסטער זעה איך די שווייצערישע הויכע בערג, די אַל־פּען מיט זייערע צעזעגטע שפּיצען און צעהאַקטע שטיינערנע ברוסטען. זיי שטעהען, ווי עוג מלך הבשנ׳ס, שטרענג, גרויס און ערנסט, די זון מאַכט זיי ניט פריינדליכער, די נאַכט מאַכט זיי נאָך פינסטערער.

אויפ׳ן שרייב־טיש שטעהט ביי מיר אַ בילד פון אַ יונג שען קינד. אַלע ליניען פון זיין געזיכט זענען אונרוהיג, ווייך פליעסען און צעפליע־סען און הערען ניט אויף צו זיין ליעבליך און שען. עס ווילט זיך מיר ניט שיידען ניט פון די אַלפען און ניט פון דעם לעבעדיגען בילד, און ווען דער אויבערשטער וואָלט מיך איצט געפרעגט: וואָס איז דיין בקשה,

רעד — איך וועל דאָס ממלא זיין, וואָלט איך געענטפערט: שטעהן האַנד אין האַנד מיט דעם יונגען שעֶנעם קינד און קוקען אויף דיינע שטיינערנע ריזען, גאָטעניו!...

מיין ליעבער, טייערער דינעזאָהן, דו פערשטעהסט מיין געדאַנקען! אויך דו וואָלסט דאָס אייגענע געענטפערט. וואו נעהמט מען אָבער די אַלפען אין אונזער אָרימער יונגער יודישער ליטעראַטור?!...

ש. פרוג

ש. פרוג.

(בעטראכטונגען און געדאנקען).

גאָר אינקורצען וועלען מיר ווידער אַ ליטעראַרישען יום־טוב האָבען: ש. פֿרוג ווערט אַ יובילאַר.

צי גלויבט זיך דאָס גאָר? צי לעגט זיך דאָס גאָר אויפ׳ן זינען, אַז אָט דער פּאָעט האָט שוין אַ „פּעקעלע יאָהרען“ הינטער זיך? אַז דער זינגער פֿון „Я не былъ между вами...“ און „И зорокъ глазъ, и крѣпки ноги...“ האָט שוין בעגלייט מיט׳ן פֿייער פֿון זיינע לידער אַ גאַנצען דור? אַז די לידער זיינע, וואָס דריקען אַרויס טרעהרען ביי אונזער היינטיגער יוגענד, האָבען שוין מיט צוואַנציג יאָהר צוריק געמאַכט וויינען אונזערע טאַטעס און מאַמעס? אַז דער אייגענער פֿרוג, וועלכער האָט ניט לאַנג בעווינט דאָס קישינעווער אומגליק, האָט שוין מיט עטליכע און צוואַנציג יאָהר צוריק בעקלאָגט דעם יעליסאַוועטגראַדער פּאָגראָם און די רדיפֿות פֿון פֿאַר 20 יאָהר צוריק? צי גלויבט זיך דאָס גאָר?

ש. פֿרוג ווערט אַ יובילאַר — און אַ מהנה פֿון אומעדיגע געדאַנקען שטויסען זיך פֿון אַלע זייטען. אוי, פּאַמעליך שלעפּט זיך דער יודישער וואָגען, ווען אַ דור נאָך אַ דור זעהט אַליין די אייגענע פּאַנאָראַמע פֿאַר זיך... ביטער ווערט אויפ׳ן האַרצען, ווען, בעקלערענדיג דאָס לעבען פֿון אונזער פּאָעט, זעהען מיר איהם שטעהן צווישען יעליסאַוועטגראַד און קישי-

נעוו. און וואָס פאַר אַ האַרצקלעמעניש איז דאָס, אַז אונזער פּאָעט, ניט קו-קענדיק אויף דעם, וואָס ער איז געבוירען געוואָרען מיט אָפענע חושים פאַר אַלצדינג, וואָס איז יונג, פריש, שען און לעבעדיק, איז שטענדיג געצוואונ-גען צו קלאָגען, צו קרעכצען, צו זינגען דאָס ליעד פון רחמנות און פיין...

יונג און פריש איז ש. פרוג אַריין אין די יודישע ליטעראַטור. ער האָט מיטגעבראַכט מיט זיך דעם געריך פון שמעקענדיגע גראָזען, דעם פערליעבטען בליק פון אַ בלומענפריינד, די בעטרונקענהייט פון אַ נאַטור-מענש, וואָס טרינקט די שטראַהלען פון דער ליכטיגער זון, די פרעכ-טיגע פאַרבען פון בליהענדע פעלדער. ש. פרוג איז געקומען פון אַ יודישען קאָלאָניסטען־דאָרף, וואו מען האָט שוין איינגעזויגען די ליעב־שאַפט צו דער ערד פון קינדהייט אויף. ער איז געווען אַ נייער מענש אין דער ליטעראַטור, אַ נייע נשמה צווישען די פערטריקענטע מליצה-שרייבער. ניט פון מאַפּו'ס „אהבת ציון" האָט ער זיך בעקאָנט מיט דער לעבעדיגער נאַטור, און ער האָט ניט בעדאַרפט לעזען אַב־ראַמאָוויטש'עס „תולדות הטבע", אום זיך צו פעראינטערעסירען מיט איהר. ווי פאַר יעדען געבוירענעם פּאָעט, איז די נאַטור אַליין זיין רבי געווען:

„זי האָט איהם געלערענט אי זינגען, אי שפּילען,
זי האָט איהם גלערענט אי דענקען, אי פיהלען,
צו אַלץ זאָל ער האָבען אַ וואָג און אַ מאָס".

(„ליעדער און געדאַנקען", אָדעס, 1898).

און ניט נור זיין לעהרער איז זי געווען, נור אויך זיין פריינד, זיין טרייסטערין, זיין ליעבהאַרציגע יונגע מוטער אין צייטען פון טרויער. אַ געפאַלענער ביי זיך, אַ דערשלאָגענער, הערט ער איהר מילדע, זאַנפטע שטימע רופען:

קום אַריין אין וואַלד! מיר וועלען
דיך דערפרישען און דערקרעפטען,
ווי מיט ווייכע גרינע פאָדעם
דיך בעשפּינען און בעהעפטען...
מיט אַ שטילען זיסען דרימעל
וועלען מיר דיין האַרץ בעוועהען,
מיט אַ ליעבען, זיסען חלום
דיך דערקוויקען און דערפרעהען".

ער פערלאָזט דעם וואַלד, אַ דערפרישטער, אַ דערקרעפטיגטער, נייע לעבענס-זאַפטען צעגיסען זיך אין זיין פערמאַטערטען האַרצען. ער געהט

אוועק אַ בעשענקטער, אַ געבענשטער, נאָך מיט איבערפלוס פון לע־בענס־מוט, און זינגט דאָס „ליעד פון דער אַרבייט":

„פאַר דיר אוי דו אייביגער קרעכצער און זיפצער,
פערשוואַרצטער, פערקלאָגטער, פערביטערטער יוד,
טוט שאַלען און זינגען, טוט הילכען און קלינגען
מיין פרישעס, מיין לעבעדיג־פרעהליכעס ליעד!.."

די נאַטור איז פאַר פרוג׳ן ניט געווען קיין שפיעל, דערויף גראַמען צו שרייבען; ער האָט ניט געקינצעלט, אום אויסצומאָלען איהר שענקייט, ער האָט זי ניט אויסגעפילט, ווייל אַזוי האָט געהייסען די פון אַנדערע פעלקער. אין דער נאַטור האָט ער געפיהלט די גרויסע וועלט־נשמה, „דאָס לעבען, וואָס גיעסט זיך אין טויזענדער שטראָמען", דעם איינציגען קוואַל, פונוואַנען אַ געזונד פאָלק שעפט חיות אויף ליעב־שאַפט צום לעבען, דער כח צום לעבען. און דעריבער איז פרוג גע־ווען דער נייער מענש אין אונזער ליטעראַטור, דעריבער איז דער טאָן פון זיין פאָעטישער פיעדעל אַזוי וואונדערליך ניי, אַזוי וואונדער־ליך פריש געווען.

* *
*

דער נייער מענש איז אָבער געקומען אין אַלטע יודישע בגדים...

איטליכעס מאָל, ווען איך קלער וועגען פרוג׳ן, שטעלט ער זיך מיר פאָר מיט אַ תנכ״ל אין דער האַנד. ניט מיט׳ן תנכ״ל פון רש״י און מצודת דוד; אפילו ניט דעם תנ״ך מיט מענדעלזאָהנ׳ס איבערזעצונג און „באור". זיין תנ״ך איז געווען אַ „לעטעריס", געדרוקט אויף ענגליש פאַפיער און דער ברימישער ביבעל־געזעלשאַפט. צוגלייך מיט אַלע אַלטע משכילים, האָט איהם געצויגען צו דער ריינער, שענער שפראַך פון תנ״ך, אָבער זיין ליעבשאַפט צו דעם איז געווען גאָר פון איין אַנדער מין. זיי, די אַלטע משכילים, האָבען זיך געבאָדען אין די הייליגע ווערטער פון די נביאים, ווי איינער באָדט זיך אין ים, אום געזונד צו ווערען, ווי נעמן האָט זיך, לויט אלישע׳ס עצה, אונטערגעטונקט זיבען מאָל, אום פטור צו ווערען פון די קרעץ זיינע. זיי זענען געווען מענשען מיט קראַנקע, אויסגעטריקענטע נשמות, אויפגעצויגען אויף פלפול און אויבער־סברות, מיט שפיציגע קעפ און אויסגעדאַרטע הערצער,—און זיי זענען געגאַנגען צום תנ״ך, ווי צו דעם אָרט, וואו דאָס האַרץ און די פאַנטאַזיע קעגען בע־

קומען די נויטיגע זאַלצען צום אָבּפּרישען זיך, אַ טראָפּעלע חיות אויף אָבּצואָטעמען... פון דער גמרא זענען זיי אַוועק צום תנ"ך, פון „שור שנגח את הפרה" זענען זיי אַוועק צו די געצעלטען פון אַנ'אַלט פאָלק, וואָס לעבּט אַזוי געזונד און שטאַרק, ווי די איילבּערטען אויפ'ן הר הזתים, ווי די צעדערן אויפ'ן לבנון. דאָס תּנכ"ל איז געווען פאַר זיי דאָס איינציגע בוך, וואו זיי האָבּען זיך בּעקענט מיט דער גרויסער, געטליכער נאַטור, מיט די פּרעכטיגע בּעשעפענישען פון גאָטס וועלטעל. פון תּנ"ך איז אַ פּאַרצייטיגער משכּיל דערגאַנגען, אַז עס זענען פאַראַן אויף דער וועלט טייכען, ימים, גרויסע חיות, אַלערליי בּוימער. דעם משכּיל'ס אויג איז נאָך ניט אויסגעלערענט געוואָרען צו קענען אַליין זעהן גאָט'ס וועלט. אום צו זעהן אַ בּוים אין זיין גאַנצער שענקייט, וואָס איז אפשר אויסגעוואַקסען ניט ווייט פון שול־הויף, האָט ער פריער געמוזט דורכלייענען וועגען דעם אין אַ בּוך. די נאַטור האָט ער געקענט בּענעהמען נור ווען זי האָט זיך אָבּגעשפּיגעלט אין אַ פּאָעטישער שפּראַך. כּל זמן אין ספר איז ניט געשטאַנען, אַז דער הימעל איז בּלוי, האָט ער דאָס קיינמאָל אַליין ניט דערזעהן, אַליין ניט בּעמערקט. דאָס תּנכ"ל איז געווען פאַר'ן משכּיל דאָס איינציגע ווערק, וואָס האָט איהם אויף אומוועגען אויסגעלערענט זיך צוצוהערען צו דער נאַטור, זי אָנגעהויבּען צו בּעמערקען. און דעריבּער איז געווען די ליעבּע פון משכּיל צום תּנכ"ל אַ דאָפּעלטע, אַ פּיעלפאַכע. ער האָט אין תּנ"ך געפונען אַ שטיקעלע היילונג פאַר זיין פערדאַרט האַרץ, פאַר זיין מאָגערער פאַנטאַזיע. ער האָט אויך אין איהם ענטפּלעקט אַ פיהרער, אַ רבּי'ן, וועלכער האָט איהם אויסגעלערענט ניט נור צו טראַכטען וועגען גאָטס וועלט, נור אויך צו זעהן און צו פיהלען זי מיט אַלע חושים.

גאָר פון איין אַנדער אַרט איז געווען די ליעבּשאַפט פון פרוג צום תּנכ"ל. דאָס, וואָס האָט געווירקט אויפ'ן משכּיל, האָט שוין פאַר איהם קיין ווערטה ניט געהאַט. דען, ערשטענס, איז ער אויסגעוואַקסען אויפ'ן לאַנד, אין איין אַקערבּוי־קאָלאָניע, נאָהענט צו דער ערד, מיט אַ צובּונד צו דער גרויסער שפּייזערין. צווייטענס, האָט ער שוין פון קינדהייט אויף ענטוויקעלט זיין האַרץ און פאַנטאַזיע, און ניט נור בּיי דער גמרא אַליין האָט ער פאַרבּראַכט זיין יוגענד. פרוג איז געקומען צום תּנכ"ל, ווייל ער האָט געפיהלט, אַז די נאַטור, וואו ער לעבּט, איז אַ פרעמדע נאַטור, אַז די זאַנגען, וואָס וואַקסען אויף דער שפּייזערין—דער ערד, זענען ניט זיינע זאַנגען, זענען ניט געזייהט געוואָרען דורך זיינע הענד, אַז די טויזענדער לעבּנס־שטראָמען אַרום גיעסען זיך אַרויס פון פרעמדע קוואַלען,

אַז אויף דעם גרויסען יום-טוב פון דער נאַטור אַרום זענען אַלע, אַ ע אייגגעלאַדען — נאָר ער, זיין פאָלק, איז ניטאָ דערביי. און פרוג׳ן האָט געצויגען צום תנכ״ל, וואו ער, זיין פאָלק און די נאַטור זענען איינס, וואו איטליכער בעזונדער און אַלע צוזאַמען זענען גליעדער פון איין משפחה, וואו דער פאָעט איז ניט אָבגעשיידט פון זיין פאָלק, וויילביידע זענען איינגעוואָרצעלט אין דער אייגענער ערד, אַקוראַט ווי די צעדערן פון לבנון און די איילבערטען אויפ׳ן איילבאַרג. פרוג, דער ערשטער נאַציאָנאַלער פאָעט ביי יודען אין רוסלאַנד, האָט שטענדיג געפיהלט דעם שפאַלט צווישען זיך און דער אַרומיגער נאַטור; דאָס איז געווען אַנ׳-אָפענע וואונד אין זיין האַרצען, דער קוואַל פון זיינע ליידען — און ער איז געגאַנגען צום תנכ״ל חלום׳ן, חלום׳ן פון דער צייט, ווען יודען האָבען נאָך געהאַט אַ לאַנד, חלום׳ן מיט אָפענע אויגען פון אַ גאַנצען, געזונדען יודען אויף אַנ׳אייגענעם שטיקעל ערד. די פרעמדקייט אַרום איז דעם פאָעט געווען ניט צו דערטראָגען, און ער איז געגאַנגען צום תנכ״ל, ווי פאַרצייטען די עולי רגל פלעגען געהן פון בבל קיין ירושלים, חאָטש יום-טוב-צייט זיך פיהלען אין דער היים. ביים תנכ״ל האָט פרוג געפונען דאָס לאַנד, וועלכעס האָט אין גלות איהם און זיין פאָלק געפעהלט. ביים תנכ״ל האָט ער אַ ווײלע זיך דערפיהלט אַ דערלייזטער פון גלות. זיין פערהעלטניש איז געווען אַ ריין ראָמאַנטישע — און דאָס איז דער חלוק צווישען די פאָעטען מיט׳ן גייסט פון דער השכלה-צייט און צווישען פרוג׳ן. ער, ווי דער משכיל, האָט זיך געקוויקט מיט דער ביבעל. ביידע האָבען לפנים אויסגעזעהן ווי ברידער פון איין טאַטע-מאַמע. ביידע האָבען גערעדט פון דער „האַרפע פון דער „ציונספאָן״, ביידע האָבען געשעפט פון דער תורה און מפרשים, ביידע האָבען זיך ירמיה הנביא און זיין „איכה״ צום מוסטער גענומען. ווי גרויס איז אָבער דער חלוק צווישעןביידען! דער ערשטער האָט זיך אין תנכ״ל קוים אָבגעריינט פון זיין גהעטאָ-שימעל, דער אַנדערער אָבער איז שוין געקומען אַ גערייניגטער איינצוזויגען זיין קראַפט. צום ערשטען אין די ביבעל קוים צו דער הויט צוגעקומען, דער אַנדערער האָט זי פערחאַפט ביז צום מאַרך פון די ביינער. דער ערשטער האָט זיך אויסגעלערענט דאָרטען דקדוק, בעקומען אַ שטיקעל בעגריף פון גאָט, וועלט, אַ ביכעל שענקייט און ריינקייט; דער צווייטער אָבער האָט פון דאָרטען אַרויסגעשעפט אַ נאַציאָנאַלען אידעאַל פאַר דאָס יודישע פאָלק. דעריבער האָבען די מענשען פון השכלה-גייסט, ניט קוקענדיק אויף זייער ליעבשאפט צו תנ״ך, ניט געקאָנט בענעהמען די שפעטערדיגע נאַציאָ-

נאַלע בעוועגונג. דעריבער איז פֿרוג טאַקע געווען איינער פֿון די געצעהלטע, וועלכע האָבען באַלד דערפֿיהלט דעם הויכען גייסט פֿון די „בילו'ער": די בעסטע לידער פֿון פֿרוג'ן זענען בעשאַפֿען געוואָרען צוליעב זיי און פֿאַר זיי.

*

*   *

און געשריבען האָט ער זיי אויף רוסיש...

אין אַ פֿרעמדער שפּראַך האָט זיך געמוזט קליידען זיין געדאַנק, ווייל ער האָט קיין אייגענע געדאַט. ניט דאָ איז דער אָרט צו ווייזען, ווי טיעף די רוסישע שפּראַך האָט געווירקט אויף פֿרוג'ס פּאָעזיע, צו ווייזען, וואו זי האָט געשוואַכט און וואו זי האָט געשטאַרקט זיין טאַלענט. פֿאַר'ן קריטיקער איז היינט קלאָר, אַז מיר וואָלטען געהאַט גאָר אַן'אַנדער פֿרוג'ן פֿאַר זיך, ווען דער נאַציאָנאַלער גייסט פֿון זיינע פּאָעטישע בילדער וואָלט אויך געפֿונען אַ נאַציאָנאַלע שפּראַך פֿאַר זיך. צווי בעשענקטע פֿון גאָט, צווי ברידער אין גייסט זענען אַריין אין איין צייט אין די רוסישע ליטעראַטור. דער צווייטער האָט געהייסען נאַדסאָן. עס איז נאָך אַ גרויסע פֿראַגע, ווער פֿון די ביידע איז געווען גרעסער. נור פֿאַר קיינעם איז היינט קיין ספֿק ניט, אַז נאַדסאָן געהערט צו דער רוסישער ליטעראַטור, און פֿרוג — ניט. פֿרוג געהערט אונז, און געהערט נור אַ ביסעל, נור אַ העלפֿט, ווייל אַ פֿאָלק אָהן אַ נאַציאָנאַלער שפּראַך, אָהן אַ לאַנד — קען קיין זאַך ניט פֿערמאָגען אינגאַנצען. אַפֿילו אונזערע שרייבער און פּאָעטען געהערען אונז נור אויף אַ ווייל'ע און מיט אַ תנאי.

און דאָך, ווען מען וויל פֿרוג'ן ריכטיג פֿערשטעהן, מוז מען איהם נעהמען אַזוי, ווי ער האָט זיך אַרויסגעוויזען אין זיינע רוסישע לידער, דען אין זיינע זשאַרגאָן-לידער הויבט ער גאָר ניט אָן צו זיין דער פֿרוג, וועלכען מיר שעצען אַזוי הויך. דאָס בעווייזט זיין בוך „לידער און געדאַנקען". די גאַנצע פֿעראַכטונג פֿון זשאַרגאָן קלינגט אַרויס פֿון זיינע שירים. די יודישע מוזע זעהט אויס אין זיינע אויגען, ווי זיין אַלטע באַבעניו מיט אַ צעריסענער, צעביסענער וואַטובקע אין אַלע מיתה-משונה'דיגע קאָלירען, אויף איין פֿוס אַ הליצה-שיכעל, אויף דעם צווייטען אַ ווייסע יום-כפּור-זאָק, און אויפֿ'ן קאָפּ... די זשאַרגאָן-מוזע איז פֿאַר איהם אַ משל צו אַל-דעם שמוץ, צו אַל-דער ווילדקייט פֿון יודישען פֿאָלקס-לעבען. אין די

יודישע קליזען הערט מען נור קלינגען פעטש צוליעב עליות און מפטירים, אין די יודישע גאַסען הערט מען נור בילען די יאַטקע־הינד, אין יודישען הדר,

„די היהנער שמועסען וועגען הירזש,
דער האָהן שטודירט הזנות,
דער גאַנער דרשה'נט אויפ'ן קול,
דער קאַטשער העלפט איהם מיט כונות“.

דאָס גאַנצע יודישע לעבען אין פאָלק מאָלט זיך איהם אין פיער בילדער: געבוירען געוואָרען, התונה געהאַט, געיאָגט זיך נאָך אַ ביטערער פרנסה, געשטאָרבען: אַנ'עק — אַראָב פון מאַרק. ער סטאַרעט זיך אפילו ניט אין זיינע זשאַרגאָן־לידער אַרויסצואווייזען זיין אמת'ן טאַלענט. ביי איהם איז רעכט אָנצוהויבען אַ ליעד מיט אַ טיעף־אומעטיגען פּאָעטישען טאָן און צו ענדיגען פלוצים אין גייסט פון אַ פערביזטען, אָבגעעקעלטען משכיל, למשל זיין ליעד „דער הימעל! שפּאַלט זיך“. דעם זשאַרגאָן שטויסט איהם אָב, ער בעשרייבט איהם מיט די ווערטער:

„איך האָב מיט דעם לעצטען צאָהן
געביסען און געריסען דעם זשאַרגאָן,
געקייט די ליעבע שפּראַך פון אונזער מאַמען,
געפעפערט מיט צעזור, געזאַלצט מיט גראַמען,
צו מאַכען זי אַביסעלע האָטש וויך
און צו פערדושען יענעם ריח
פון ווילנער מאַרק און דיטאַבורגער יאַטקעס
מיט אַלערליי פערוואַלגערטע אַסטאַטקעס,
וואָס שמעקט אויף דרייצעהן מייל אַרום דעם אָרט,
וואו נור עס בליהט האָטש איין זשאַרגאָניש וואָרט...“

איהם, פרוג'ן, וועלכער איז אויפגעוואַקסען אויפ'ן לאַנד נאָהענט צו דער נאַטור און האָט מיטגעבראַכט מיט זיך אַ פונק פון הבל'ס נשמה, דעם זיידען פון רוהיגער ערד־אַרבייט, האָט אָבגעשטויסען די זשאַרגאָנישע וועלט, די נאַרישע מהומה פון יודישען יריד, וואו דאָס פאָלק קומט מיט קו'ס צייכען אויפ'ן שטערען: די זאָלסט זיין אַנ'אייביגער נע־ונד'ניק. און דעריבער האָט פרוג, ניט קוקענדיג אויף דעם, וואָס ער האָט געשריבען אין זשאַרגאָן „די שטערען“ און „דאָס ליעד פון דער אַרבייט“ (צוערשט געשריבען אין רוסישען), אַ קליינעם ווערטה פאַר דער זשאַרגאָן־ליטעראַ־

ס. און צווישען די שעפער פון דער היינטיגער פאָלקס־ליטעראַטור פערנעהמט ער אַ נידריגען פּלאַץ.

זיין גאַנצע קראַפט, זיין גרויסען פּאָעטישען טאַלענט לערענט מען נור שעצען אין זיינע רוסישע ווערק, וועלכע וועלען אָבער, צו אונזער אומגליק, קיינמאָל דערגרייכען צו דער נשמה פון די יודישע פאָלקס-מאַסען.

ווען מיר קוקען זיך צו צו פרוג׳ס לעבען, צו פרוג׳ס מזל, קלינגט אין אונזערע אויערן די אייביגע קללה: „און דיינע קינדער וועלען אַוועקגעגעבען ווערען צו אַ פרעמדען פאָלק". ש. פרוג, וועל-כער האָט אַזוי טיעף געפיהלט די ליידען פון אַ פער׳יתום׳טען פאָלק, וועלכער האָט זיך בעגייסטערט פאַר דעם אויפבליהענדען נאַציאָנאַלען אידעאַל, האָט געמוזט צומעסטען זיינע געפיהלען און געדאַנקען צו דער מאַס פון אַ פרעמדען פאָלק, צום גייסט פון אַ סלאַווישער שפּראַך. מיט אים האָט פּאַסירט דאָס אייגענע, וואָס פּאַסירט אַלע טאָג מיט׳ן גאַנצען יודישען פאָלק: עס ווערען געבוירען כּוחות, וואָס האָבען ניט וואו זיך אַהינצוטון און פליעסען אריין אין פרעמדע טייכען. די יו-דישע פאָלקס-נשמה האָט פערלוירען איהר גוף און צעטיילט זיך אין טויזענדער פרעמדע גופים. זי איז געוואָרען אַ גלגול פון אַלע אייראָ־פּעאישע פעלקער, און נאָך איז ניט געבוירען געוואָרען דער גאונ׳י־שער בעל-שם, דער אָבשפּרעכער, וואָס זאָל זי בעפרייען און זי ברענ־גען אויף איר מקום-מנוחה.

אין די אַכציגער יאָהרען האָבען די יודען געבענקט נאָך אַ זינ־גער, וואָס זאָל זינגען און זאָגען זייערע ליידען און האָפנונגען. ער איז געקומען. אַ סך האָט ער אונז געהאַט צו געבען, און דאָס, וואָס ער האָט אונז ניט דערגעבען, זענען מיר אַליין שולדיג אין דעם. אַלעס, וואָס איז רייך בעשענקט פון גאָט, מוז האָבען די זיילען, אויף וואָס עס זאָל זיך קאָנען שטיצען. וואו זענען אָבער די זיילען, וועל-כע זאָלען קאָנען אונטערהאַלטען דעם קופּאָל, דעם העכסטען שפּיץ, די הויכע גייסטער פון אונזער פאָלק.

א נייער טאלאנט

אַ נײַער טאַלאַנט.

(„אין אַ שלעכטער צייט“—בילדער און ערצעהלונגען).

דאָס קליינע ביכעל זאָל מען לייענען מיט אַ שטילער שטימע, נישט האַפּענדיג, פּאַמעליך, לאַנגזאַם אײַנזויגען איטליכען זאַץ, איטליך געמאָלטעס בילד. „אין אַ שלעכטער צייט“ איז דאָס ביכעל געשריבען געוואָרען, אין דער צייט, ווען אויף אַ רגע מנוחה קומען אַלערליי פּיין און עגמת־נפש'ן, ווען עס ווילט זיך עפּעטער ווייגען ווי לאַכען, ווען דאָס קאַפּעלע נחת ווערט פערטרונקען אין אַ תהום פון אומעטיגקייט און האַרצקלעמענים. שוין און רחבות'דיג בּרייטען זיך אוים די הימלען, די פעלדער און וועלדער אַרום די קליינע יודישע שטעדטלעך, די ערד אָבער אין די דאָזיגע שטעדטלעך איז אָרעם און ניעדערגעשלאָגען, דער טונקעלער פלעק אין דער לעבעדיגער נאַטור אַרום, דער זכר להורבן אונטער די בלויע הימלען. „זומער, ווען דער וואַלד, דער גרינער זיידע פון שטעדטעל בליהט, און דאָרטען אויפ'ן בארג ציהען זיך אַרויף גרינע פעלדער און אויבען העכער די רייכע יום־טוב'דיגע זון, ווערען די אָרימע הייזלעך פערשעמט פאַר גאָטס רייכער וועלט. אָרימע, אײַנגעפאַלענע הייזלעך שטעהען וויסט און טרויעריג, קלערען אויף אַ תכלית, פון יענער וועלט“.

....און דאָ איבער זיי ציהען זיך אַזעלכע רייכע און רחבותדיגע הימלען... און די הייזלעך קוקען, נעבעך, אוים, ווי ווען אַ וואָ-

כעדיג מנין און וואָכעדיגע מלבושים וואָלט זיך צונויפגעקליבען אין שוהל אין א שבת שירה, למשל, די שירה צו זינגען..." (זייטע 57), איטליכע מעשה, איטליך בילד פון די 12 זאכען אין ביכעל לאָזען איבער א טרויעריגקייט אין לעזערס-הארץ. ווייל שלום-אש האָט אויף איטליכען טריט אונז געשילדערט דעם היפוך צווישען דעם יודישען קליינשטעדטילשען לעבען און דעם לעבען פון דער נאָטור ארום. „ווען די זון שיינט, די הימלען זענען ליכטיג, די ערד בעוואַקסען, גאָט'ס וועלט אויפגעלעבט... דרעהט זיך א יוד אין גאַס אַרום אָהן פרנסה, אָהן א תכלית: אין דערהיים א הונגעריג ווייב און הונגעריגע קינדער, און דאָ פרעהט זיך אַלץ און לאַכט... עס דאַכט זיך, אַז גאָט אַליין מאַכט, חלילה, חוזק אויס דעם אָרעמאַן..." (ז. 58).

„אויף דעם וועג קיין שעמעניץ" (ז. 19—25), איינע פון די בעסטע בילדער אין ביכעל, שילדערט אונז שלום-אַש א שעמעניצער יודען, אָבגעריסען פון שטעדטיל, פערוואָרפען אין א דאָרף צווישען פויערים. דער יוד פון שעמעניץ, „וואו די לבנה איז דעריבער אַזוי קלאָר, ווייל קיינער קוקט אויף איהר ניט", זיצט אַיינגעדויקערט אין א ווינקעלע ביי'ם פענסטער איבער א שניידערשער אַרבייט. ער פיהלט זיך געפאַלען ביי זיך, וואָס ער מוז ליגען א גאַנצע וואָך אין דאָרף. וואָס פאַר א שייכות האָט ער מיט דעם דאָרף? און אַקראַט, ווי ער וואָלט זיך וועלען פערענטפערען — זאָגט ער: בא...אומעטום גאָטס וועלט און זיינע בעשעפעניסען! און ווייטער גערעדט, ווער דאַנקט און לויבט דאָ גאָט פאַר אַלע זיינע תבואות? פאַר אַלץ, וואָס ער האָט בעשאַפען, ווען ניט א יוד, וואָס פערבלאָנדזשעט זיך אַמאָל אַהער?"

א טיפען איינדרוק מאַכט דאָס בילד „א ווינטער אין א שטעדטיל". ווינטער אין א שטעדטיל זעהט שטענדיג אויס ווי צו מנחה צייט. די גראָהליכע הימלען האָבען אויך, הלעבען, אין דער היים הונגעריגע קינדער איבערגעלאָזט... דער שנעע פאַלט... דרעהען זיך יודען אין גאַס, פערשטעלט ער זיי, מאַכט פון יונג — אַלט, פון אַלט — יונג"... דער וואָכעדיגער הימעל איז ווי אָנגעמאָסטען צום גראָהען, וואָכעדיגען לעבען פון דעם יודישען שטעדטיל.

און אין דעם ערשטען בילד „איבער דער גרעניץ" ווייזט אונז שלום-אַש אין עטליכע קורצע ווערטער אין וואָס פאַר א אופן עס דריקט זיך אויס דער צובונד צו דער ערד, וואו דער יוד הושכ'ט אָב זיין גאַנצעס לעבען. עמיצער האַפט זיך אַריבער דער גרעניץ, פערוואָגעלט צו ווערען אויף

איבּיג פון דעם אָרט, וואו ער איז געבּאָרען געוואָרען. עס פּאַטשט שוין דער רודער. דאָס געפּעק ליעגט שוין אין שיפעל. די צייט איז קורץ. די גרעניץ איז אויף אַ רגע פריי געוואָרען. ער זעגענט זיך אָבּ.

—„דאָס לעצטע מאָל זעה איך דיך, מיין לעצטער טריט אויף דיין ערד... דעם טאַטען מיט דער מאַמען דאָ אין קבר איבּערגעלאָזט, און טראָג דיר די ביינער וואו אַנדערש־וואו!... „און אַ שטימע ענט־פערט:" ווערסט שפּעטער זאָגען קנות... מאַך דיר ניט צו נאַרען".

נאָר קברים פערבּינדען דעם יודען מיט דער ערד, מיט וועל־כער ער איז קיינמאָל ניט צוזאַמענגעוואַקסען...

*　　*

*

שלום אַש צעהלט זיך צו די יונגסטע טאַלענטען אין דער יו־דישער ליטעראַטור. דאָס איז דאָס דריטע בּיכעל, וואָס איז שוין אַרויס פון איהם. די ערשטע צוויי זענען אַרויסגעגעבּען געוואָרען פון דער „תושיה", אויף העבּרעאיש. דער לעזער קען איהם שוין זייט עטליכע יאָהר. זיינע נאָוועלען און בּילדער האָבּען זיך בּעוויזען אין „יוד", „הצפירה", פריינד" א. ז. וו. אונזער י. ל. פרץ האָט אויף איהם צוערשט זיין הסכמה געגעבּען. ער האָט דעם יונגען ש. אַש אַריינגעפיהרט אין די היכלע פענסטער פון דער יודישער ליטעראַטור. שלום אַש האָט זיך „אַ אייגענעם נוסח" צו שילדערען די מענשען און די נאַטור, און קיינער פון זיינע יונגע חברים קען זיך ניט פער־גלייכען מיט איהם אין דעם כח צו שילדערען גאָס שטום וועלטעל מיט איהר שענקייט, שטילקייט און לעבּעדיגקייט, ווי ער. און דער אופן, ווי ער שילדערט אונז די נאַטור, האָט עפּיס אַ וואונדערליכען חן, אַ ריין יודישען חן. ער בּעשרייבּט דעם הימעל נאָך אַ רעגען: „און איבּער דעם הימעל מיט בּלאָהע פערטונקעלטע וואָלקען בּויגט זיך אויס אַ גאָלדענער רעגענבּויגען מיט בּלאָהע קאַנטען. „גאָט איז בּאַרעמהערציג", זאָגט דער הימעל און טריקענט די ערד מיט ליכטי־גער ליעבּשאַפט, ווי אַ מאַמע ווישט אָבּ די בּעקלעך פון אַ פערוויינט קינד" (ז. 82). די וועלען פון טייך, וועלכע קומען און צוגיסען זיך, זעהען ביי איהם אויס, ווי „אַ שליח מיט אַ ראַפּאָרט, וועלכער קומט פון ערגעץ וואו גאַנץ ווייט און דערלעבּט ניט זיין שליחות אויסצו־פיהרען". (ז. 3) און אין אַן אַנדער אָרט שילדערט ער די נאַכט, ווען

זי פֿאַלט אויפֿ'ן שטעדטיל, מיט פֿאָלגענדע שענע ווערטער: „טונקעל ווערט אויפ'ן וואַסער, טונקעל אויפ'ן הימעל, און דאָס שטעדטיל הילט זיך אין אַ טהוי-נעפּיל איין, און פון דעם קליינעם בית-המדרש'ל לאָזט זיך אַ וויינענדיגער „והוא רחום" הערען און די תּפילה שוועבט אין דער לופטן איבער דעם וואַסער ווייט איבער די פעלדער... אַ קריאת-שמע לייענען איז עס פאַר'ן שלאָפען לעגען זיך פון דער גאַנצער וועלט..." (ז. 6) און ניט נור אַ יודישער חן בכלל ליעגט אויסגעגאָסען אויף זיינע נאַטור-שילדערונגען, נאָר דער חן פון אַ יודישער מו-טער-האַרץ אינאיינעם מיט דעם חן פון אַ יודישען קינד. דען ש. אַש זעהט די נאַטור מיט די אויגען פון אַ יודישער מאַמע, אַלע זיינע בילדער דערמאָהנען אונז אָן די ווייכקייט, גוטסקייט און האַרציגקייט, וועלכע מיר געפינען צווישען דער יודישער טרייער מוטער און איהר קינד. די זון שמייכעלט ביי איהם מיט „אַ גוט געלעכטערל, ווי זי וואָלט זאָגען: זעהט וואָס זיין ליעבער נאָמען קען", „די טראָפּענס אויפ'ן גראָז בלייבען הענגען ווי גוטע טרעהרען". „אַ ליעבע אימה נעהמט איהם אָן" אין דער צייט, ווען די נאַטור ווערט שטיל, זיך צוגרייטענדיג צום געוויטער. און דערזעהענדיג אויפ'ן פעלד אַ בוי-מעל, העכער פאַר די איבריגע, קומט איהם אַריין אַ געדאַנק פון אַ מאַמע צו איהר ליעב גערעאָטען קינד: „העכער געוואַקסען פון אַלע גרעזער... דער גרעסטער פון אַלע... אַ שען פּנים האָט דאָס". שטאָלץ און דאגות מישען זיך אויס צוזאַמען. דער חן פון דעם יודישען קינד זעהען מיר ביי איהם אין די בילדער, וועלכע דערמאָהנען אונז קינדערשע פריידען און קינדערשען נחת. די וואָלקענס אויפ'ן הימעל, בשעת עס ווערט פינסטער, „גיסען זיך צוזאַמען, און נייע שטיקער הימעל צערשלייערען זיך, און לייכט און דורכזיכטיג זענען די זיל-בערנע שלייער. די שלייער ציען זיך צונויף, בעהעפטען זיך, עס ווערט אַזוי היימליך, אַזוי פריינדליך, גלייך ווי מען שפּיעלט אין בעהעלטעניש".

„די איינגעוואַקסענע גרעזעלעך אין דער ערד בעוועגען זיך שטיל, זיכער, ווי עפּיס אַ קינד, וואָס וויעגט זיך אין דער מאַמעס שויס, זיך שפּיעלענדיג אין נחת". שלום אַש קוקט אויף גאָטס וועל-טעל מיט די אויגען פון אַ יודישען יתומ'ל: אַמאָל זעהט ער אין גאָטס וועלטעל די פערלאָרענע מאַמען—אַמאָל זיך אַליין, זיין אייגענע קינדערשע נשמה.

* *
*

איך האָב זיך געסטאַרעט אָנצואווייזען אויף די הויפּט-סמנים, מיט וואָס ש. אַש, אַלס טאַלענט, צייכענט זיך אויס פון אַנדערע היינטיגע יודישע טאַלענטען און קינסטלער. איך האַלט נאָך אָבער איצט ניט פאַר נויטיג אַרומצורעדען די אַנדערע מעלות, וואָס געפינען זיך אין זיין ביכעל. ש. אַש איז נאָך יונג. ער איז ניט שטענדיג פריי פון פרעמדע מוסטערען, ער קלויבט ניט שטענדיג אויס דאָס בעסטע. למשל, „ביי אַ פרעמדען טייך" האָט געמעגט בלייבען אין שופלאָד ליעגען. ער איז נאָך ניט אינגאַנצען ריין אין זיין שפּראַך, אין סטיל. און די זאַכען, וואָס זענען ניט דורכגעגאַנגען דורך די הענד פון אַ גוטער רעדאַקציע, זענען ניט לייכט דורכצוקריכען. למשל, „דאָס בית-המדרש'ל, אַ וואויל בילד — פערדאָרבען דורך די אונרייניקייט פון סטיל. ער איז אָבער אַ גראָטענער קינסטלער און מיר וועלען נאָך ניט איינמאָל האָבען דעם תענוג אַרומצורעדען זיינע ווערק, אויך פון אַנדערע, וועניגער שטאַרקע זייטען.

1902.

דער זיידע און דער אייניקעל.

(שלום יעקב אבראמאוויטש און שלום אש).

פון דעם עלטעסטען צווישען די אַלטע און פון דעם יונגסטען צווישען די יונגע וועלט זיך מיר איצט רעדען עטליכע ווערטער. ביידע האָבען אונז געגעבען קינסטלערישע בילדער פון דער אַמאָליגער פאַרצייטיגער פאַטריאַרכאַלישער וועלט. ביידע האָבען אונז געוויזען דאָס לעבען פון דער יודישער עדה אין די קליינע שטעדטלעך, אין די איינציגע נעסטען, וואו עס האָט זיך הונדערטער יאָהרען נאָכאַנאַנד אויפגעהאָדעוועט דאָס געטאָ-יודענטום. ביידע זענען מיט אַ טיעף געפיהל אַריינגעדרונגען אין די נשמה פון די פאַרצייטיגע דורות, און איטליכער פון זיי האָט אונז געגעבען דעם תמצית, דעם עסענס פון דער פּאָעזיע, מיט וואָס יענע וועלט האָט זיך אויסגעצייכענט אַמאָל.

זייער מלוכה האָבען זיי געטיילט אין צוויי העלפטען: שלום-יעקב אַבראַמאָוויטש האָט גענומען די ליטווישע, די מתנגדישע וועלט, שלום אַש די פּוילישע — חסידישע. און ביידע קיניגען אויף זיי מיט דער גאַנצער קראַפט פון גאָט-געבענשטע פּאָעטען.

אמת, אָהן דעם „זיידען" ר׳ מענדעלע וואָלט אפשר אויך דאָס אײ־ניקעל נישט אַרויסגעקומען אַזוי געראָטען, אַזוי שײן. אָבער אַ גרעסערע וואונדער איז דאָס, וואָס שלום אַש, וועלכער איז געקומען אויף דער וועלט מיט אַ יאָהר פופציג שפעטער נאָך אַבראַמאָוויטש׳ן, האָט אַרויס־געוויזען די אייגענע טיפע מבינות אויף די פאַרצייטיגע וועלט, ווי זיין ליטעראַרישער זיידע.

אין דעם משך פון צוויי דורות איז דאָס אַלטע יודענטום שטאַרק צעבּרעקעלט געוואָרען. שלום אַש קאָן נישט זאָגען אויף זיך דאָס אייגענע, וואָס שלום אַבראַמאָוויטש. יענער האָט זיך פערגליכען מיט „אַ פעדעמל, וואָס איז שטאַרק פערוועבט אין דער גרויסער מאַטעריע, וואָס געהט דורך די וועלט מיט׳ן נאָמען יוד". שלום אַש איז שוין נישט קיין פערוועבט פעדעמל. און דעריבער איז נאָך מעהר וואונדער, וואָס אַ שלום אַש האָט מיטגעבראַכט אין די היינטיגע ליטעראַטור אַזאַ פרישען לעבעדיגען הוש צו דער וועלט, צו וועלכער ער געהערט שוין אַזוי ווייניג. —

צי בּעווייזט נישט אָט די דאָזיגע עובדה, אַש׳ס ליטעראַרישע ער־שיינונג, דאָס די היינטיגע יודישע עכטע אמת׳ע פּאָעזיע איז שטאַרק און אָרגאַניש פערבּונדען מיט דער יודישער פערגאַנגענהייט? דאָס איט־ליכס מאָל, ווען עס הויבּען זיך אָן צו ריהרען פּאָעטישע געפיהלען, מוז זי ציהען חיות פון דער פערגאַנגענהייט?

דאָס, וואָס אַ יונגער טאַלענטפאָלער פּאָעט ווערט אינגאַנצען פער־טרונקען פון אַ האַלבּטויטען עבר, קאָן ווערען דאָפּעלט אויסגעטייטשט: אָדער דאָס בּעווייזט, דאָס דער עבר איז נאָך נישט אַזוי טויט, ווי מאַנכע משכּילים גלויבּען, אָדער אַז עס איז נישטאָ קיין געגענוואַרט, קיין קלאָ־רע צוקונפט, וואָס זאָל קאָנען דיענען אַלס אַ קוואַל פאַר פּאָעזיע. וואָס אָנבּעלאַנגט אונז יודען, זענען בּיידע ערקלערונגען ריכטיג. עס איז אַ גרויסער געפעהרליכער טעות צו מיינען, אַז אַבראַמאָוויטש׳ס און אַש׳ס וועלט איז שוין אינגאַנצען אויסגעשטאָרבּען. נאָך עד היום דרוקט האַלמנה והאָחים ראָס מעהר תּחינות פון שרה בּת טובים ווי מאַנכע פאַר־טייען פּראָקלאַמאַציעס און בּיכלעך. נאָך עד היום קאָן זיך קיין פּאַרטיי נישט ריהמען צוהאָבּען אַזוי פיעל איבּערגעגעבּענע אָנהענגער, ווי גע־וויסע חסידישע רבּיים אין אַ פּוילען אָדער אין אַ וואָלין.

צוגלייך אָבּער שיינט פאַר אונז די געגענוואַרט דורך אַ וואָלקען פון פיעלערליי טונקעלע שטרעמונגען, און נאָך אין אַ גרעסערן וואָלקען איז איינגעהילט אונזער יודישע צוקונפט.

דאָס, וואָס מיר פֿערמאָגן אינפֿולען און אָנגאַנצען, געפֿינט זיך נאָר אין דער פֿערגאַנגענהייט. און דער פּאָעט, וואָס וויל שעפּן פֿון פֿולען און פֿון גאַנצען, גײט צו דעם עבֿר, מוז גײן צו דעם עבֿר.

עס איז נישט קײן צופֿאַל, וואָס צוויי דורות נאָך אַבראַמאָוויטש'ן בעווייזט זיך אַנ־אַש. די פּאַרציײטיגע וועלט האָט נאָך איהר ווײ נישט אָבגעזאָגט. צו אַבראַמאָוויטש'ס צייטען איז זי געווען די איינציגע, צו אַש'ס — די איינציגע גאַנצע צווישען פֿיעלע אַנדערע צעשטיקעלטע יוּדישע „וועלטעלעך". זאָגט וואָס איהר ווילט, רופֿט אָן די ליעבשאַפֿט פֿון אונזערע היינטיגע יונגע טאַלענטען צום עבֿר ראָמאַנטיק, חלומות, לבֿנה־פּאָעזיע א. אַז. וו. — דאָס עכטע טאַלענט קאָן נישט לעבען אָהן אַ גרונט אונטער די פֿיס, און ווען דאָס לעבען גיט קײן גענוואַרט, שפּינט מען זיך צונויף מיט אַ פֿערגאַנגענהייט.

לאָמיר זיך פֿון ראָמאַנטיק, פֿערגעסט אָבער נישט, אַז נאָר אַ דאַנק דער היינטיגער ראָמאַנטיק הערען מיר זיך אויף צו פֿיהלען אַלס צייט־נער אָהן אַ פֿערגאַנגענהייט, אָהן אַ גזע.

* *

*

מיר האָבען אויבען געזאָגט: אַבראַמאָוויטש און אַש האָבען אונז געגעבען דעם תמצית, דעם עסענס פֿון דער פּאָעזיע פֿון דער פֿרומפּאַר־צייטיגער וועלט.

אין וואָס בעשטעהט אָבער די פּאָעזיע פֿון דער דאָזיגער וועלט?

אום אָבער זיך דאָס קלאָר צו מאַכען, מוזען מיר רעדען עטליכע ווערטער וועגען פּאָעזיע בכלל. האָט קײן מורא נישט. איך וועל אייך דאָ נישט שרייבען קײן פֿילאָזאָפֿישע תורה וועגען פּאָעזיע, קונסט און עסטעטיק. עס וועט זיין גענוג, ווען מיר וועלען זאָגען, דאָס איטליכע פּאָעזיע ביי וואָס עס איז פֿאַר אַ פֿאָלק האָט צו טון מיט צוויי פֿונדאַ־מענטאַלע געפֿיהלען: מיט דעם געפֿיהל, וואָס שטאַרקט, וואָס פֿער־גרעסערט אונזער צוזאַמענבונד, אונזער אחדות מיט דער וועלט, און מיט דעם געפֿיהל, וואָס פֿערשטאַרקט אונזער אָבגעריסענקייט פֿון דער וועלט, אונזער איינזאַמקייט, פֿערייתומ'טקייט אין דער אַרומיגער וועלט.

די נשמה פֿון איטליכען מענשען האָט אַ דאָפּעלטע טבֿע. בעת אויפֿ'ן האַרצען איז אמת פֿרעהליך, בעת עס איז אמת יום־טובֿ'דיג צום מוט, פֿיהלט זיך די נשמה אַלס אַ שוועסטער פֿון אַלץ אין דער אַרו־

מיגער וועלט. די מענשען אויפ׳ן גאַס זענען איהר ליעבער דענמאָלסט, די נאַטור — נעהענטער, און אַפילו איטליך ווערעמל ווערט בעטראַכט דענמאָלסט מיט פריינדליכערע מיטפיהלענדע אויגען. די נשמה האָט ליעב דענמאָלסט זיך צו בעהעפטען צו אַלץ, וואָס טראָגט אויף זיך אַ צייכען פון לעבען און נאַטור. אין אַזוינע מאָמענטען שטראַהלט אויס די נשמה טויזענדער פעדעם, וואָס פערבינדען זי מיט נאָהענט און ווייט, מיט דעם מענשען, מיט דעם מענשליכען כלל, מיט דער נאַטור, מיט דער וועלט, און מאַנכמאָל אויך מיט די ווייטעסטע וועלטען, — מיט די שטערען אין הימעל. די נשמה צעגיסט זיך דענמאָלסט אין טויזענדער וועלען, און זי ווערט אויף אַ רגע איינס מיט אַלץ, וואָס פאַלט אַריין אין איהר שטח, זי שליסט אויף אַ רגע „חבר־לאַוועך״, אַ טיעפע אַחדות מיט אַלץ אין דער וועלט.

צוגלייך אָבער האָט אונזער נשמה אַ טבע אין זיך, וואָס איז פונקט קאַפויר פון דעם חשק צו שליסען מיט אַלץ אַרום אַ טיעפע ברייטע אַחדות. אין צייטען פון אומעט און טרויער, ווען אַ גרעדיכטער וואָלקען פערדעקט דאָס הארץ און נעהמט צו פון מענשען דעם מוט, — פיהלט זיך די נשמה, ווי פער׳יתומ׳ט, ווי אָבגעריסען פון אַלץ, וואָס טוט זיך אין דער וועלט. די מענשען אויף דער גאַס שיינען דענמאָלסט ווי פון אַ פרעמדער נאַציע, אויך די אייגענע, די נאָהענטסטע פריינד קריגען דענמאָלסט אַנ׳אונגעוועהנליך פרעמד פנים. אַנ׳אָבגעריסענע פון אַלץ, בלאָנקעט די נשמה אין דער אַרומיגער וועלט, פיהלענדיג נאָר זיך און איהר וועהטאָג. און אַלץ ענגער און ענגער ווערט דער שטח, וואָס זי פערנעהמט. אדרבה, זי זוכט, וואָס מעהר פער׳יתומ׳ט צו ווערען. זי זוכט אַלץ וואָס מעהר זיך אָבצושיידען פון דער אַרומיגער לעבעדיגער וועלט.

די נשמה בייט אָפט איהרע ראָלען: אָדער זי איז די נאָהענטסטע מחותנת׳טע אויף דער התונה פון גאָט׳ס ווערק, אָדער זי איז אַנ׳אָרעם, דערשלאָגען יתומ׳ל, וואָס פיהלט זיך אין דער פרעמדער קאַלטער וועלט „איינזאַם ווי אַ שטיין״.

איטליכע פאָעזיע האָט צו טון מיט די צוויי הויפטגעפיהלען אין זייערע פערשיידענע מדרגות; מיט אַלערליי מדרגות פון דעם אחדות־געפיהל און דעם איינזאַמקייט׳ס־געפיהל. אַ פאָעט איז דער, וואָס קאָן מיט דער קראַפט פון זיין פעדער צווינגען די וואָכעדיגע נשמה דורכצולעבען דעם טעם פון איינע פון דיביידע געפיהלען אין פערשיידענע מדרגות.

דער עכטער פאָעט קאָן אָבער נאָר געבען דאָס, וואָס ער געפינט

פּאַרטיג צי אין דער אַרומיגער נאַטור, צי אין לעבען פון איינצעלטען מענשען אָדער אין לעבען פון מענשליכען כּלל. ווען מיר רעדען פון דער פּאָעזיע פון דער פרומפּאַרצייטיגער וועלט און וועגען דעם פּאָעט, ווי למשל אַבראַמאָוויטש'ן, וואָס האָט אונז איהר פּאָעזיע ענטפּלעקט, — מיינען מיר דערמיט, דאָס די פרומפּאַרצייטיגע וועלט האָט זיך אויסגעצייכענט מיט אַ געוויסער רייה געפיהלען אין פערשיידענע מדרגות, וועלכע האָבען געהאַט אַ שייכות צו איינעם פון די ביידע דערמאָנטע הויפּטגעפיהלען; און דאָס דער פּאָעט האָט זיי אַרויסגעשטעלט פאַר אונזערע גייסטיגע בליקען, און אונז געצוואונגען דורכצולעבען אַלערליי מדרגות פון די דאָזיגע געפיהלען.

* *
*

און איצט קומען מיר ווידער צו דער פראַגע: אין וואָס בעשטעהט די פּאָעזיע פון דער פרומפּאַרצייטיגער וועלט?

אויך אין דעם געטאָ-יודענטום האָבען מיר צוטון מיט די צוויי פונדאַמענט-געפיהלען אין זייערע פערשיידענע מדרגות. דאָס געטאָ-יודענטום איז געקנעטען פון דעם אייגענעם טייג, ווי איטליך אַנדער פאָלק. דער חלוק איז נאָר צווישען איהם און אַן אַנדער פאָלק, דאָס די דערמאָנטע געפיהלען רופען אַרויס ביי געטאָ-יודען אַנדערע גייסטיגע און מאַטעריעלע אומשטאַנדען. די טיעפסטע און ברייטסטע געפיהלען פון אחדות צו עפּיס אַ העכערער גרעסערער וועלט האָט דורכגעלעבט דער יוד אין די קלויזען, אין די בתי-מדרשים; די טיעפסטע איינזאַמקייט האָט ער געפיהלט דענמאָלסט, ווען דאָס לעבען האָט איהם געצוואונגען צו פערלאָזען די בתי-מדרשים און אַרויסצוגעהן אין די קאַלטע פרעמדע גאַס, זיך יאָגען נאָך אַן אָרעמער פּרנסה. דאָס געטאָ-יודענטום צייכענט זיך אויס דורך איהר הויכע רעליגיעזע און דורך איהר נידעריגע מאַטעריעלע קולטור. איטליכס מאָל, ווען עס האָט געקאָנט זיך פערבעהאַלטען הינטער די ענגע מויערן פון די בתי-מדרשים, די צענטרען פון פרומקייט, האָט זיך דאָס יודענטום געפיהלט הויך דערהויבען איבער אַלע אידרע טעגליכע דאגות, האָט עס דורכגעלעבט די העכסטע אחדות-געפיהלען פון לעבען. אומגעקעהרט אָבער, אין קאַמפּף פאַר'ן גשמיות'דיגען לעבען האָט דאָס געטאָ-יודענטום זיך געפיהלט שרעקליך פעריתומ'ט, אַרומגערינגעלט פון טויזענדער סכּנות, ווי אַ ווערעמל, וואָס קאָן פון איטליכען צעטרעטען ווערען.

ש. אַבראַמאָוויטש האָט צוערשט אָנגעוויזען אויף דער הפך צווישען

יודישען רעליגיעזען און מאַטעריעלען לעבען, צוערשט געציינט אַלע מדרגות פון צובונה און אַחדות־געפיהלען און איינזאַמקייט׳ס־און עצבות־געפיהלען, וואָס אַ פראַצייטיגער יוד לעבט דורך אין די עטליכע צעהנדליג יאָהרען פון זיין לעבען.

די פּאָעזיע פון דער פרומפראַצייטיגער פשוט׳ער יודישער וועלט ענטפּלעקט זיך גראַדע אומגעקעהרט, ווי ביי אַנדערע פעלקער. ווען אַנ׳אַבראַמאָוויטש רעדט פון „דעם פינטעלע יוד״, מיינט ער דערמיט די כאַראַקטעריסטישע אומשטאַנדען פון יחיד און כלל ביי׳ן יודענטום, וואָס וועקען אין איהם אַ ריה פון געפיהלען אין גאָר אַנ׳אַנדער סדר, ווי ביים כלל פון איין אַנדער נאַציע. „דאָס פינטעלע יוד״ איז מיט אַנדערע ווערטער, — די יודישע פאָלקס־נשמה, וואָס וויינט, בעת אַנדערע פרעהען זיך, און פרעהט זיך בעת אַנדערע צוגעהען פון האַרצ־קלעמענים, וואָס לעבט־דורך די אַחדות־און אַבלות־געפיהלען מיט אַלע זייערע טויזענדער מדרגות ביי גאָר אַנדערע אומשטאַנדען און אין גאָר אַנ׳אַנדער סדר, ווי דער מענש און דער כלל פון אַנ׳אַנדער אומה. —

* *

*

די פרומפראַצייטיגע וועלט איז עפּיס אַוועק, וואָס ווערט איטליכען טאָג אַלץ מעהר און מעהר צעבראָקעלט. די לעצטע פעסטונג איהרע — די קליינע פוילישע שטעדטלעך, וועלכע זענען ביז נאָר נישט לאַנג נאָך נישט בעריהרט געוואָרען פון דער אַמאָליגער השכלה, הויבט שוין אויך אָן ביסלעכווייז צו צעפאַלען. אויך דאָרטען איז שוין אײַנגעדרונגען דער הויך פון אַ נייער צייט, און היפּענווייז פערלאָזט דער יונגער דור די שטעדטלעך און געהט קיין וואַרשא, צום איינציגען גרויסען יודישען צענטער, וואו צען בילדונג און אַטעסטאַטען, זיך „אויסצומענשלען״.

די נייע יודישע וועלט, וואָס מאַנכע הייסע קעפּ און ברייטע הערצער טוען היינט בויען, ליעגט נאָך בעהאַלטען אין אַ געדיכטען וואָלקען. עס וועט נאָך אַוועק אַ צייט מיט יאָהרען, ביז דאָס נייע יודישע לעבען וועט אויסאַרבייטען אַלגעמיינע פאָלקסטימליכע פאָרמען, וואָס זאָלען קאָנען וועקען אין אונז ברייטע, טיעפע אַחדות־געפיהלען און אַ טיעפע פערייתומ׳טקייט, מיט וואָס עס האָט זיך אויסגעצייכענט די אַלטע פרומע וועלט. דאָס, וואָס געהט ביי אונז היינט פאָר, צערייסט און צע־פליקט די פאָלקס־נשמה, און עס וועלען נאָך אַ סך וואַסערן פערגעהן,

אײדער די צערי̇סענע פֿאָלקס־נשמה װעט װידער פֿעראײניגען דאָס גוטע פֿון דער אַלטער מיט דעם גוטען פֿון דער נײער צײט... ביז דאַמאָלסט אָבער װעט אונזער יודישעס פֿאָלקס־לעבען נישט געבען קײן טיעפֿע ברײטע פֿאָלקס־פּאָעזיע, עס װעט זײן װי יענע טריבע װאַסערן, אין װעלכע קײן זאַך שפּיגעלט זיך ניט אָב קלאָר און רוהיג.

און איטליכעס מאָל, װען מיר װילען אַרױסרופֿען אין אונזער נשמה אַ בילד פֿון אַ גאַנצען פֿאָלקס־לעבען מיט אַ רײה פֿון טיעפֿע פּאָעטישע געפֿיהלען, װעלכע נעהמען אַרום אַלעמען פֿון גרױס ביז קלײן, — מוזען מיר זיך אומקעהרען צו דער אַלטער פֿרומפּאַרצײטיגער װעלט, װעלכע האָט געהאַט אַ סטיל, אַ פֿאָרם און אַ טיעפֿען ברײטען אינהאַלט. און נישט בכדי זי װײטער אָבצופֿרישען, — דאָס אָבגעשטאָרבענע מוז צעפֿאַלען — נאָר אום אין אונזער נײעם לעבען מיט דעם נײעם תוך (אינהאַלט) אַרײנצובריענגען די אײגענע גאַנצקײט, די אײגענע פּאָעזיע, מיט װאָס עס האָט זיך אַ מאָל אױסגעצײכענט די אַלטע װעלט מיט איהר אַלטען תוך.

װיל מען אָבער די אַלטע פֿרומפּאַרצײטיגע װעלט זעהן אין איהר גאַנצער קלאָרער אָבשפּיגלונג, מוז מען געהן צוערשט צו אַבראַמאָװיטש'ס װערק, דערנאָך צו אַש'ס בוך „דאָס שטעדטעל".

דוד פינסקי

דוד פינסקי.

I

אין דעם לעצטען יאָהר האָט זיך פינסקי'ס שטערן ווידער בעוויזען אין אונזער רוסיש־יודישען וועלטעל. באַלד נאָכ'ן קישענעווער פאָגראָם האָט ער אין „פריינד" אָפּגעדרוקט אַ קליינע שוואַכע נאָוועלע („ציני"), וועלכע האָט אויף געוויסע ליטעראַרישע קרייזען געמאַכט אַן איינדרוק: נישט אַזוי צוליעב איהר אָריגינאַליטעט, ווי צוליעב דער טענדענץ, וואָס איז פאַר פינסקי'ן געוועזן אייגענטליך אַ נייעס. אין זשורנאַל „לעבען" (יאַנואַר, פעברואַר 1905) איז ערשינען אַ דריי־אַקטיגע דראַמע פון ד. פינסקי אונטער דעם טיטעל „די מוטער", דאָס ווערק איז פון קינסטלערישען שטאַנדפּונקט נישט געראָטען; אַ גע'מלאכה'טע סענטימענטאַלע זאַך, אַ מעלאָדראַמע פאַר אַ ווייבערשען פובליקום, אַ בראָטען פאַר אַ קליין־שטעטעלדיגען בעל־בכי. אין „פריינד" איז נאָך שפּעטער ערשינען פון פינסקי אַן איין־אַקטער מיט פּרעטענזיעס צו שילדערן די פסיכאָלאָגיע פון די נייע פרייע יודישע פרויען־טיפּען. אויך די אַרבייט האָט נישט געמאַכט קיין גוטען איינדרוק, סוף יאָהר אָבער האָט זיך בעוויזען אין אַ בונדיסטישער אונלעגאַלער אויסגאַבע זיין „פאַמיליע צבי", און דער כמעט שוין פערגעסענער פינסקי איז ווידער אויפגעשטאַנען אַ ליטעראַרישען תחית המתים.

איך אָבער, ווען איך דערמאָן זיך אָן פינסקי פון אַ מאָל אין

היינט, הויב זיך אָן ניט ווילענדיג צו פערקלענערען, און עס ווערט מיר טרויעריג צו מוט.

זייט 1892 געהערט ד. פינסקי צו אונזער ליטעראַטור. אינאיינעם מיט י. דינעזאָהן איז ער געווען אַ נאָהענטער מיטאַרבייטער פון י. ל. פרץ ביי דער אויסגאַבע פון „די בלעטלעך" און דער „יודישער פאָלקס-ביבליאָטעק". ער איז געווען איינער פון די „יונגע", וועלכע האָבען בע-רייכערט אונזער ליטעראַטור מיט אַ נייעם טאָן. דער ערשטער, וועלכער האָט בעמערקט אין דער צוזאַמענגעאָסענער, צוזאַמענגעקנאָטענער, ניט-דיפערענצירטער יודישער מאַסע די געבורט פון נייע געשטאַלטען מיט פרישע רעיונות אין מח און אַ פרישען פראָטעסט אויף די ליפען. נאָך פאַר'ן „בונד" (1897), נאָך פאַר דעם ערשטען יודישען סטרייק (אין ווילנא, 1896) האָט ער שוין געשריבען זיין „אַראָב דעם יאָך", זיין „חיים דער משרת", זיינע „גאַסען בילדער", זיין „חנוז-לאה" און אַנדערע בילדלעך און בילדער פון יודישען פראָלעטאַרישען לעבען.

עס איז געווען אַ צייט, ווען ד. פינסקי האָט גע'חלומ'ט צו ווע-רען אַ סאָציאַליסטישער זאָלאַ אין דער יודישער ליטעראַטור און דאַמאָלס האָט ער מיט אונגעדולד און פעראַכטונג זיך אָבגעקעהרט פון די חובבי ציון און די ערשטע פּאָליטישע ציוניסטען, — די צוקונפטיגע אַרמעע פון טעאָדאָר הערצל, — וועלכע פערמאָלען די אויגען פאַר אַ נייע וויכטיגע ער-שיינונג, וועלכע ווילען ניט בעגרייפען, אַז פון דער צוזאַמענגעקנאָטענער פאַטראַיאַרכאַלישער יודישער מאַסע, — ווי עס האָט זי געשילדערט אַב-ראַמאָוויטש, — טיילט זיך אָב אַ יודישער פראָלעטאַריאַט מיט גאָר אַ בעזונדער קלאַסען-פּסיכאָלאָגיע, מיט אַנ'איינגעוואָרצעלטער שנאה צום קאַפּיטאַליזם בכלל, און בפרט צו די טרעגער פון קאַפּיטאַליזם, צו די יודישע פאַבריקאַנטען מיט זייערע גראָבע בייכער.

אַלס קינסטלער איז פינסקי דער ערשטער פון די ערשטע אין אונ-זער ליטעראַטור, וועלכער האָט אין דעם אונקלאָרען פראָטעסט פון אַ גאַס-מענשען („אַראָב דער יאָך") דערקאָנט דאָס נייע און דאָס בעדייטענדע דערפון; וועלכער האָט דערשפּירט, אַז צווישען יודישען אַרבייטער און אַרבייטגעבער וואַקסט אויס אַנ'אייזערנע וואַנד און עס הויבט זיך אָן אַ שטילע פערשטיקט מלחמה. און אַלס ערשטער איז ער נאַטירליך מסוגל געווען שטאַרק איבערצוטרייבען די היסטאָרישע און סאָציאַלע בעדייטונג פון דעם דאָזיגען פּראָטעסט. פינסקי האָט ניט געמאַכט קיין נפקא-מינה צווישען דעם קריסטלעכען און יודישען אַרבייטער בנוגע צו די וועגען,

וואָס פיהרען די אַרבייטער צו אַ פרייער רעגעלמעסיגער ענטוויקלונג. ווי אַ יעגער, וואָס יאָגט זיך נאָך אַ שענעם פויגעל, האָט ער פער־לאָרען זיין בליק פון אַלעס אַנדערע אַרום אין דער נאַטור; ער איז צו פאַרליעבט געווען אין די חן־גריבלעך פון דעם נייעם אָקאָרשט פונ׳ם איי אַרויסגעקראָכענעם פּראָלעטאַריאַט, אז ער זאָל קענען קלע־רען וועגען זיין שפּעטערער צוקונפט.

פינסקי איז געבאָרען געוואָרען מיט אַנ׳אויג, וואָס חאַפּט אויף די פיינסטע אונטערשיידונגען צווישען אַ יוד אַ קבצן און אַ יוד אַ פּראָ־לעטאַריער, און גראַדע צוליעב דער ספּעציעלער בעגאַבונג איז ער אין אָנפאַנג ניט געווען בכח זיך ווייטער און ברייטער צוצוקוקען צו די אַנדערע ענטוויקלונגס־טענדענצען פון יודישען כלל. אין זיינע אויערן האָט געקלונגען אַ נייער כשוף׳דיגער מאָטיוו: אויך ביי יודען וואַקסט אויס אַ פּראָלעטאַריאַט! און די אַלע גוטיגקייטען, וואָס איז אָנגעגרייט פאַר די נאַציאָנען, צוליעב דער וועלט־בעפרייענדער קראַפט פון אָר־גאַניזירטען פּראָלעטאַריאַט, אַלע די וואויטאָגען וועלען מקוים ווערען אויך פאַר דאָס אויסגעמאַטערטע יודישע פאָלק.

און פינסקי איז געווען דעמאָלט אינגעוועניג ביי זיך אַ גאַנצער מענטש; ער האָט ניט געליטען פון צווייפלען, און ער האָט געוואוסט, וואָס ער וויל. דער סם־המות פון נאַציאָנאַלע דמיונות האָט אויף איהם קיין שליטה נישט געהאַט. ער האָט נאָך נישט געפיהלט, אַז הינטער דעם יודישען פּראָלעטאַריאַט, וואָס הויבט זיך אָן אָקאָרשט צו אָרגאַ־ניזירען, אַז הינטער איהם, ווי הינטער אַלע שעפּפערישע קרעפטען פון יודישען פאָלק, שטעהט אַ געוואַלטיגער שונא מיט אַ שטעכעדיג מעפיס־טאָפעלישען געלעכטערל אויף די ליפען. ער האָט נאָך נישט דערזעהן דעם מלאך־הדומה פון אַ גלות־פאָלק, וועלכער דערלויבט נאָך אויף אַ ווײלע זיך צו ריהרען, צאַפּלען, וואַרפען,—דערלאָזט אָבער בשום אופן ניט, אַז אין דעם פאָרווערטס־מאַרש פון די אייראָפּייאישע פעלקער זאָל דער יוד קענען מאַכען אַ פולען גאַנצען טריט.

שכור פון געזונדע יוגענד־געפיהלען, איז פינסקי צוגלייך מיט טויזענדער אַנדערע פון זיינע חברים געגאַנגען דעם וועג, וואָס פיהרט צו אַ נייער מלחמה און צו אַ נייעם נצחון, צו ליכט און בעפרייאונג, צו אַ נייער שנאה און צו נייע אידעאַלען.

ד. פינסקי האָט ניט געקאַרגט מיט ליעבע צו זיינע פּראָלעטאַ־

רישע העלדען. אַלע זיינע ווייך־ציטעריגע געפיהלען האָט ער זיי אַוועקגעגעבן. ער האָט אָבער אויך ניט געקאַרגט מיט פאַלשע פאַרבען און מיט די גראָבסטע מיטלען, אום פערהאַסט צו מאַכען דעם יודישען רייכען בעל־הבית און בורזשואַ אין די אויגען פון לעזער. ער האָט אויסגעשטעלט דעם יודישען אַרבייטער מיט פיעל בעגאַבונג און דראַמאַטישען געפיהל. נישט קיין רחמנות־געפיהלען (ווי פרץ) האָט ער געוועקט אין אונז צו איהם, זאָנדערן אַן׳אַכטונג צו זיינע געזונדע נאַטירליכע קרעפטען, צו זיינע פרישע חושים, וואָס זענען נאָך נישט פערטויבט געוואָרען פון בית־מדרש־לופט און חיי־אָדם.

דער מעהרסטער טייל פון זיינע מענער—ווי די פרויען־געשטאַלטען צייכענען זיך אויס מיט זייער געזונדער סימפּאַטישער קראַפט. אין פערגלייך מיט די בלאַסע צעבראָכענע העלדען ביי אַנדערע שרייבער,—זענען פינסקי׳ס געשטאַלטען די איינציגע געזונדע קינדער פון דעם קראַנקען יודישען פאָלק.

ד. פינסקי איז דאַמאָלס געווען דער איינציגער שרייבער, וועלכער האָט זיך געפיהלט אַלס קינד פון אַ געזונדען כלל מיט גאַנצע געזונדע אינסטינקטען. ביי איהם האָבען זיך ניט אויסגעמישט די טענער פון רחמנות און יאוש: ער האָט נישט געוואוסט, וואָס איז דאָס אַזוינס דעקאַדענץ. ער איז געווען אַ פערביסענער שונא פון אַלע בעלי־חלומות און אַלע וויינענדיגע סענטימענטאַלע בעשעפענישען. די בטלנות פון די אַלטע משכילים און דער ראָמאַנטיזם פון די חובבי־ציון זענען געווען פאַר איהם אַן׳עקל. דאָס לעבען איז ניט געווען פאַר איהם קיין עולם המחשבות, קיין גרינער טיש, וואו מען קלערט און מען טראַכט און מען פיהלט, נאָר אַן׳עולם המעשה, אַ קאַמפּפּלאַץ, וואו מענשען מיט שטאַרקע ווילענס מעסטען זיך אין כוחות.

אין דעם פינסקי פון אָנפאַנג די 90־ער יאָהרען האָט מען שוין בחוש אַרויסגעזעהן דעם צוקונפטיגען יודישען דראַמאַטיקער. אין אַלע זיינע סצענעס האָבען די מענשען גערעדט מיט אַ בעזונדערס קרעפטיגער און ליידענשאַפטליכער שפּראַך. אַ סך מעהר ווי די אויסערע בעשרייבונג האָבען כאַראַקטעריזירט זיינע העלדען די ווערטער, וואָס זיי האָבען אַרויסגעזאָגט; און דאָס, וואָס זיי האָבען גערעדט, האָט געהאַט מאַרך און חיות, און האָט אָבגעשלאָגען אין אויער מיט דעם נאַטירליכען קלאַנג פון נאָך אַן׳אונבעריהרטער תמימות׳דיגער נשמה.

און אויך מיר, די בעלי חלומות, די ראָמאַנטיקער, די ציוניסטען, וועלכע האָבען בשום אופן נישט געקענט צושטימען צו פינסקיס מיי-נונגען,—מיר האָבען מיט אַ טיעפען אינטערעס פערפאָלגט די ווייטערע ענטוויקלונג פונ׳ם יונגען פינסקי, דעם ענטדעקער פון יודישען פראָ-לעטאַריאַט אין אונזער ליטעראַטור.

II

ד. פינסקי איז ניט געבליבען שטעהן אויף איין אָרט. ער איז עלטער געוואָרען און מיט די יאָהרען איז אויך געוואַקסען זיין טאַ-לענט. אין ענדע פון די 90-ער יאָהרען האָט ער געלעבט אין בער-לין, איז בעקאַנט געוואָרען מיט פערשיידענע סטודענטישע, ליטעראַ-רישע און קינסטלערישע קרייזען. זיין בליק אויפ׳ן לעבען איז געוואָ-רען ברייטער און טיעפער. דאָס, וואָס ער שרייבט אין יענער צייט, איז שוין וויינציגער דורכגעזאָפט מיט דער טענדענץ פון פריהער. אין זיינע סצענעס פון יודישען לעבען שילדערט ער נאָך אַלץ דעם יודי-שען פּראָלעטאַריאַט, אָבער שוין גאָר פון אַנ׳אַנדער זייט. פינסקי האָט צופיעל קינסטלער־בלוט, אַז ער זאָל קענען פאַלשעווען בײ׳ן שיל-דערן די ווירקליכקייט. ער ווייס שוין, אַז דאָס יודישע לעבען גיט נאָך נישט די מעגליכקייט דעם יודישען בעגאַבטען אַרבייטער אויס-צוואַקסען אַלס קעמפער פאַר זיין קלאַס. דער בעגאַבטער קען העכ-סטענס נאָר זיך אַליין בעפרייען פון דער קנעכטשאַפט, העכסטענס אַריבערגעהן פון אַרבייטער־שטאַנד אין דעם מצב פון אַ קליינעם אונ-טערנעהמער מיט אַנ׳אייגענעם וואַרשטאַט.

אין זיין ערצעהלונג „דראַבקין" געפינען מיר צוערשט ביי פינס-קי׳ן אַ געגנאַטיוועס, אַ שטראָפענדעס פערהעלטניש צו זיין געליעבטען, פון איהם אַליין ענטפלעקטען יודישען אַרבייטער.

פינסקי׳ן אינטערעסירט שוין נישט דער קאַמף גראָד פון פראָ-לעטאַריער, ווי דער קאַמף בכלל. אומעטום, וואו ער זעהט אַ געזונדע יוגענד קעמפען פאַר אַ פרייערן, ברייטערן שכל׳דיגען לעבען, פיהלט ער זיך—אַלס דער שילדערער, דער געבאָרענער פערטייטשער פון די געפיהלען ביי די דאָזיגע קעמפער-נשמות.

פינסקי האָט געשריבען אַ קליינע איינאַקטיגע דראַמע, וואו ער שילדערט אַ יונג מיידעל אַ פּאָר מינוטען פאַר אַ געפעהרליכע הויז־זו־כונג. אין עס־שטוב רעדט מען איהר אַ שידוך. אין דערבייאיגען גע־סעל קלינגען שוין די שפּאָרען פון זשאַנדאַרמען. אַליין לויפט זי פון שטוב אין קיך, רוימט און פערברענט, און אין ריכטיגסטען מאָמענט ענטרינט זי פון די זשאַנדאַרמענס הענד.

ווער עס האָט געזעהן דאָס שטיק אויף דער בינע (אין בערן, בערלין האָבען דאָס יודישע סטודענטען געשפּיעלט מעהרערע מאָל), האָט אויף שטענדיג אַוועקגעטראָגען מיט זיך דעם איינדרוק פון אַ שטאַר־קער קעמפּפער־נאַטור אין דער געשטאַלט פון אַ פריש יונג יודיש מיידעל.

די רעטעניש אָבער, וואָס עס גיבען אויף דעם קינסטלער די קעמפּפער־נשמות, זענען פיעל פערפּלאָנטערטער און טיעפער, ווי דאָס, וואָס מען קען אַרויסזאָגען אין קליינע גאַסענבילדלעך און אין איינ־אַקטיגע דראַמען,—און ס'איז קיין וואונדער נישט, אַז די, וואָס האָ־בען געשעצט פינסקי'ס טאַלענט, האָבען ערוואַרטעט פון איהם גרע־סערע און טיעפערע אַרבייטען, און טאַקע קורץ פאַר זיין אַוועקפאָה־רען קיין אַמעריקא האָט ער געשריבען אַ דריי־אַקטיגע דראַמא „איי־זיק שעפטעל", און ער האָט מיט גלאַנץ אַרויסגעוויזען, ווי אויסגע־צייכענט ער קען די סביבה פון אויסערן אַרבייטער־לעבען, ווי לייכט עס קומט איהם אָן קורץ און דראַמאַטיש צו שילדערן געזונדע שטאַרק־פּיהלענדע מענשען פון דער מאַסע, און וואָס פאַר אַ פיינער מבין ער איז אויף די קאַמפּס־געפיהלען, וועלכע שפּיעלען זיך אָב אין די נשמה פון אַ מענשען פון פאָלק, וועלכער איז געקומען אויף דער וועלט מיט אַ שעפּפערישען גייסט און אַ פונק פון אַ נשמה יתרה.

אין זיינע פריהערדיגע ווערק האָבען מענשען געקעמפּט מ'ט אוי־סערע שונאים, אין „אייזיק שעפטעל" קעמפּט דער מענש מיט זיך אַליין.

אין אייזיק שעפטעל שילדערט ד. פינסקי די שעפּפערישע פער־זענליכקייט אין דער סביבה פון אַרבייטער־לעבען. ניט אויסערע ליידען צווינגען אייזיקען צו נעהמען גיפט אין לעצטען אַקט, נור אַ טיעפער אינוועניגסטער שמערץ, פון וועלכען קיין קלאַס איז ניט בעשיצט, חאטש אין יעדער קלאַס נעהמט דער שמערץ אָן אַנדערע פאָרמען. אייזיק שעפטעל איז אַן'אויסנאַהם צווישען זיינע חברים אַרבייטער: ער איז אַ קינסטלער־נאַטור. ער טראָגט זיך שטענדיג אַרום מיט פערשיידענע טעכנישע ערפינ־

דונגען; עס זענען איהם שוין געלונגען עטליכע קליינע ערפינדונגען. ווי אנ׳עכטער קינסטלער, ווייס ער נישט פון קרעמערישע געשעפטען און רוחים. זיינע ערפינדונגען קויפט אב דער בעל־הבית פון ווארשטאט בחצי חנם. אייזיק פיהלט זיין אינווענינגסטע ווערדע און די פראזאאישע צרות פון לעבען קעהרען איהם ווענינ אן. ער איז א שטא׳לצע שווייגזאמע טיעפפערקלערטע נאטור אין א גראבער בלוזע, אין אנ׳ארבייטער־בלוזע.

די טראגיק פון זיין לעבען איז, דאס זיינע בעסטע אידעען און געדאנקען קענען ניט בעקומען קיין הויט און ביינער, די ריכטינע פא״ם. ער ליידט די צרות פון איטליכען נישט פאלירטען געשליפענעם טאלענט, ביי וועמען די כוחות האבען זיך ניט ענטוויקעלט גלייכמעסיג. און צוליעב וואס דאס גאנצע לעבען געהט אפט לאבוד. אייזיקס בעסטע אידעען געהען צום גרונד, ווייל זיין ערפינדערשער גייסט קען זיך ניט שטיצען אויף בילדונג און קענטעניסען. ווייל ער איז א בור דאוריתה בנוגע צום מאטעריאל, אויף וואס ער וויל אנווענדען זיינע טעכנישע פלענער. אלס רויער מענש, פיהלט ער א טיעפען שפאלט צווישען זיינע אידעען און די רעאלע לעבענס־פאקטען. ער פיהלט אין זיך א מישמאש, א דיסהארמאניע, וואס וועקט אין איהם אויף א ים פון יסורים, און וועלכע טרייבען איהם צולעצט צו א זעלבסטמארד...

אין אייזיק שעפטעל האט פינסקי דערגרייכט די גרעסטע שטופע פון זיין קינסטלערישען טאלענט. אויסגעהענדיג פון יודישען פראלעטארישען לעבען, איז ער נישט ווילענדיג און נישט מערקענדיג נעקומען צום אייגענעם פראבלעם, וועלכער בעשעפטיגט איצט אונזערע בעסטע, נאציאנאל־געזונדע שרייבער,—צום פראבלעם וועגען דעם: צי קען דער קראנקער יודישער כלל ארויסגעבען א שעפערישען יחיד, צום פראבלעם וועגען דער שעפערישער יודישער פערזענליכקייט.

אין דעם דראמא האט פינסקי געוויזען די טראגיק, צו וועלכער עס קען דערלאנגען די טאלענטירטע פערזענליכקייט אין פראלעטאריאט. נאר אזוי ווי יעדע טיעפערע טראגיק טראגט נאר אויסערליך א קלאסען־כאראקטער, קען מען זאגען, דאס אין „אייזיק שעפטעל“ האט דוד פינסקי אונז געגעבען א ווערק, וועלכע איז שווי פרוי פון יעדער נישט קינסטלערישער טענדענץ.

III

ד. פינסקי האָט 1899 פערלאָזען איירָאפּא און איז אויסגעוואַנ־דערט קיין אַמעריקא. אין דער צייט פון די לעצטע יאָהרען איז מיט איהם פאָרגעקומען אַ גרויסע פערענדערונג. נישט קוקענדיג דערויף, וואָס ער איז געווען אַ צייט לאַנג דער רעדאַקטאָר פון אַ יודישער אַרבייטער-צייטונג, איז דאָך זיין אינטערעס צום יודישען אַרבייטער שטאַרק אָבגעשוואַכט געוואָרען.

אין פלוג גערעדט, האָט דאָך פינסקי אין אַמעריקא, וואו דער יודישער עמיגראַנט מאַכט אָפט דורך אַלע גלגולים פון אַ שוויץ-וואַר־שטאַט-אַרבייטער ביז אַ „טרייד־יוניאָן-מען" און אַ „שאָפּמען", געדאַרפט געפינען פאַר זיין ספּעציעלען טאַלענט אַ פרייע ברייטע פעלד. איי־גענטליך האָט ער דאָך געדאַרפט מיט דער צייט ווערען דער קינסט־לער—עמבריאָלאָג, וואָס שילדערט אונז פערשיידענע שטאַדיען און אי־בערגאַנגס-קנייצען אין לעבען פון דער יודישער אַמעריקאַנער פּראָ־לעטאריער-מאַסע. אין פרייען אַמעריקא, אין שאָטען פון באַרטעלעמי'ס וויבערישען עוג מלך הבשן (די פרייהייטס-געטין) וואַקסען דאָך די „דראַבקינ'ס" און די חנה לאה'ס" און די ענו'דיגע טיפּען, ווי „חיים-משרת" ווי אויף הייווען. וואו האָט נאָך פינסקי געקענט געפינען אַזוי פיעל שטאָף, אַזוי פיעל דראַמאַטישע בעוועגונג, ווי אינ'ם לאַנד, וואו אויך די שבת'דיגע חלה געהט אויף האַסטיגער ווי ביי אונז אין דער טויטער שטאָדט גלופּסק? און דאָך זעהען מיר, דאָס גראַד אין אַמעריקא האָט פינסקי פערלאָרען זיין אַלטע יוגענד-מוזע; גראַד דאָר־טען איז ער מיט איהר צוערשט ברוגז געוואָרען.

געוויס האָט פינסקי גענוג יסורים געהאַט און נישט איין נאַכט צוגעבראַכט אין פיין און וועהטאָג, איידער ער האָט זיך צעשיידט פון זיין אַלטער צעפלאַמטער ליעבע. און אויב ער האָט נאָך אַ צייט לאַנג זיך געראַנגעלט מיט זיך—האָט דער קישענעווער פּאָגראָם גע־מאַכט אַנ'עק צו זיינע צווייפלען.

אויבען האָבען מיר געזאָגט, אַז דאָס שוואַכע בילדעל „שיני" (די שפּראַך געקינצעלט, מעהר „דייטשמעריש", ווי יודיש, דער טאָן הויפּטמאַן, ניעטשע, בערדיטשעווסקי, אויסגעמישט מיט חרטה און אר־מעט פון אַ פערדעכטיגער זאַטקייט), האָט אין געוויסע ליטעראַרישע קריי־

זען, וואָס אינטערעסירען זיך מיט פינסקי'ן, געמאַכט אַן'איינדרוק צוליעב דער נייער טענדענץ. צום ערשטען מאָל הערען מיר פינסק'ן רעדען מיט דער שטימע פון איינעם, וואָס האָט שוין געגאָסען פון עץ הדעת, וואָס האָט זיך שוין פער'סם'ט מיט נאַציאָנאַלע יודישע ספקות און פּראָבּלעמען. און ווירקליך אין די לעצטע יאָהרען האָט ער זיך אַרומגעטראָגען מיט אַ דראמא, וואָס דאַרף שילדערן דריי דורות אונטער איין דאַך.

די פּרוכט פון זיינע דמיונות איז ווי בעקאַנט „פּאַמיליע צבי", דאָס, וואָס ס'האָט פינסקי'ס נאָמען פּאָפּולער געמאַכט אין דער גאַנצער זשאַרגאָן-לעזענדער וועלט.

דאָס נאַציאָנאַלע פּראָבּלעם—ווי מען זעהט, איז שוין געוואָרען ביי פינסקי'ן, ווי ביי אונז אַלעמען, אַ שטענדיגע אָפענע, אייטערענדיגע וואונד.

דער פינסקי פון „פאַמיליע צבי" איז שוין פון אַן'אַנדער חדר. נישטאָ די בעזאָרגענקייט פון אַמאָל, די תמימות'דיגע זיכערקייט פון זיינע ערשטע זאַכען; נישטאָ שוין דער כעס צו יודישע בעל-בתים און די בלינדע ליעבע צום יודען אין אַ מלבוש פון אַן'אַרבייטער. אין צענטער פון דראמא שטעהט די פיגור פון ר' משה. און דער ר' משה איז ניט אַן'אַלטמאָדישער יוד, זאָנדערן אַ ראָמאַנטישע געשטאַלט. ער איז קיין לעבעדיגער מענש, נאָר פינסקי'ס דמיון פון אַ גאַנצען יודען מיט אַ גאַנצער אמונה און אַ גאַנצער נשמה, וועלכע ער טוט אָן קינסטליך אין די מלבושים פון דער פרום-פּאַרצייטיגער וועלט. ווי אַן'עכטע ראָמאַנטישע געשטאַלט, רעדט ער נישט מיט אַ לשון פון אַ לעבעדיגען מענשען, נאָר מיט האַלבע פסוקים פון תנ"ך און מיט דעם געקינסטעלטען פּאַטאָס, מיט דער געמאַכטער התלהבות פון אַ גר, וואָס האָט זיך אויסגעלערענט אויף דער עלטער צו רעדען יודיש מיט'ן לשון פון פסוקים.—אין „פאַמיליע צבי" איז שוין די היינטיגע וועלט ווי פערדעקט פון ר' משה'ס ראָמאַנטישער געשטאַלט. די יונגע רעדען קנאַפּ, און דאָס, וואָס זיי רעדען, איז צייטונגס-פּאַפּיער. נאָר איין ר' משה רעדט און רעדט, אַז מען ווייס שוין ניט, ווען וועט דאָס נעהמען אַ סוף. ווי אַ טויטע ראָמאַנטישע פּערזאָן, ווייס זי נישט פון קיין מאָס. איין גאָט ווייס, וואָס ער וויל. נאָר איינס איז קלאָר: ד. פינסקי'ן האָט אָבּגעעקעלט די יודישע צעבּרעקעלטע געגענוואַרט. ער געפינט אין איהר שוין נישט קיין מאָטיווען פאַר ליעבע, קראַפט, קאַמף און לעבען. ער בענקט נאָך עפּיס אַ גאַנצער נשמה

נאָך אַ מענשען, בײַ װעמען די מחשבות און די טאַטען זאָלען זײַן פֿון אײן גוף „מעזר אחד”, און ער בעשאַפֿט זיך אַ ראָמאַנטישע געשטאַלט, אַלס אַ הײלענדען באַלזאַם פֿאַר זײַן בענקענדער נשמה. װאָלט פּינסקי געװען אַ פּרץ, אַ בערדיטשעװסקי אָדער אַ הלל צײטלין, קורץ, װאָלט ער געװען אַ טאַלענט מיט אַ נאַטירליכען צובונד צו זײַן אַלטען יודישען עבר, — דענמאָלסט װאָלט אפֿשר זײַן דמיון אױך אָנגענומען מעהר אַ קינסט־לערישע פֿאָרם. פּינסקי איז אָבער אַ טאַלענט, װאָס פֿיהלט זיך נאָר שטאַרק מיט דער געגענװאַרט. די װעלט פֿון פֿערגאַנגענהײט איז פֿאַר אידם אַ בוך מיט פֿערמאַכטע טאָװלען. און זײַן בענקענים האָט בעשאַ־פֿען אַ טרוקענע ראָמאַנטישע טעזען־פֿיגור װי ר' משה'ן; אפֿשר ניט קײן שלעכטע בידהנען־פֿיגור פֿאַר אַ מעלאָדראַמאַטישען אַקטיאָר, אָבער אַ לאַנג־װײליגע בעשעפֿענים פֿאַר אַ שטילען פֿיהלענדען לעזער.

אין „פֿאַמיליע צבי” איז שױן פּינסקי'ס דראַמאַטישעס טאַלענט טיעף געפֿאַלען, זײַן הױפּט־העלד װאַקסט ניט. פֿון דער ערשטער ביז דער לעצטע סצענע בלײַבט ער דער אײנענער.

די מוזיק פֿון ר' משה'ס נשמה דױבט זיך אָן דערמיט, מיט װאָס זי ענדיגט זיך: מיט פּױקענשלעג און טרומײטען. זי װירקט אױף אונז װי אַ װאַסערפֿאַל, װאָס פּאַטשט אַלץ די אײגענע לאַנגװײליגע מעלאָדיע. קורץ ר' משה איז אַ העלד פֿאַר אַ מימיקער, פֿאַר אַ מעלאָדראַמאַטישען אַקטיאָר, װאָס האָט צעהנדליגער קװיטשערײען פֿאַר אײן אײנציגען קרעכץ, אַ העלד פֿאַר אַ סצענע מיט אַ מיטעלען פּובליקום. קײן העלד אָבער ניש פֿאַר אַ מענשען מיט אמת'ע ליטעראַרישע פֿאָדערונגען.

נאָך „אײזיק שעפֿטעל” בעטײַט „פֿאַמיליע צבי” — אַ טריט צוריק, פֿון דראַמא צו מעלאָדראַמא.

פּינסקי איז אין אַמעריקא אַן אַנדערער געװאָרען. גײַסטיג איז ער אױסגעװאַקסען, די תמימות'דיגע בראָשורען־תורות האָט ער אױעקגעװאָר־פֿען, טיעפֿער בענומען דאָס יודישע פּראָבלעם, אָבער די קונסט זײַנע איז געפֿאַלען. מען פֿיהלט, דאָס די רײַזע קײן אַמעריקא האָט אידם, װי פֿיעלע

אנדערע טאלענטירטע מיטפיהלענדע הערצער, געמאכט פאר א נע־ונד׳ניק: צוזאמען מיט העקעל־פעקעל איז אויך זיין טאלענט געגאנגען אבריכטען גלות.

אין זיין שפעטערער ארבייט „די מוטער“ ווייזט עס זיך נאך ארויס מיט מעהר קלארקייט. דען מיר בעמערקען אין זיין ארבייט „די מוטער“ ווי דער אמאליגער פאעט פון קאמפף־נאטורען ווערט שוין גאר א שטיקעל בעל־בכי. די שטארקערע, די יונגערע העלדען אין דראמא ווערען פערשטעלט פון אנ׳אלטער מאמען, וואס וויינט אין ערשטען אקט, וואס וויינט אין צווייטען אקט און וואס וויינט אין דריטען אקט, און וועלכע וואלט אויך יאמערן אין פיערטען אקט, ווען זי וואלט שוין אין דריטען נישט געשטארבען. און זי וויינט אהן א טעם: זי וויינט — ווי עס וויינט זיך פינסקי׳ן אליין! נישט ווייל עס האט עפיס גרויסעס פאסירט, נאר ווייל עס וויינט זיך, פון זיך אליין; ווייל מען פיהלט טונקעל, אז דאס לעבען איז אויסגעשפיעלט, אז עפיס איז געשטארבען, אז עפיס האט מען, אליין נישט וויסענדיג, אויף אייביג צו קבורה געטראגען... אין „דער מוטער“ האט פינסקי שוין איינגאנצען אויפגעהערט צו זיין דער דראמאטיקער. דאס וואס זיין „מוטער“ ציהט וועניגער דאס פובליקום אין טעאטער, ווי גארדינ׳ס „האשע די יתומה“, ערקלערט זיך נאר דאדורך, דאס פינסקי איז פיעל, פיעל טיעפער פאר גארדינ׳ען, אז ער זאל קענען שרייבען א גוטע מעלאדראמא.

* *
*

דוד פינסקי איז געווארען א נאציאנאליסט, א „תחיה“־מענש אין אנ׳אוננאטירליכער יודישער סביבה. ער האט איבערגעלעבט זיין געוויסענס־און הארצענס־קאמפף אין א ווילד פרעמדער וועלט. ער איז געווארען א ראמאנטיקער אין א לאנד, וואו הלומ׳ן איז א פערברעכען, וואו „כסף מטהר ממזרים“ און חלומות זענען מסוגל צו מאכען פון וואנדערבילט׳ען אנ׳אביון. זיין נאציאנאלעס געפיהל און זיין נאציאנאלע הכרה האט אויפגעבליהט אין א מדבר פון פעדלער־נשמות. און גראד דאס, וואס מאכט אונז דא וועניגער איינזאם, וועניגער פערוואגעלט, — איך מיין דער טיעף־פערשטאנענער ציוניזם, האט איהם אין אמעריקא געמאכט נאך מעהר איינזאם, נאך עלענדער.

ד. פינסקי׳ס מוזע איז אין גלות, און דעריבער האט זיין שפראך פערלארען זייט איינינע יאהר איהר נאטירליכקייט; זיינע געשטאלטען — די פריהערדיגע פרישע פארבען, זייער דראמאטישען לעבעדיגען פנים. אין זיין הקדמה צו „פאמיליע צבי" קען מען קוים זיך אבהאלטען נישט צו זיפצען, ליינענדיג דארטען די פיעלע איבערטריבענע פראזען. מיט זיין דראמא: „האט ער דאס גאנצע פאלק פערקליבען אונטער זיין אייגענעם בארג סיני". מען מוז זיך שוין פיהלען אויפ׳ן פארנאס, ווען דאס שוואכע ווערק „פאמיליע צבי" ווערט פון מחבר אליין בעטראכט אלס א בארג סיני. מען מוז שוין זיין צו ווייט אבגעריסען פון סאמע געדיכטען יודישען לעבען, אום די אייגענע קליינע בענקעניסען און קלעמעניסען אזוי הויך אויפצוהייבען אדש ביז׳ן שפיץ פון בארג סיני.

דוד פינסקי מוז נעבעך ניט וויסען, אז היינט איהם זענען נאך דא ביי אונז ברענער, בערדיטשעווסקי, און אנדערע ווי למשל ש. אש, בערקאוויטש, ה. ד. נאמבערג און דער געבארענער דראמאטיקער פרץ הירשביין. דוד פינסקי ווייס נעבעך נישט, אז אין איין „מסביב לנקודה" פון י. ח. ברענער, ליעגט מעהר יודישע טראגיק, ווי אין צעהן „פאמיליע צבי" און דאס גל.

דוד פינסקי׳ס מוזע איז אין גלות. און אויך ער אליין איז אין גלות, ווען ער האט שוין אינגאנצען פערלארען דעם צוזאמענבונד אפילו מיט דער ליטעראטור פון דער וועלט, פאר וועלכע ער שרייבט, פאר וועלכע ער ליידט.

צי קען באמת נישט בליהען פינסקי׳ס טאלענט אין אמעריקא? צי פיהלט ער דאס אליין אויך? און צי רעכענט ער אפשר נאר נאך זיך אומצוקעהרען צו אונז?

זאל ער נאך קומען! ער וועט בעגעגענען א סך-א סך גוטע פריינד און אויך עטליכע געטרייע, וואס זענען איהם מוחל אלע שפעטערע ליטערארישע עונות פאר זיינע פריהערדיגע טאלענטפאלע און לעבעדיגע ליטערארישע ארבייטען.

1906

פאמיליע צבי פון ד. פינסקי.

ווי בעקאנט, האט דער „בונד“ ארויסגעגעבען די טעג פינסקי׳ס נייע דראמע „פאמיליע צבי“.

אין דער הקדמה דערצעהלט פינסקי, דאס שרייבענדיג דאס ווערק האט ער זיך געפיהלט אין זעהר א וואונדערליכען צושטאנד. איהם האט זיך פארגעשטעלט, דאס ער זאמעלט צונויף ארום זיין ווערק, ווי ארום „א צווייטען בארג סיני“, דאס גאנצע יודישע פאלק.

לאמיר איצט זעהן, צי איז דאס ווערק אין דער אמת׳ן א צווייטער בארג סיני? —

צי האט זיך אין דער אמת׳ן איינגעגעבען דעם פערפאסער מיט דונערן און בליצען אונז צו בעשענקען מיט איין נייער תורה, אדער ווענינגסטענס האטש מיט א נייעם בליק אויפ׳ן יודישען לעבען?

נאר ערשט א קורצע בעמערקונג.

אין דער לעצטער צייט האט אנאנדער יוד — יושקעוויטש — פיעל געשריבען וועגען דער צעריסענער נשמה פון יודישען כלל, סיי ביי די אלטע, סיי ביי די יונגע. טשיריקאוו (א קריסט) האט געשריבען א דראמא „די יודען“, וואו ער פיהרט פאר אונז פארביי דעם יונגען און דעם אלטען דור עטליכע שעה קורץ פאר א פאגראם. פיעל טיעפער און מיט פיעל מעהר קענטניס פון דער יודישער נשמה האט געשריבען י. ה. ברענער

זיינע ביכער „בהורף" און „מסבֿיב לנקודה", וואו דער אינוועניגסטער יו־דישער וועדטאָג ביי די יונגע טרעט אַרויס ווי גרויס ער איז. אַלע די אָנגערופענע האָבן צונויפגעקליבן אַרום זייערע ביכער דעם יודישן דענקענדען לעזער, קיינער האָט נישט געמיינט, אַז זיין בוך איז אַמין באַרג סיני, און דענאָך איז איטליכער פון זיי בעסער און שטאַרקער אָנגעשריבן, ווי „די פאַמיליע צבֿי" פון דוד פינסקי.

איטליכער לעזער פערשטעהט, דאָס מיט „דער פאַמיליע צבֿי" האָט זיך פינסקי געשטעלט די אויפגאַבע אַרויס־צו־פיהרען די לעצטע דריי דורות פון יודישען פאָלק; און איטליכען דור אַרויסצושטעלען מיט זיינע ספּעציעלע אידעאַלען, ספּעציעלע דמיונות פון דעם מענשענ׳ס ציעל און מענשען־לעבען אויף דער וועלט, מיט דעם ספּעציעלען כח, מיט וואָס איטליכער דור האָט זיך אויסגעצייכענט און דער מלחמה פאַר זיינע אידעאַלען און לעבענסציעלען.

איצט לאָמיר זעהן, ווי ווייט דאָס איז איהם געלונגען, און צי האָט ער אונז דערביי ענטפּלעקט אַזוינס, וואָס אַנדערע שרייבער פאַר איהם האָבען דאָס נאָך נישט געזעהן און נישט געוויזען.

די צענטראַלע פיגור אינ׳ם דראַמא איז דער גרויסער מאַמין ר׳ משה. ער איז דער פ אָ ט ע ר פון דעם צווייטען שוין אַביסעל אָבגעבלאַקירטען דור, מיט אַנ׳אָבגעבלאַקירטער אמונה, מיט אַנ׳אָבגעבלאַקירטען רצון צו וועלען פאַר עפּיס קעמפּפען מיט׳ן גאַנצען כח. ער איז דער ז י י ד ע פון דריטען דור, וואָס האָט שוין אייגענע אידעאַלען, נייע דמיונות וועגען לעבען און וועגען מענשליכען כלל, וואָס האָט שוין פערביטען די אמונה אין אַ גאָט אויף די אמונה אין פּראָגרעס, און וואָס רייסט זיך צום קאַמפּף פאַר אַ בעסערע מענשליכע צוקונפט אויף דער וועלט מיט אַלע זיינע יונגע קרעפטען.

הוץ די צענטראַלע פיגור זענען אַלע אַנדערע פיגורען פון יונגען דור, וואָס איז צושיידט און צושפּאָלטען אין פּאַרטייען, קליין, ווי שפּיל־צאַצקעס, און אָהן הויט און ביינער. ר׳ משה מיט זיינע ברייטע אַקסלען און ברייטען באָרד פערדעקט זיי אינגאַנצען. ער איז אומעטום, ער איז דער איינציגער, וואָס רעדט, שרייט, לויפט, זוכט, רופט, קעמפּפט און שטאַרבט. אַלע איבריגע פיגורען אין „פאַמיליע צבֿי" לויפען דורך פאַר אונזערע אויגען ווי שאָטענס, ווי אַ שוואַך ווינדטעל, אָהן וועלכעס מען פער־געסט די אַנדערע רגע. פון גאַנצען דראַמא בלייבט נישט אין זכרון קיין

איינציגער פֿון מיטעלן דור, קיין איינציגער פֿון יונגערן. איבערפֿלעסליך אָהן אינטערעס זענען זיי געשילדערט פֿון פינסקי, און לאָזען נישט איבער קיין מינדסטען איינדרוק. זיין גאַנצע ליעבשאַפֿט האָט ער אַוועקגעגעבען דעם יידען ר׳ משה; פֿאַר די אַנדערע צוויי דורות איז איהם גאָר נישט געבליבען. און עס איז קיין וואונדער נישט: דעם מיטעלען דור קען מען נישט ליעב האָבען, דעם יונגען דעם לעצטען קען פינסקי נישט.

צי קען ער אָבער האָטש דעם אַלטען דור?
אָט וועגען דעם ווילען מיר איצט רעדען גענויער.

* * *

ווי געזאָגט, אין צענטער פֿון „פֿאַמיליע צבי“ שטעהט ר׳ משה צבי, דער שטאָדט־מגיד, אין וועלכען עס האָט זיך פֿעראייניגט אַ טיעפֿע אמונה אינאיינעם מיט אַ ברענענדיגען גייסט. ער איז אייגענטליך דער איינציגער, וואָס האָט אַ „היילינגטום“, אַמין בית המקדש, פֿאַר וועלכען ער איז גרייט צו שטאַרבען. די יונגע לייט ווי דער ציוניסט ליפּמאַן און דער סאָציאַליסט ראובן האָבען נאָר ווערטער, פֿראַזען, דאַרצוועהטאָג, בענקעניסען, טעאָריען, אידעאַלען, נאָר עס פֿעהלט זיי איין זאַך: אַ לעבעדיגעס היילינגטום, וואָס מען זאָל דאָס אין איטליכע רגע זעהן, פֿיהלען, אָנטאַפּען מיט די הענד. וועגען דריטען טיפּ פֿון די יונגע לייט, לעאָנען, וועגען דעם צוקראָכענעם געוועזענעם אַסימילאַטאָר, דעם בלאַסען וויבערשען יונגענמאַנטשיק — לוינט, בכלל, ניט צו פֿערלירען אַ וואָרט.

דער הלוק צווישען מיטעלן דור, וואָס ווערט פֿאָרגעשטעלט אין ר׳ משה׳ס זוהן יעקב־פען, און דעם יונגען דור איז דער, וואָס יעקעף איז שוין אינגאַנצען פֿערשוועכט און פֿערגראָבט אַלס פֿיהלענדער און דענקענדער מענש. פֿאַר די אַלטע היילינגטימער האַלט ער זיך נאָר מיט׳ן מויל, צו קיין נייע בענקט ער נישט. און דאָס איינציגע, וואָס איז נאָך טייער ביי איהם, איז זיין קראָם. ר׳ משה צבי איז אין פינסקי׳ס דראַמאַ דער טיפּ פֿון דעם קריסטאַל־ריינעם אידעאַליסט, יעקעף — דער טיפּ פֿון גראָבסטען שטינקענדיגסטען מאַטעריאַליסט (זיין בית המקדש איז די קראָם), ליפּמאַן און ראובן, — די טיפּען פֿון דער יוגענד, און וועל־

כע עס מישען זיך אויס אידעאַליסטישע און מאַטעריאַליסטישע דמיו־בות אין פערשיידענע פּראָפּאָרציעס.

און עס ליגט קלאָר אויף דער האַנד, דאָס אין אַ נ׳עת צרה, ביי אַ פּלעצלינער קאַטאַסטראָפע וועט נאָר דער וויסען, וואָס צו טון, וואָס האָט עפּיס גרויסעס, טייערעס, הייליגעס; קורץ, דער, וואָס האָט אַ היי־ליגטום. די איבריגע, די ליפּמאַנס און די ראובנ׳ס, וואָס קוקען אויף זייער לעבען און זייערע טאָטען, ווי אויף ציגעל, מיט וועלכע מען וועט אַמאָל בויען אַ הייליגטום,—אַ הייליגטום, וועלכע זיי בעגרייפען מעהר מיט׳ן מוח אַלס מיט׳ן אויג און מיט׳ן אונמיטעלבאַרען געפיהל,—אָט די ליפּמאַנס און די ראובנ׳ט וועלען אייגענטליך נישט וויסען, וואָס צו טון. אמת, זיי וועלען זיך וועהרען, און אין די צייטען פון אַ פּאָגראָם וועלען זיי זיך פערטיידיגען קעגען די חוליגאַנעס און וועלען שטאַרבען נישט ווי קיין שרעקעדיגע ווייבער, נאָר ווי מענער. אָבער דורך זייער זעלבסטשוץ און דורך זייער טויט וועלען זיי נישט מאַכען היילי־גער זייערע אידעאַלען און הויכע דמיונות.

אָדער קלאָרער גערעדט, ר׳ משה צבי, ווען ער וועט שטאַרבען פאַר זיינע „רייניגקייטען״, פאַר זיין אמונה, פאַר זיין שול, איז ער דורך זיין טוידט מקדש השם, הויבט ער אויף דורך דעם די הייליג־קייט פון זיין אידעאַל. ווען אָבער אַ ראובן אָדער אַ ליפּמאַן פאַלט אַלס אַ קרבן פאַר זיין יודישקייט—הויבט ער נאָך דאַדורך נישט אויף די הייליגקייט פון סאָציאַליזם, און ליפּמאַן זעט נישט די הייליגקייט פון ציוניסטישען אידעאַל. ר׳ משה צבי לעבט אַלס יוד, ליידט אַלס יוד און שטאַרבט פאַר זיין יודישקייט. ראובן, דאַגעגען, לעבט אַלס מענש, ליידט אַלס סאָציאַליסט און שטאַרבט פאַר זיין יודישקייט. אויך ליפּ־מאַן לעבט אַנדערש; אויך פון זיינע אַלגעמיינע נאַציאָנאַלע אידעאַלען פליעסט נישט אַרויס די נויטווענדיגקייט צו קעמפען אַלס פרעמדער אין אַ פרעמדען לאַנד, געגען פרעמדע אונגערעכטיגקייטען און אונ־באַרמהערציגקייטען. אָט דערין ליגט דער טיעפער ווידערשפּרוך צווישען אַ ר׳ משה און אַ ראובן און אַ ליפּמאַנ׳ען. די לעצטערע שטאַר־בען נישט פאר די הייליגקייטען, פאַר וועלכע זיי לעבען. ווען ליפּ־מאַן וואָלט געשטאָרבען אין אַ יודישער קאָלאָניע, קעמפענדיג מיט נויט, מאַלאַריע און מיט דער האַרטער טרוקענער זאַמדיגער ערד—דאַמאָלס וואָלט זיין טויט געווען אַזוי שען, ווי דער טוידט פון אַ ר׳ משה צבי ביי׳ם ארון קודש. ווען ראובן וואָלט געפאַלען אַלס קרבן, ערגעץ

וואו אויף אַ באַריקאַדע אין קאַמף פאַר'ן פּראָלעטאַרישען אידעאַל, דאַמאָלס וואָלט זיין טויט געווע'ן אַזוי טראַגיש־שען, ווי דער טויט פון אַ ר' משה'ן. ווײַבאַלד אָבער זיי שטאַרבען פאַר עפּיס, וואָס ליעגט חוץ דעם גדר פון זייערע נאָהענטסטע אידעאַלען, איז זייער קאַמף, ווי זייערע קרבנות, אַ געניויטע זאַך, וואָס יאָגט אַרויף אַנ'אומעט, אַ שוואַרצען טרויער,—וואָס דערהויבט אָבער נישט אונזער געפיהל און פערהייליגט נישט דעם טיעפען זין פון אונזער לעבען.

ווי קומט עס אָבער, דאָס די יוגענד, די קרעפטיגע, פרישע, דענקענדיגע און פיהלענדיגע יודישע יוגענד האָט נאָך נישט קיין היי־ליגטום, וואָס מען זאָל קענען אָנטאַפּען מיט די הענד? ווי קומט דאָס, וואָס ז'ער זיידע איז רייכער פון די אייניקלעך?

דער תירוץ אויף די פראַגען איז שוין צו בעקאַנט, אַז מען זאָל דעריבער מוזען פיעל רעדען. די יודישע יוגענד הענגט אין דער לופט סיי מיט איהר סאָציאַליזם, ווי מיט איהר נאַציאָנאַליזם. זי האָט קיין ערד אונטער די פיס. זי האָט נישט יענע וועלט און נישט קיין היי־גע. איהרע אידעאַלען אָבער בויט זי אַקוראַט, ווי זי וואָלט מיט ביי־דע פיס געשטאַנען אויף אַ געזונדען שוואַרצען אַקערבאָדען. איהרע טעאָריען בויט זי אויף אַ פעסטען ערד־גרונד, נאָכטועגדיג דערין אַלע אַנדערע געזונדע ערד־גרונטיגע נאַציאָנען, און דערין ליעגט דער טראַגישער ווידערשפּרוך פון איהר לעבען.

ר' משה דאַגעגען שטעהט פעסט מיט ביידע פיס אויף יענער וועלט. די וועלט איז פאַר איהם אַ וועלט פון צופאַלען און קאַטאַסטראָפען. זיין טעאָריע פון לעבען איז אַ קאַטאַסטראָפען-טעאָריע. די וועלט איז אַ פייערשפּייענד'גער וואולקאַן, נאָר נאַרען, קינדער און פראָסטע ווייבער מיי־נען, אַז מען קען בויען אייביגע בנינים אויף אַזאַ געפעהרליכען גרונד. ער האָט אַ פעסטען הייליגטום, ווייל ער האָט איהם דורך זיין אמונה אויפגע־בויט ביי'ן אייביגען כסא הכבוד פון רבש"ע! ער האָט אַנ'אייביגע וועלט, און דאָרט האָט ער זיין אייביגע שטיצע, זיין אייביגע טרייסט.

* *
*

ווען ד. פינסקי וואָלט שוין ניט געווען אַזאַ אָפּגעריסענער פון אונזער היינטיגער יודישער וועלט (פינסקי איז זייט 1899 אין אַמעריקאַ),

וואָלט ער אין דער „פאַמיליע צבי“ אונז געוויזן די טראַגעדיע פון אונזער היינטיגער יוגענד, דעם טיפן שפּאַלט אין איהר נשמה, די גרויסע ליידען, וואָס זי לעבט דורך. נישט מיט'ן סטיל פון פראָקלאַמאַציעס און פון די דרשה־שטיבלעך אין די אויסלענדישע קאָלאָניעס וואָלט ער אונז געמאָלט די ליפמאַנ'ס און די ראובנ'ס, נאָר מיט די פאַרבן (ווען אויך ווייניגער טאַלאַנטפאָל) פון י. ח. ברענער אין אַ „מסביב לנקודה“. דאָס דראַמאַ וואָלט זיך דאַמאָלס נישט געענדיגט מיט'ן קאָמישען וואָרט: „מיר זיגען“ (אַז אָך און וועה צו אַזאַ זיג; פערטריבען דריי חוליגאַנעס דערמיט זיי זאָלען צוריקקומען מיט נאָך 10 קאָזאַקען), נאָר אפשר מיט אַ פיעל ווייניגער פרעהליכען אָבער אַ פיעל טיפערן וואָרט: „מיר גייען אונטער“.

אָבער, ווי געזאָגט, ד. פינסקי קען נישט די היינטיגע יוגענד.

צי קען ער אָבער דעם יידען פון דער היינטיגער יוגענד? אָדער מיט אַנדערע ווערטער: צי קען ער דאָס אַלטע יודענטום מיט זיין אמונה, לעבענס־פילאָזאָפיע און לעבענסגאַנג? ר' משה צבי דאַרף דאָך, לויט דעם פערפאַסער'ס אויפפאַסונג, סימבאָליזירען, ד. ה. בדרך משל פאָרשטעלען די אַלטע פרום־פאַרצייטיגע יודישע וועלט אין איהר גאַנצקייט און פולקייט! צי איז איהם די פיגור אויך געלונגען? צי איז זי איהם געלונגען נישט נאָר אַלס טענדענץ־פיגור (אַ פיגור, פון וועלכער מען דאַרף זיך אַראָבנעהמען אַ מוסר השכל), נאָר אויך אַלס קינסטלערישע פיגור?

אויף די פראַגע מוז איך ענטפערן מיט אַ „ניין“. ר' משה איז מעהר טעאַטער־פיגור, ווי אַ לעבעדיגע געשטאַלט. שוין דאָס וואָס ער, דער מאַמין, וואָס איז פול מיט בטחון און פעסטיגקייט אין דעם אמת פון זיינע געפיהלען און מעשים, לויפט אַרום אויף דער בינע די גאַנצע צייט ווי אַ פערסמ'טע מויז, לויפט און רעדט, און שרייט, און וואַרפט זיך אַרום ווי אַ היסטערישע אשה, — שוין דאָס אַליין ווייזט, ווי פאַלש די פרום־פאַרצייטיגע וועלט ווערט געשילדערט אינ'ם גוף פון ר' משה'ן. די אייגענע פיגור האָט מיט אַ סך יאָהרען צוריק אַרויסגעשטעלט דער פּאָעט מינסקי אין זיין דראַמאַ „די בעלאַגערונג פון טולטשין“ (אויסגאַבע אין זשאַרגאָן פון „קולטור“ מינסק). דער רב רבי אַהרן שטעלט פאָר די רוהיגע, טיפע אמונה פון אַלטען יודענטום, וואָס איז רוהיג שטיל, אָהן פראַזען און ווערטער מקדש השם ברבים. די יוגענד דאַגעגען, אין דער געשטאַלט פון דאָן קאַסטראָ, ווערט דאָרט געמאָלט אַלס אַזוינס, וואָס איז פול פון קאַמפף, נקמה־געפיהלען, צווייפעל א. ז. וו. ביי פינסקי איז דאָס כמעט

אומגעקעהרט. ר׳ משה וואַרפֿט זיך און שלײדערט זיך אויף אַלע זייטען. דאָ איז ער בלינד און פֿערנאַרעשט און רופֿט פֿון אַלע זייטען גאָט׳ס היל בעשיצען די ספֿרי תּורות און דאָ, — ווערט ער מיט אײן מאָל קלוג און בעגרײפֿט אַלץ. וועגען די ספֿרי-תּורות רעדט ער נישט ווי אַ יוד, וואָס האָט געלײטערט זײן גײסט בײ די „עקרים“ און אַ „מורה נבוכים“, נאָר ווי אַ האַלב משוגענער יודישער דאָן-קיכאָט, כמעט ווי אַ געצענדיענער.

די פֿיגור פֿון ר׳ משה׳ן איז אין דער אויפֿפֿאַסונג פֿאַלש, נישט יודיש, און דאָס, וואָס פינסקי האָט איהם געמאַכט פֿאַר אַ שטאָדט-מגיד, האָט די פֿיגור נישט געראַטעוועט. איך שטעל זיך נישט פֿאָר, דאָס אַ קעלמער מגיד (לאָמיר שוין נעמען דעם גרעסטען אין דער לעצטער צייט), זאָל אַזוי נערוועז אויסדריקען זײן אמונה און זײן לעבענס-פֿילאָזאָפֿיע. גראָד דערמיט צייכענט זיך אויס די אַלטע פֿרום-פֿאַרצייטיגע וועלט, וואָס בײ די גרעסטע קאַטאַסטראָפֿען איז זי געוועזען רוהיג, פֿול מיט בטחון און ערהאַבען גלײכגילטיג. דאָס אַלטע יודענטום האָט געקענט שײן און רוהיג שטאַרבען פֿאַר איהר גלויבען. דערין ליגט איהר גאַנצע ערהאַבענקייט. ד. פינסקי האָט פֿון דעם אַלטען יודענטום געמאַכט עפּיס אַזוינס, וואָס איז גוט אַלס אַ טעאַטער-פֿיגור, וואָס איז אָבער פֿון גרונד אויס פֿאַלש, אַלס טיפּ פֿון דער פֿרום-פֿאַרצייטיגער וועלט.

* * *

איך בין דער מײנונג, דאָס נישט די יוגענד, נישט דער הויפּט-טיפּ ר׳ משה האָט זיך פינסקי׳ן אײנגעגעבען אין זײן דראַמאַ. קײן נײעסען האָט ער אונז נישט ענטפּלעקט, ווייל ער האָט נישט געקענט טיעפֿער אַרײנדרינגען נישט אין דאָס אַלטע יודענטום נישט אין דאָס נײע. אַפֿילו יושקעוויטש האָט שוין טיעפֿער פֿערשטאַנען די יודישע יוגענד ווי פינסקי, איך רעד שוין נישט פֿון אַנדערע. וואָס אָנבעלאַנגט די אַלטע פֿרום-פֿאַרצייטיגע וועלט, מוזען מיר קאָנסטאַטירען, דאָס אין יעדען קאַפּיטעל פֿון אַש׳ס „שטעדטעל“ קען מען אַ סך מעהר לערנען, זעהן און פֿיהלען, ווי פֿון גאַנצען ר׳ משה׳ן אין „פֿאַמיליע צבי“.

פֿון ליטעראַריש-קינסטלערישען שטאַנדפּונקט איז „פֿאַמיליע צבי“ אַ מיטעלמעסיגעס ווערק, און דאָס, וואָס עס האָט דאָך געהאַט אַזאַ ערפֿאָלג, ערקלערט זיך דאָס דורך גאַנץ אַנדערע סבות, פֿון וועלכע מיר וועלען איצט נישט רעדען.

פינסקי שרייבט אין זיין פאָררעדע:

„מיט דעם וואַקסען פון מיין ווערק איז אין מיר געוואַקסען דאָס בעוואוסטזיין, אַז איך שאַף דאָ עפּיס אַזוינס, וואָס מוז געלייענט ווערען פון דעם גאַנצען פאָלק, פון אַלע זיינע קלאַסען און מאַסען. און איך האָב געשריבען, ווי אין אַ פיבער, מיט אַ האַרץ-קלאַפּעניש: איך האָב גערעדט צו אַ גאַנצען פאָלק, און איך האָב דאָס גאַנצע פאָלק פערקליבען צו מיר אונטער מיין אייגענעם באַרג סיני...״

איך מוז מודה זיין, דאָס לייענענדיג די ווערטער און פערגלייכענדיג „די פאַמיליע צבי״ מיט אַלע די זאַכען, וואָס מיר פערמאָגען שוין אין אונזער ליטעראַטור, ווי, למשל, ביאַליק׳ס פּאָגראָם-און חורבן-ליעדער, י. ח. ברענער׳ס ביכער, אַבראַמאָוויטש׳ס ווערק, פּרץ׳ס, אַ „שטעדטעל״ פון אַש א. ז. וו. איז מיר אַ ביסעל נישט גוט געוואָרען. איך האָב מיך געשעמט פאַר מיין פריינד ד. פּינסקי׳ן. צי איז ער שוין אַזוי אָבגעריסען פון אונזער לעבען, אַז זיין אויבערפלעכליך ווערק שיינט איהם שוין אַ באַרג סיני? אָדער צי דאָס רעקלאַמען-לאַנד אַמעריקא האָט אַזוי אָבגעשטומפּט זיינע געפיהלען? אָדער צי איז שוין אַזוי געשוועכט זיין טאַלאַנט דאָס ער פיהלט שוין נישט דעם ריכטיגען ווערטה פון זיין ווערק? דען דאָס מוז מען מודה זיין— זייט פינסקי׳ס דראַמע „אייזיק שעפטעל״ איז זיין טאַלאַנט ווי איינגעשלאָפען. דאָס גאָלדענע לאַנד פאַר עמיגראַנטען איז אויך פאַר די עמיגראַנטען קיין גאָלדענע נישט. פאַר די קונסט אונזערע אָבער איז דאָס לאַנד—אַ שטיינערנע.

פּאָגראָם־ליטעראַטור.

נאָך די ערשטע פּאָגראָמען אין די אַכציגער יאָהרען פון פאָריגען יאָהר־הונדערט האָט אויפגעשפּראָצט אַ גאַנצע ליטעראַטור, וואָס האָט מיט מעהר אָדער וועניגער טאַלענט געשילדערט די איבערקערעניש אין דענקען, טראַכטען און פיהלען ביי דער דאַמאָליגער יוגענד. פון דער דאָזיגער גאַנצער ליטעראַטור איז אָבער נאָר געבליבען איין ווערק, וואָס האָט נאָך היינט ניט פערלאָרען זיין ווערט פאַר אונז. איך מיין די דראַמע „די בעלאַגערונג פון טולטשין" פון בעקאַנטען שריפטשטעלער, מ י נ ס ק י *). דער פערלאַג „קולטור" האָט אַרויסגעוויזען אַן־אמת'ע מבינות, וואָס ער האָט אַרויסגעגעבען דאָס דאָזיגע ביכעל אין זשאַרגאָן. חאָטש די דראַמע בעהאַנדעלט חמעלניצקי'ס צייטען און ווייזט אַ בילד, וואָס לפנים נאָך איז דאָס וועניג עהנליך צו אַ היינטיגען יודישען פּאָגראָם, דאָך פיהלט און דערקענט באַלד דער לעזער, אַז מינסקי האָט בענוצט די היסטאָרי־שע מלבושים פאַר זיין דראַמע אַלס אַ מאַסקע (אפשר צוליעב דער דאַ־מאָליגער צענזור); טיעפער בעטראַכט, דריקט זיך אויס אין דעם ווערק דער

*) אין זשארגאָן איבערזעצט פון אברהם רייזען, ארויסגעגעבען פון פערלאג „קולטור", מינסק.

גאַנצער שמערץ פֿון אַ טיעף פֿיהלענדען מענשען, וואָס האָט דורכגעלעבט די געוואַלדיגע ווילדע רדיפות פֿון די אַכציגער יאָהרען.

די פּאָגראָמען אין די אַכציגער יאָהרען האָבען געווירקט אויף דאָס דאַמאָלסדיגע יודענטום און אויף די דאַמאָלסדיגע אינטעליגענץ, ווי אַ געוואַלטיגע קאַטאַסטראָפֿע. דאָס איז געווען אַ שרעקליכער זעץ אין ברוסט. די שוואַכע זענען געפֿאַלען צעבראָכענע און אייניגע זענען געוואָרען הלושים, די שטאַרקערע האָבען צוליעב דעם זעץ אין ברוסט גענומען געהן אַ נייעם וועג (חובבי-ציון, בילו׳צעס). שטעהן זענען נאָר געבליבען אויף אָנ׳אָרט די געפּאַנצערטע מיט אמונה און בטחון, דער אַלטער דור, וואָס לעבט נאָר מיט יענער וועלט און האָט קיין התפּעלות נישט פֿון די קאַטאַסטראָפֿען אויף דער וועלט. מינסקי האָט אין זיין דראַמאַ אונז געוויזען דעם אַלטען און דעם נייען דור, די געפּאַנצערטע מיט אמונה, און די יוגענד, וואָס קעמפֿט מיט אַ ווילדען מוט פֿאַר נייע צוקונפֿטיגע אידעאַלען. ר׳ אַהרון און דאָן קאַסטראָ (אַ שפּאַנישער מאַראַן) זענען די פֿערטרעטער פֿון ביידע וועלטען. בעת עס פֿאַלען אָן אויף טולטשין די ווילדע מערדערליכע באַנדעס פֿון המעלניצקי׳ס קאָזאַקען, שליסט דאָן קאַסטראָ אַ בונד צווישען דעם פּוילישען אַדעל און די יודען, בעשיצט די פֿעסטונג פֿון שטאָדט און קעמפֿט מיט זיין יודישער גוואַרדיע ווי אַ לייב געגען די קאָזאַקען. דאָן קאַסטראָ׳ן עקעלט אָב די יודישע לאַגע; ער וויל, אַז זיין פֿאָלק זאָל אויפֿהערען צו זיין אַנ׳אייביגער הלוש. ער זאַמעלט זיינע כחות, גיסט אַריין אין איהם מוט, צוערשט טרייבט ער זיינע ברידער זיך צו נעהמען פֿאַר זעלבסטשוץ, שפּעטער וועקט ער אויף אין זייער האַרץ אַ טיעפֿערס פֿערלאַנגען. ער חלומ׳ט פֿון אַ צייט, ווען אַלע יודען אין די פּוילישע שטעדט וועלען זיך פֿעראייניגען אין איין בונד, און וועלען, אַלס אַ קראַפֿט פֿאַר זיך, שטעהן גלייך מיט די פּאָליאַקען אין קאַמפֿף געגען די וואַנדערענדע באַנדעס קאָזאַקען. ער חלומ׳ט פֿון אַ מין יודישער זעלבשטענדיגקייט, וואָס איז געגרינדעט אויף אַנ׳אמת׳ער מאַכט, און מיט וועלכער דער פּוילישער אַדעל וועט זיך מוזען רעכענען. ער חלומ׳ט שוין אַפֿילו פֿון אַ „יודישער קרוין". אין דאָן קאַסטראָ זעהען מיר דעם עכטען נאַציאָנאַלען העלד, וואָס קאָן נישט צוזעהן די געפֿאַלענקייט פֿון זיין פֿאָלק און וואָס חלומ׳ט שטענדיג פֿון אַנ׳אויפֿלעבונג, פֿון אַ נאַציאָנאַלען תחית המתים.

דאָן קאַסטראָ איז דער בר-כוכבא פֿון דעם שפּעטערדיגען יודישען גלות, דער אַלטער בר-כוכבא, וואָס בייט נאָר מיט יעדער היסטאָרישער

עבֿאַכע די מיטלען, וואָס בלייבט אָבער שטענדיג געטריי דעם אַלטען אידעאַל צו שאַפֿען מיט אייגענעם כּח און בלוט אַן אייגענע פֿולע גאולה.

ר׳ אַהרון, דער פֿערטרעטער פֿון דער אַלטער וועלט, וויל ניט וויסען און הערען פֿון זעלבסטשוץ, פֿערטיידיגונג און אויפֿלעבונגס־אידעאַלען. זיין וועלט איז די תּורה, זיין תּורה — איז י ע נ ע וועלט, ער האָט קיין חשק נישט צו וועלען בויען בנינים אויף אַ וועלט, וואָס איז ווי אַ חלום, ווי אַ צעבראָכען שערבעל, ווי אַ ווינטעל, וואָס פֿערגעהט. ער איז נאָר אַ מומחה אויף רוהיג צו שטאַרבען; און אין שטאַרבען קאָן זיך קיינער מיט איהם נישט גלייכען. ער געהט אין טויט פֿאַר קדוש השם, ווי אַ יונג מיידעלע אויף אַ באַל. ר׳ אַהרון האָט קיין שום התפּעלות נישט, וואָס אין טולטשין וועט זיך באַלד ניסען יודיש בלוט, ווי וואַסער. ער האָט נאָר איין דאגה, אַז די כּנסת ישׂראל זאָל געהן אויף קדוש השם מיט פֿערהיילינטער פֿרעהליכקייט, ווי עס פּאַסט פֿאַר זיין טייער אויסערוועהלט פֿאָלק. ער קאָן נישט סובל זיין דאָן קאַסטראָ׳ס יוגענד־אידעאַלען; ער האָט פּחד, אַז דאָן קאַסטראָ׳ס רייד קאָנען נאָך חלילה ברענגען צו כּפֿירה.

דאָן קאַסטראָ׳ס פּאָליטישע פּלענער האָבען זיך ניט איינגעגעבען, דער בונד צווישען די פּאָליאַקען און די יודען געהט פֿונאַנדער. די פּאָליאַקען, מיינענדיג, אַז ווען זיי וועלען אַרויסגעבען די יודען, וועלען זיי ממילא ראַטעווען זיך, ברעכען די שבֿועה און עפֿענען די קאָזאַקען די פֿעסטונג. עס הויבט זיך אָן אַ שחיטה, אַ שרעקליכע שחיטה. רוהיג און שען געהט אין שלאַכט נאָר איין ר׳ אַהרון. דאָן קאַסטראָ אַלס דער לעבעדיגער רעוואָלוציאָנערער גייסט פֿון דער היינטיגער יוגענד ליידט שרעקליכע יסורים; ער איז פֿול מיט יאוש, די כּפֿירה־געדאַנקען צורייסען זיין מח. נקמה און יאוש־געפֿיהלען אונאיינעם מיט טיפֿסטע רעליגיעזע שטימונגען שניידען זיין האַרץ ווי אַן אַקעראייזען. נאָר אַ רגע פֿאַרן טויט ווערט ער רוהיג, כּמעט אַזוי רוהיג, ווי אַ ר׳ אַהרון, האָטש זיין האַרץ איז טיעפֿער, רייכער, ברענענדיגער, ווי די טרוקענע הערצער פֿון די גרויסע ר׳ אַהרנ׳ס.

דער לעזער זעהט פֿון דער קורצער נאָטיץ, אַז „די בעלאַגערונג פֿון טולטשין“, איז אונזער אייגענע בעלאַגערונג, איז דאָס אייגענע, וואָס די היינטיגע יוגענד לעבט דורך טאָג פֿאַר טאָג, ווען זי דריקט עס אויך אויס מיט אַנדערע ווערטער.

דאָס איז אַ בוך, וואָס בעריהרט דעם לעזער נישט ווייניגער טיעפֿ

ווי „די יודען" פֿון טשיריקאָוו, און אויך די „פֿאַמיליע צבי" פֿון ד. פּינסקי. די איבערזעצונג איז זעהר גוט, און דרוק, שריפֿט און דאָס גאַנצע אויסערע אויסזעהן מאַכט אַ גוטען איינדרוק.

אויך „די יודען" פֿון טשיריקאָוו איז פֿאַר קורצען ערשינען אין לשון־קודש אין זשאַרגאָן *). געשריבען פֿון אַ קריסט, האָט דאָס בוך טויזענדער הסרונות. פֿאַר וואָס האָט דאָס געדאַרפֿט אַזאַ ערפֿאָלג? ווייל נאָכ'ן קישענעווער פּאָגראָם איז דאָס געווען דאָס ערשטע ווערק פֿאַר די סצענע, וואָס האָט געפּרובט נאַקעט און גראָב אויסשטעלען די אייביגע יודישע וואונד. פֿון אַלע די געשטאַלטען, וואָס קומען דאָרט פֿאָר, איז לעבעדיג נור איין נחמן (אַ האַרציקאַלער ציוניסט), און אַלע איבריגע זענען נישט גוט געצייכענט; זאָגאַר שלעכט. איך קאָן זיך נישט פֿאָרשטעלען, אַז אַ יוד מיט אַ חוש הריח פֿאַר קינסטלערישע בילדער וועט קאָנען אָהן אַ שמייכעל אויף די ליפּען לייענען די געשפּרעכען צווישען דעם אַלטען פֿרענקעל און זיין געוועל שלמה'ן (ערשטער אַקט). עס האָט אַ פּנים, ווי מען וואָלט אַ רוסישען דיאַטשאָק אָנגעטאָן אין יודישע בגדים און געגעבען אַ נאָמען פֿרענקעל, און אַ רוסישען דאָרפֿישען וואַנקע וואָלט מען אָנגעטאָן אין אַ יודיש קאַשקעטעל און ציצית און אַ נאָמען געגעבען שלמה. די אַנדערע פֿיגורען (ברוך, לאה, בערע א. אַז. וו.) זענען געשילדערט אויך בערפֿלעכליך, אַז זיי לאָזען נישט איבער קיין שום איינדרוק. נחמן דאַגעגען איז גוט, און קלאָר, און מיר מוזען צו אונזער שאַנד מודה זיין, אַז נאָר דעם קריסט טשיריקאָוו האָט זיך איינגעגעבען דערוויל צו בעשאַפֿען אויף דער סצענע אַ לעבעדיגע ציוניסטישע געשטאַלט.

די איבערזעצונג איז גוט, ווי אויך דאָס אויסערע פֿון דער אויסגאַבע. אַ שאָד נאָר וואָס דער פּרייז איז אַזוי הויך געשטעלט געוואָרען.

אונזער פּאָגראָם־ליטעראַטור וואַקסט פֿון טאָג צו טאָג. איינע ווי למשל די איבענהערמאָנטע „פֿאַמיליע צבי" פֿון ד. פּינסקי, ווי בערקאָוויטשעס ערצעהלונג (פּסח־נומער „די צייט") „ביי קראַנקע" א. אַז. וו. וועלען נאָך אַפֿילו אַ צייט לאַנג אינטערעסירען דעם לעזער, צוציהען

*) פֿערלאַג „הצפירה", איבערז. פֿון א. בערמאַן.

איהם, פערהאַפען זיין נעמיט און וועקען אין איהם געוויסע געפיהלען. די מייסטען אָבער וועלען באַלד אַראָב פון מאַרק, ווייל דער טאָג האָט זיי געבאָרען, און מיט'ן טאָג וועלען זיי שטאַרבען. און אויך די אויבענדערמאָנטע וועלען קיין לאַנגען קיום ניט האָבען, דען סוף כל סוף פעהלט זיי די טיעפקייט און דער פאָעטישער כח, מיט וועלכען עס צייכענען זיך אוים גרויסע שעפערישע ווערק. „די בעלאַגערונג פון טולשטין" איז אַ שטיק גאָגאָל, אַ שטיק מדרש, אַ שטיק תנ"ך, און אַ ביסעל מינסקי. „די יודען" זענען גאָר אַן'אויבערפלעכליך בילד, געזעהן מיט די אויגען פון אַ קריטיקער מיט אַ מיטעלמעסיגען טאַלאַנט. און „די פאַמיליע צבי" פון פינסקי איז דער אָבקלאַנג פון די שמועות-שטיבלעך אין די הסישע איסלענדישע קאָלאָניעס.

אַ גרויסעס ווערק, אַ ווערק פון אַ גאָטגעבענשטען פאָעט — האָבען מיר איינס. ח. נ. ביאַליק'ס „משירי הזעם" מיט דעם הויפּטווערק „על השחיטה" וועט בלייבען אין אונזערע ליטעראַטור אַלס אַ שטענדיג גרויסאַרטיגער זכרון פון דער צייט, וואָס מיר לעבען דורך אין די לעצטע דורות. עס איז אַ געלעכטער, ווען מען בעקלערט, אַז טשיריקאָוו'ס „יודען", פינסקי'ס „פאַמיליע צבי" זענען מעהר פּאָפּולער ביי דער היינטיגער יוגענד אונזערער, ווי „על השחיטה" פון ח. נ. ביאַליק. דאָס בעווייזט די גאַנצע צעבראָכענקייט, אומנאַטירליכקייט פון אונזער גייסטיגען לעבען, ווען ח. נ. ביאַליק'ס געוואַלדיגע פּאָגראָם-פּאָעזיע איז ביז פאַר צוויי דריי וואָכען געווען נאָך אַ בוך מיט פערמאַכטע טאָווילען פאַר דעם גרעסטען טייל פון אונזער היינטיגער יוגענד. צום גליק האָט ח. נ. ביאַליק אַליין רחמנות געהאַט אויף זיין אייגענע פּאָעזיע, ווי אויף אונז, און אין אַ מייסטערהאַפטער איבערהאַרבייטונג (נישט איבערזעצונג) האָט ער אונז געגעבען אין זשאַרגאָן זיין ווערק „אין שחיטה-שטאָדט". אונטער'ן טיטעל „פון צער און צאָרן *) האָט ער אַרויסגעגעבען צוויי פון זיינע פּאָעטישע ווערק „אין שחיטה-שטאָדט" און „דאָס לעצטע וואָרט", (צוערשט געדרוקט אין „יוד" 1900).

דעם הויכען ווערט פון ביכעל איז נישט לייכט אָבצושאַצען אין אַ קורצער רעצענזיע. איך קאָן נאָר ראַטען דעם לעזער, ער זאָל דאָס ביכעל לייענען, לייענען און נאָך לייענען. זאָל דאָס ווערען ביי איהם

---

*) פערלאַג „קדימה", ארווא.

אַ טיש=בוך, זאָל ער זיך אויף ביאַליק'ס פּאָעמאַ אויסלערנען לייענען, פֿיהלען, ליידען און נאָך אַמאָל ליידען. איך בין זיכער, אַז מבֿינים, מענשען, וואָס פֿיהלען דעם כּח און די היילונג פֿון אַ גרויסען פּאָעטישען ווערק, וועלען באַלד די „צער=און צאָרן=פּאָעזיע" פֿון ביאַליק'ען קענען [illegible]. איך בין בטוח, אַז דאָס קליינע ביכעל וועט געבען אַ שטאַרקען רוק פֿאָרווערטס אונזער אָרימע זשאַרגאָן=שפּראַך, וועט אין איהר אַריינברענגען אַ טייל פֿון דעם ביבלישען און נבֿיאישען כּח פֿון אונזער העברעאישער שפּראַך.

פֿון שטאָהל און אייזען, קאַלט און האַרט און שטום,
שמיד אויס אַ האַרץ פֿאַר זיך, דו מענש — און קום!

און שטאָהל און אייזען איז די שפּראַך פֿון ביאַליק'ס פּאָעזיע. מיר אַלע, די שרייבער, פֿיהלען זיך שוואַך און וויבעריש אין דער שפּראַך, ווען מיר הויבען אָן לייענען ביאַליק'ס פּאָעזיע, הויבען אָן צו פֿיהלען מיט אונזער שפּראַכגעפֿיהל ביאַליק'ס האַרטע מאַרמאָרנע גלאַנצענדיגע שפּראַך.

עטליכע בעמערקונגען, ווי מען דאַרף צוטרעטען צו לייענען ביאַליק'ס „אין שחיטה=שטאָדט". דער לעזער דאַרף פֿיהלען, אַז אַ מעכטיגע האַנד האָט איהם פֿעסט אָנגענומען און שלעפּט איהם אַרום איבער די חורבֿות פֿון אַ גאַנצען פֿאָלק. ער שלעפּט איהם מיט געוואַלט, מיט אַכזריות, טייטענדיג מיט די פֿינגער דוקא אויף די ערטער, וואָס זענען אַם=מייסטען שרעקליך, אַם=מייסטען אָבשטויסענד און עקעלדיג. און וואַקסט ביי איהם אַ וועהטאָג אין האַרצען, קומט דער פּאָעט און צעטרעט דעם וועהטאָג, און ווילט זיך דעם לעזער אין טרעהרען אויסברעכען, וואַרפֿט אויף איהם דער פּאָעט אַ בליק פֿול מיט אַכזריות און רופֿט אויס:

שטעה און קוק און לאָז אַראָב די ברעמען —
און ווער פֿערשטיינערט!
דיין האַרץ זאָל אויסגעהן, הלש'ען אַ טרעהר,
נאָר טרוקען, ווי אַ שטיין אין מדבר בלייבט דיין אויג.

ביאַליק ענטפּלעקט פֿאַר אונזערע אויגען דעם חורבן פֿון אַ פֿאָלק, און דער חורבן איז אַזוי געוואַלטיג, אַז עס איז אַ בזיון איהם גאָר צו בעווינען, פּטור צו ווערען פֿון איהם מיט קרעכצען, יללות און הענדברעכען. דער פּאָעט האָט פֿערביסען די ליפּען און זאַמעלט איינציג=

איינציגוויז די ווערטאָגען, די יסורים, די קאָלעדיגע געפֿילען פֿון נקמה, שנאה, תּוכחה׳עס און ווילדען יאוש און מאַכט דערפֿון אַן׳איינציגע, געוואַל־טיג ברויזענדע מעלאָדיע. ער וויל, אַז די מעלאָדיע זאָל אויפֿלעבען אין האַרץ פֿון לעזער אין איהר פֿולער גאַנצקייט, אַז זי זאָל קלינגען אין זיין ברוסט ווי אַ גאַנצער איינציגער שטראָם, ווי די פּעך־שוואַרצע מעלאָדיע פֿון אַ פֿאָלק, וואָס גערט אונטער קערפּערליך און גייסטיג. ער פֿאָדערט מיט אַ ווילדער קראַפֿט, אַז שטיל, טויט שטיל, שטיל ווי אויף אַ בית עלמ׳ן זאָל ווערען אַרום; אַז אין דער טויטער שטילקייט און אין דעם פֿינסטערן שווייגען זאָל אויפֿוואַקסען אַ נייעס צוזאַמענגעזעצטעס געפֿיהל, וואָס זאָל ווי דאָס וואָרט נקמה אויסדריקען די פֿערצווייפֿלונג און די שנאה פֿון אַ פֿאָלק, וואָס האָט פֿערלאָרען זיך, גאָט און די וועלט.

„אין האַרצען טיעף פֿערמויער זי, בוי אויס דאָרט, —
פֿון האָס, פֿון גרימצאָרן און גאַל פֿאַר איהר אַ פֿעסטונג,
און לאָז די וואַקסען האָרט — אַ שלאַנג אין נעסט
און זויגען זאָלט איהר איינער פֿון דעם צווייטען,
און תּמיד בלייבען הונגעריג און דורשטיג;
און ווען אַ בייזער יום הדין וועט קומען —
צעברעך דיין האַרץ, בעפֿריי די בייזע שלאַנג;
און לאָז די אָב, ווי אַ פֿער׳סמ׳טע פֿייל
טויט הונגעריג מיט ברענענדיגען גיפֿט,
און מיט׳ן האַרצען פֿון דיין אייגען פֿאָלק...“ (ז. 20).

ביאַליק אין זיין „שהיטה־שטאָדט“ איז ווי דער נביא אין „דאָס לעצטע וואָרט“, וואָס צעברעכט אין שטיקער אין זיך אַליין און אין אונז די לעצטע האָפֿנונג נאָך אויף אַ גאָט, אויף אַ וואונדער, וואָס צעברעכט אַליץ אין שערבלעך, ווי מען צעברעכט אַ טאָפּ, וואָס איז אויף אייביג פֿער־אומרייניגט.

אום ביאַליק׳ס „שהיטה־שטאָדט“ צו לייענען, ווי עס דאַרף צו זיין, מוז קומען אַ פֿאָרלעזער, וואָס זאָל קאָנען דערהויבען זיך צום נביאישען צאָרן פֿון אַ ביאַליק׳ען.

ביאַליקס זשאַרגאָן־אויסגאַבע פֿון די „צאָרן־ליעדער“ איז אַ פֿרייע איבעראַרבייטונג. עס זענען אין דער נייער אויסגאַבע פֿאַרהאַן גאַנצע ביל־דער, וואָס פֿעהלען אין העברעאישען טעקסט. שוין די ערשטע שורות זענען ניי און שטאַרקער ווי אין העברעאיש. אין זשאַרגאָן הויבט זיך אָן:

„פון שטאָל און אייזען, קאַלט און האַרט און שטום
שמיעד אויס אַ האַרץ פאַר זיך דו מענש און קום!"

אין העברעאיש נאָר:

„קום לך אל עיר ההרגה".

אין העברעאישען איז דאָ אַ גרויסעס בילד, וואָס הייבט זיך אָן מיט די ווערטער „עתה צא מזה ושוב הנה בין השמשות", וואָס בערעהמט 27 שורות, און וועלכע זענען נישט אַריין אין די זשאַרגאָנישע בעאַרבייטונג. דאַגעגען איז דאָ אין זשאַרגאָן אַ נייער צוזאַץ צו דעם בילד פון „מאַרק מיט לעבעדיגען בהאַלוואַרג", ווי אויך דער נייער צוזאַץ „צום בית הקברות מיט די טאָרבעס-שלעפער", וואָס איז נישטאָ אין העברעאישען. חוץ דעם איז אויף יעדען זייטעל אין זשאַרגאָן-טעקסט דאָ גאָר אַנדערע נייע וואָרט-בילדער, אַנדערע בעצייכנונגען, אומשרייבונגען, ווי אין העברעאישען טעקסט. דער ליטעראַרישער קענער וועט זיך ניט קענען שיידען נישט פון העברעאישען, נישט פון זשאַרגאָנישען טעקסט. דאָ און דאָרט האָבען מיר דעם אייגענעם גרויסען פאָעט, רייך אין כעס און צאָרן און צער, רייך מיט דער שפראַך, ווי קיין איינציגער פאַר איהם.

איך צווייפעל ניט אַ רגע, אַז דאָס קליינע ביכעל „פון צער און צאָרן" וועט איינגיכען ווערען אַ ווערק, אַ פאָלקס-שאַץ פאַר גרויס און קליין, און דערהויפט פאַר אונזער יוגענד, וואָס מוז ערשט קריגען צו פיהלען דעם טעם פון טיעפען עקעל, דעם צאָרן און צער צו אונזער צעפאַלענעם נאַציאָנאַלען לעבען, ווי דאָס גיט אַרויס פאַר אונז ה. נ. ביאַליק, אום צו קאָנען קעמפפען פאַר אַ נאַציאָנאַלע אויפלעבונג. מען מוז דאָס שלעכטע שטאַרק פיינד האָבען, אום דאָס גוטע, שטאַרק ליעב צו האָבען.

„משיח'ס צייטען".

(פֿון שלום אש).

„משיח'ס צייטען" אָדער „אויפ'ן וועג קיין ציון" הייסט דאָס דראַמא פֿון ש. אַש, וועלכע מיר האָבען געהאַט דאָס פֿערגעניגען צו זעהן אויף דער היגער פּוילישער בּיהנע, און וועלכע האָט געהאַט דעם פֿאָריגען ווינטער אַזאַ גרויסען ערפֿאָלג אין קאָמיסאַרזשעווסקי'ס פּעטערבּורגער טעאַטער.

אַ פּאָר אַלטע לייט קלייבּען זיך פֿאָהרען אין ארץ ישראל, די בּיינער אויסצורוהען אין די ווייסע ארץ־ישראל'דיגע ערד. די שטוב פֿון די אַלטע לייט ווערט מיט איינמאָל פֿול פֿון זיהן, טעכטער און איניקלעך, וואָס זענען זיך געקומען זעגנען מיט די אַלטע לייט. פֿון אַלע זייטען זענען זיי געקומען. זיי רעדען פֿערשיידענע לשונות, און אין די פּאַלבּען פֿון די קליידער האָט איטליכער מיטגעבּראַכט דעם ריח פֿון דעם פֿרעמדען אָרט, וואו זיין יודישער מזל האָט איהם פֿערוואָרפֿען. און די קעפּ פֿון די איינִיקלעך קאָכט און שטורמט. ציוניזמוס, סאָציאַליזמוס און איבּערטריבּענע אַסימילאַטאָריש־פּאַטריאָטישע געפֿיהלען האָבּען זיך בּעזעצט אין די קעפּ פֿון די איינִיקלעך. איטליכער טראָגט זיך אַרום מיט זיין דבּוק. איטליכער איז נאָך דאָס געפּעס פֿון אַנאידעע, מיט וועלכע ער וויל

צרומנעדמען זיין יודישע וועלטעל אינאיינעם מיט דער גאַנצער וועלט. ון די אייניקלעך מיט זייערע דבוקים, זייערע הוילע נאַקעטע אידעען אַנצען אַרום די אַלטע לייט, וואָס טראָגען אויך אַרום מיט זיך אַ דבוק: יי אַלטע אייביגע היסטאָרישע בענקענים נאָך דעם לאַנד פֿון זייערע אָבות, נאָך דער הייליגער ערד פֿון מערת המכפלה און די אמהות, נאָך דער שטילקייט און פֿרומקייט פֿון הייליגע קבֿרים.

צווישען יידע און באָבע און די אייניקלעך שטעהען די עלטערן, יי זענען גרוים ווי אַ נאָסענדיגער טאָג; האָבען קיין פּנים, קיין פּאָלקס-נאַראַקטער נישט. זיי זענען די בריק, וואָס פֿערבינדט און צעשיידט די יידעם פֿון די אייניקלעך. און אויטליכער מיט זיין דבוק איז מבטל דעם יידענס פּלאַן צו פֿערלאָזען דעם אָרט פֿון זיין לאַנגען לעבען. שטאַרקער ווי אַלע טרעט אַרוים די האַלב הוסטערישע צעפּלאַקערטע יודישע פּוילין, דאָס פּריילין יוסטינע. אין איהר האָט זיך בעזעצט אַ דבוק פֿון אַ 400-יאָהריגער יודישער פּוילישער היסטאָריע. זי האָט ליעב דאָס לאַנד, אין וועלכען עס האָבען זיך אינאיינעם אויסגעמישט טויזענדער פּוילישע און יודישע דורות. זי קען נישט בעגרייפֿען דעם זיידען, וואָס קלערט אַפֿילו נישט מיטנעהמען קיין הויפּעלע פּוילישע ערד קיין ארץ ישראל.

איבער דעם גאַנצען טעאַטער-שטיק שוועבט אַ פֿאַנטאַסטישע גרין-גרויע המאַרע, אין וועלכער עס מישען זיך אוים די דבוקים פֿון דעם אַלטען דור אינאיינעם מיט די דבוקים פֿון די אייניקלעך. עס בעווייזען זיך אין שטיק פֿאַנטאַסטישע געשטאַלטען; עס בעוועגט זיך ערגעץ וואו דאָס איידעלע בליך פּנימ'על פֿון קאַזימיר'ס „קאָהאַנקע", פֿון דער שענער אֶסתּרקע. די מענשען אין שטיק זענען נישט קיין מענשען, נאָר פֿערגלייווערטע אידעען אין מענשליכע גופֿים. אויף דער סצענע בעוועגען זיך נאָר די גופֿים, דער דבוק אין זיי איז שטענדיג דער גלייכער, און בייט נישט אַ רגע דעם קול.

אַש'ס שטיק איז סימבאָלישע פּאָעזיע. דאָס איז אייגענטליך נישט קיין דראַמאַ אין געוועהנליכען זין. גיכער איז דאָס אַ גראַציעזער חלום פֿון אַ טרויעריגער יונגעלשער נשמה. אַש שפּיעלט זיך מיט די פֿאַר-ביגע „שטיקלעך און ברעקלעך" פֿון יודישען צעריסענעם לעבען מיט אַ הנ'עוודיגער מעלאַנכאָליע. ביי דער איבערפֿליכע פֿון יודען-לעבען, ווי ביי אַ ברעג פֿון אַ וואונדערליך טריבען טייך זיצט דער יונגער אַש, קלייבט צונויף מושעלען (ראַקאָווינקעס) און גלאַטע שטיינדעלעך, — דאָס צעבריי-

קעלטע פֿון אַ שווערען עבֿר, — און מיט הנ'עווריגע קינדערשע הענטלעך בויעט ער אויף וואונדערליכע פּאַלאַצען.

דעריבער דאַרף מען אין זיין שטיק נישט זוכען נישט קיין דראַמאַטישע האַנדלונגען, נישט קיין רעאַלע שילדערונגען פֿון יודישען לעבען. דער גרעסטער פֿעהלער וואָלט געווען, ווען מען וואָלט נאָך פֿערלאַנגט פֿון זיין שטיק עטנאָגראַפֿישע (פֿאָלקסטימליכע) פּרטים. דאָס ספּעציפֿיש יודישע אין שטיק דאַרף זיך דעם צושויער פֿאָרשטעלען אין אַ ווייטער, זעהר ווייטער פּערספּעקטיוו. דאָס נאָהענטע, דאָס טיפּישע, דאָס נשמות'דיגע, דאָס, וואָס וואַרפֿט זיך געוועהנטליך אין די אויגען, דאַרף ליעגען ווייט פֿון די אויגען, ווי אין אַ נעבעל. די מענשען אינ'ם שטיק זענען דאָך ווי נאַכט־וואַנדלער: בלינד, איינגעקשנ'ט, מאָנאָטאָן, וואונדערליך אויפֿריכטיג און שרעקליך איינזאַם, זייערע בענקעניסען און אַני מאַמינ'ס שרייען זיי אויס אין רוים, איטליכער נאָר פֿאַר זיך, איטליכער נאָר מיט זיך, קיינער הערט נישט דעם צווייטען, קיין מאָל שמעלצען די טענער נישט צוזאַמען. ווי די סעצעסיאָנס־ליניען זענען זייערע איינזייטיגע נשמות שטענדיג איינזאַם — אַליין, טרעפֿען זיי זיך קיין מאָל נישט צוזאַמען. בעקומען זיי שוין אַ נייגונג (נטיה) זיך עפּיס אין אַ ווינקעל צוזאַמען צו טרעפֿען, הערען זיי אין מיטען איבערגעהאַקט.

דערמיט מען זאָל דאָס בעזונדערס אוננאַטירליכע, דאָס אָמת'ע וואונדערבאַרע און אויך דעם הנ'עווריגסטען איינפֿאַל אינ'ם שטיק (דער קול פֿון שופֿר של משיח, די קינדיש־נאַאיווע פֿאַנטאַזיע, אַז משיח איז הינטער די פּוילישע בערג. די גרויסע אויפֿרעגונג דערביי פֿון מאַנכע הירקעגדע פּערזאָנען) זאָל ווערען פֿון צושויער בעטראַכט אַלס נישט געקינצעלט, אַלס עפּיס נאַטירליכעס, מוז דאָס גאַנצע שטיק געשפּילט ווערען אין טאָן און אין סטיל פֿון אַ קינדער־מעשה, פֿון אַ שענעם יונגעלשען חלום. וויל מען, אַז איינצעלנע אוננאַטירליכע פּרטים זאָלען ווירקען אויף אונז ווי עפּיס נאַטירליכעס, דענסטמאָל מוז דאָס גאַנצע מאַכען אויף אונז דעם איינדרוק פֿון עפּיס וואונדערבאַרען און פֿרעמדאַרטיגען. אַ מלאך טראָגט נישט קיין שטיוועל, אַ העלד פֿון אַ צויבער־מערכען איז אין איטליכען פּרט אוננאַטירליך און אַנדערס ווי דער העלד פֿון רעאַלען לעבען.

מעטערלינק'ס פּופּען־טעאַטער, — די שווערע שענע חלומות פֿון אַני־אַנגעשראָקענער יונגעלשער נשמה, — האָבען דעם געבילדעטען צושויער שוין פֿון לאַנג אָן צוגעוועהנט צו אַזוינע שטיק ווי אַש'ס „משיח'ס צייטען".

עס איז אַ שײנער חלום, װעלכען מיר האָבען געזעהן אין זומער-טעאַטער. אַ חלום, אין װעלכען עס האָבען זיך אױסגעמישט, װי אין יוסטינעס נשמה מעהרערע אײנפליסען.

דאָס יודישע פױלישע, אינאײנעם מיט דעם גײסט פון דער יודישער און פױלישער ליטעראַטור צוזאַמען מיט דער השפעה פון די מאָדערנע טעאַטער-זשעניען — מעטערלינק און װיספּיאַנסקי — האָבען געהאָלפען שפּינען און װעבען אַ ש׳ס שײנעם חלום.

געווידמעט

ה. ד. נאמבערג

געווידמעט ח. ד. נאָמבערג.

אויף די וואַרשעווער, אָדעסער גאַסען בלאָנקען אַרום טשיקאַווע פּנים'ער. פון איסען בעזעהען, קען מען זיי קוים אונטערשיידען פון געוועהנליכען יודישען פּראָלעטאַריאַט אָהן אַרבייט; אין דער אמת'ן אָבער זענען דאָס אָפט די העכסטע גייסטיגע טיפּען פון דער יודישער געטאָ-וועלט. אין אָרימע און שמוציגע בגדים מיט בלייכע אויסגעמאַטערטע פּנים'ער, שלעפּען זיי זיך אַרום אין די גאַסען אַמאָל מיט אַ בוך אונטער'ן אָרעם, עפטער אָבער מיט אַ שטעקעל אין דער האַנד, שלעפּען זיך אַרום אָהן אַ פּלאַן, אָהן אַ ציעל מיט פערחלומטע אויגען. זייערע יאָהרען? — צווישען 20 און 30. דער חשק צו אַלגעמיינער בילדונג, צו ווערען אַ מאָדערנער קולטור-מענש, האָט זיי ביסלעכווייז געבראַכט דערצו, זיך צו שיידען פון בית-המדרש, פונ'ם ש"ס און פוסקים. זיי קומען אָנגעפאָהרען פון די קליינע פּראָווינץ-שטעדטלעך. פון קבצנסק, טונעיאַדעווקע און מאַזעפּעווקע לאָזט מען זיך אין די איינציגע גרויסע שטעדט, וואו יודען מעגען וואוינען: אין וואַרשוי און אין אָדעס. איטליכער פון זיי האָט אַ פּנים פון אַ פעריאָגטען, אַרויסגעטריבענעם, אין דער אמת'ן אָבער האָט זיי קיינער ניט פערטריבען פון טאַטענס היים. — אַליין מיט'ן אייגענעם רצון

זענען זיי געגאַנגען אין גלות. עפּיס אַנ׳אינעווייניגסטע קראַפט, כאָטש ניט אימער אַ בעוואוסטזיניגע, האָט זיי געצוואונגען זיך אָבצוזאָגען פון די קליינשטעטעלשע יודישע לעבענס־פאָרמען און צו זוכען עפּיס אַ ברייטערן ראַהם, וואו זיי זאָלען קענען פריי און ברייט זיך ענטוויקלען. מען זאָל זיי ניט פערגלייכען מיט די אפּיקורסים פון דער השכלה־צייט, וועלכע זענען מיט אַ האָפנונגספולען הארצען אריין אין די דייטשע אוניווערזיטעטען, פון די היימישע פערפאָלגט און פערשאָלטען, פון דער רעגירונג און די דייטשע מפיצי־השכלה׳ניקעס געשטיצט און געקעכעלט. די דאַמאָלסדיגע אַפּקורסים האָבען פעראַכטעט די יודישע וועלט און האָבען געזוכט וואָס גיכער צו צערייסען דעם בונד, וואָס פערקניפּט זיי מיט דער יודישקייט.

אַנדערש אָבער געזאָגען זענען די היינטיגע, זיי פיהלען אין זיך טיעף די וואָרצלען פון היסטאָרישען יודענטום און וועלען שוין פאַר קיין פרייז אין דער וועלט נישט אָבשניידען די וואָרצלען, וואָס פערבינדען זיי מיט זייערע אין חושך לעבענדע ברידער. זיי וועלען שוין ניט אויף אַ רגע אָבלייקענען זייער ענגען צובונד צו זייער פערגאַנגענהייט. און האַלב בעוואוסטזיניג, האַלב אונבעוואוסטזיניג שטרעבען זיי דערצו אַ גרויסע פרעמדע קולטור מיט דער אייגענער צו פערשמעלצען אין איין איינציגע גאַנצע יודישע קולטור. זיי זענען שוין ניט קיין אָבגעריסענע לעבענסקעמערליך פון יודישען אָרגאַניזם; דאָס איז די יודישע פערזענליכקייט, דער נאַציאָנאַלער יחיד, וואָס צערייסט דאָס הייטעל פון דער ענגער פּאַטריאַרכאַלישער וועלט, אום פרייער, ברייטער, שעפּפערישער לעבען צו קענען אַלס איינצעלטער פאַר׳ן גאַנצען אָרגאַניזם.

און אַזוי ווי די דאָזיגע יהודים שלעפּען אויף זיך אַ לאַנגען אַלטען עבר, וואָס האָט זיך אויסגעצייכענט מיט זיין טיעפער אינערליכער גייסטעס־קולטור, דערגרייכען זיי שוין אין יונגע יאָהרען צו די העכסטע און פיינסטע השגות. און בעת זיי וואַרפען זיך מיט אַ ווילדען חשק אויף די ביכער פון דער אַלגעמיינער בילדונג, האָבען זיי ניט דעם פנים פון אַ יונגען גימנאַזיסט, נאָר פון געלעהרנטען כינעזער, וואָס הויבט אָן לערנען אויף דער עלטער אייראָפּעאישע חכמות. דורך איטליכע קלייניגקייט שיינט דורך פאַר זייער אינווענינסטען בליק דאָס הויכע ציעל, וואָס זיי האָבען זיך געשטעלט. עס האַנדעלט זיך שוין נישט דערום אַ דיפּלאָם צו קריגען. דאָס ציעל איז אַ פיעל וויכטיגערעס: די אַלגעמיינע קולטור צוזאַמענשמעלצען מיט דער יודישער נשמה, געפינען פאַר׳ן יודענטום וועגען און גענג, אום געזונד און נאָרמאַל ווייטער וואַקסען צו קענען.

קורץ, אָדער לאַנג, דערגרייכט ער, דער יחיד, אַזוי ווייט, דאָס זיין נשמה האָט שוין אַ שייכות צו אַלץ אויף דער וועלט. ער לאָפֿט דעם נייסט פֿון די פּאַרטיי־מלחמות פֿון די גרויסע פֿעלקער, ער האָט שוין בענומען די תורות פֿון די גרויסע עקאָנאָמיקער, די מאָדערנע ליטעראַטור מיט איהר רעאַליזם, ראָמאַנטיזם, מיסטיציזם בע׳כשופֿ׳ען אידם מיט אַ בעוונדערער קראַפֿט. דעם גאַנצען טאָג קנעלט ער מיט זיינע תלמידים, וועלכע ער גיעט שטונדען אין העברעאיש, אָדער ער זיצט איינגעבויגען אויף די קאָנטאָ־ביכער, אַלס אָרימער בוכהאַלטער, אָדער ער מאַטערט אויס זיינע אויגען אויף קאָרעקטורען א. אַז. וו. ביינאַכט אָבער, ווען ער קלעמערט אַרויף די פֿינף טרעפּען פֿון זיין ענגען צימער, שטרעקט ער אויס די האַנד נאָך אַ קאַנט, אָדער שאָפּענהויער, עפּטערס נאָך מאַרקס אָדער ענגעלס; מאַנכמאָל פֿערטיעפֿט ער זיך אין די ווערטער פֿון אַ בודהא, אָדער מיט נערוועזען האַרצקלאַפּען זוכט ער נאָכצושפּרינגען די ווילדע שפּרינגערייען פֿון אַ פֿריעדריך ניטשע. די שבתים פֿערברייננט ער אין קרייז פֿון חברים אַזוינע ווי ער. מען רעדט, מען דיספּוטירט, מען איז זיך מתוכּח מיט אַ ברען און היץ איבער אַלערליי פֿראַגען פֿון יודישען, ווי פֿון נישט יודישען לעבען. די וכּוחים צווישען עדואַרד בערנשטיין און קאַוטסקי, דער לעצטער מאמר פֿון אחד־העם, אַ נייער בוך פֿון נאָרדוי אָדער פֿון זשעראָמסקי — אַלץ, אַלץ קריגט אַ וואַרימען אָבקלאַנג אין דעם ענגען חדר פֿון רויך, אַלץ, אַלץ ווערט גענומען אונטער׳ן מעסער, אַנאַליזירט, קריטיקירט, געלויבט אָדער געטאַדעלט.

אָט אַזוי פֿערלעבען זיי, די „יחידים“, די ערשטע יאָהרען פֿון זייער „נייעם־לעבען“. אין האַרצען — בטחון, אין מה — פֿערנעפּעלטע אידעאַלען, פֿער׳חלומ׳טע אָפּטימיסטיש, אָרים אין עולם הזה, פֿון קיינעם ניט אָנערקענט, אָבער מיט אַ פֿעסטען הסכּם ווייטער אַזוי צו לעבען, ביז דאָס אונקלאָרע וועט קלאָר ווערען און ווייזען דעם וועג אויף ווייטער.

באַלד אָבער קומען די ערשטע ספֿקות, דען ווען זיי פֿיהלען אויך אַ שייכות צו אַלץ אין דער וועלט, אָבער דאָס בלייבט נאָר אַן איבערפֿלעכליכעס פֿערהעלטניס. זייער לעבען גערט ניט ווייטער, ווי ביז די בלעטלעך פֿון די ביכער. זיי פֿיהלען, דאָס עס איז ניטאָ קיין אָרט פֿאַר זיי, זייערע געדאַנקען און טאַטען אומצוזעצען. זייער גייסטיגער תוך ווערט פֿערטריקענט, ווייל קיינער, קיינער פֿערלאַנגט ניט דעם זאַפֿט פֿון זייער נשמה. זיי קומען ביסלעכווייז צו דער איבערציינונג, דאָס אַ יחיד קען אָהן נאַציאָנאַלען באָדען גאָה ניט אויפֿטון. באַלד ענטפּלעקט זיך פֿאַר זיי די

טראַגעדיע פון יודישען יחיד, וואָס איז פרעמד פאַר די וועלט, און פרעמד פאַר זיך, ווייל אַ פאָלק אין גלות, אין איביגען קאַמפף פאַר לופט און ברויט, קען זיך ניט ערלויבען דעם לוקסוס פון שאַפענדע יחידים.

דעריבער זעהען מיר שפעטער די יודישע פערזענליכקייט, דעם יחיד, נאָך מעהר אַ פער'חלומ'טען, נאָך מעהר אַ פערוואַהרלאָזטען. פון יונגענה אויף איז צאַליין, וואָס ער האָט געזוכט אַרום זיך, געוועזען ווי אַ גיהנום-קייט, געפלאָכטען פון נויט, פיין און גייסטיגע ליידען. קען דען אַנדערס אויסזעהן אַ נ'אָרגאַניזם, וואָס האָט אָן מיט אַ ווילדע נאַטור-געוואַלט צו וואַקסען, געפינט אָבער קיין ברעקעלע רחבות פאַר זיך, אַזוי אַז עס זאָל קענען אויסשטרעקען די נייע אויפגעבליהטע צווייגען? און מיט דעם אויסגעשאַרפטען בליק פאַר נויט, פיין און גייסטיגען ליידען בכלל האָט ער אָן צו בעטראַכטען אַליין, וואָס פאַלט נאָר אַריין אין נעץ פון זיין אויג.

די יאָהרען זענען אָבער פאַר איהם ניט אַוועק אומזיסט. די ג[illegible] דיהרונג מיט דער מאָדערנער קולטור, האָטש פון ווייטען, דורך די ט[illegible] טע אותיות פון ביכער, האָבען זיין נשמה בערייכערט מיט אַ גאַנצער רייהע פון נייע עמפפינדונגען. דער געטאָ-יוד איז נאָך געוועזען בלינד פאַרן דער נאַטור, פאַר איהם איז שוין די נאַטור ניט קיין טויטע דעקאָראַציע, ער האָט זיך אָן צו שפירען און פיהלען, וועבט זיך צונויף מיט איהר און ווערט בערייכערט פון איהר. די לאַנדשאַפט אָבער שפיגעלט זיך אָב אין זיין האַרצען מיט די פאַרבען און ליניען, וואָס זענען נעהענטער צו זיינע אינווענינגסטע טרויעריגע געפיהלען, זיין פערהעלטניס צו דער נאַטור איז אויך ניט ווי ביי דער יוגענד פון אַנדערע פעלקער.

„ניט ווי אַ פליהענדיג פויגעלע, וואָס פרעהליך שפאַנט די פליגעלעך אויס ניט ווי אַ לייב, וואָס צעבערכט זיין אייזערנעם שטיין, רייס איך זיך צו דער נאַטור,

נאָר ווי אַ הונגר, וואָס ענטלויפט פון זיינע פייניגער,
לויף איך היינט אַוי ייִנגער קאַמער אָהין צו דעם גרינעם פעלד".
(ביאַליק).

אַ נייעד קוואַל פון ליידען עפענט זיך אויף אין די הערצער פון אונזערע יחידים. פון איין וועלט אַוועק, אין די אַנדערע ניט אַריין, איביג צעמגעשליידערט ווי אַנ'אומרוה צווישען אייגענע און פרעמדע קולטורען, קיין שום מעגליכקייטען ביידע צו פעראייניגען, ווייל דאָס אייגען

פאָלק קען נאָר לעבען, ווי אַ מוילוואורף אין אַ נאָרע, האָט אָבער ניט די מעגליכקייט פריי זיך צו ענטוויקלען און שעפּפעריש צו לעבען,— דאָס איז דער פּלאַץ מיט די געבּרענטע קוילען אונטער די פיס, אויף וועלכע עס טאַנצט אַרום די נשמה פון דער יודישער פערזענליכקייט. און ער קוקט אויף זיך אָפּטמאָל, ווי אויף אַ פערזעהעניש פון גאָט, ווי אַן'אויסגעמישטע בּעשעפעניש, האַלב ר' מענדעלעס „קליאַטשע" און האַלב מענש, מיט'ן קאָפּ אין דער גרויסער מענשליכער קולטור, מיט לייב און לעבּען אין די טויטע אַטמאָספערע פון קבצנסק און טונעיאַ-דעווקע.

1903.

ז. שניאור

ז. שניאור,
עם שקיעת החמה. שירים.

(פערלאג „תושיה", ווארשוי).

I

איך בלעטער אין שניאור'ס שירים, און אַ וואונדערליך געפיהל נעדמט מיך אַרום פון אַלע זייטען. פון איטליך בלעטעל טראָגט זיך מיר אַנטקעגען אַ שטאַרקער שטראָם פון קרעפטיגע יוגענד-געפיהלען.

אין די 6—7 יאָהר, זייט שניאור איז אַריין אין דער ליטעראַטור, איז ער מערקווירדיג אויסגעוואַקסען. מען קאָן זאָגען צָהן אַ גוזמא, אַז נאָך ביאַליק'ען וועט מען פון היינט אָן ריידען פון שניאור'ן, ווי פון איינעם פון די ווענינע אָמת'ע פאָעטען, וועלכע דריקען אויס די שטאַרקע ליידענשאַפטען פון דעם יודישען „שטורם-און דראַנג-פעריאָד".

„עם שקיעת החמה" איז נישט דער ריכטיגער טיטעל פאַר שניאור'ס פאָעזיע. פאַר זיינע שירים וואָלט בעסער נעפאַסט דער טיטעל „כח שרים אצלינו" — אָדער נאָך בעסער, — „די יוגענד זינגט". דען שניאור זינגט, ווי די אייביגע אונשטערבליכע יוגענד. ער זינגט אין ברייטע שטאַרקע אַקאָרדען. ער זינגט פון לעבען און טויט, פון ליעבע און קאַמפף, פון

הימעל און ערד, פון זונען און פּלאַנעטען, פון וועלטען, וואָס צעוואַקסען זיך און ווערען צעפּלאַסען אין ליכט, פון וועלטען, וואָס קנייטשען זיך צונויף און ווערען פערטרונקען אין פעכשוואַרצע פינסטערניסען, ער וואַרפט זיך מיט קאָנטראַסטען, ווי מיט שטיינער בײַן טייך. אַ וואָגשאָל איז פאַר איהם דאָס לעבען, אַ וואָגשאָל, וואָס וואַרפט זיינע שיסלען אַרויף און אַרונטער, אַרויף און אַראָב. און פול פון אַלערליי בּיינקעניסען, זידיגע תאוות, יאָמערדיגע נביאות און פינסטערע חלומות, שפּרינגט ער אַריבער פון איין שיסעל אין די אַנדערע. אַרויף און אַרונטער, איז די גרונדשטימונג, דער גרונד־ריטם פון שניאור'ס הערצענס־פּאָעזיע.

„אַ דורשטיגער געהט ער אַרויס מיט'ן פרימאָרגען, הורשטיג, דורשטיג צו ליכט, און גרייט איז ער פאַר גרויס הונגער האָטש די גאַנצע זון איינצושלינגען. קומט אָבער אָן דער טאָג, צעפּלאַקערט זיך אָבער די זון, ווערט ער מאַט און שוואַך און פערדרוקט זיך „ווי אַנ'עניו אין אַ שאָטיגען ווינקעל". זיין נשמה איז צעטיילט און צעשפּאָלטען, „איין העלפט באָדט זיך אין ליכט, און די אַנדערע טרינקט זיך אין שאָטענס געדיכטע". „גרויס, גרויס איז דער וועג פון זיין לעבען, פול פון סודות, פול פון פינסטערניסען", און ער שפּאַנט אַלץ ווייטער און ווייטער, מיט אַ פלאַקער אין הערצען און אַ בראַנד אין די אָדערן. ער ווייס אָבער נישט, איבער וואָס זאָל ער אָנהויבען פריהער צו זינגען, „צי איבער דאָס גאָלדענע ליכט, וואָס בלענדט זיינע אויגען, אָדער איבער די בעהאַלטענע שאָטענס, וועלכע עס פיהלט שוין פון דערווייטענס זיין שטורעמדיגעס האַרץ?" און קומט אָן די פינסטערע נאַכט, בענקט ער דורשטיג נאָך די ערשטע זונען־שטראַהלען, און קלערט ער וועגען דער שפּעטערער צוקונפט פון די מענשען, זעהט ער אָדער דעם נצחון פון דער פרייער נאַטור איבער דעם קליינינקען נידריגען מענשעלע, אָדער ער זעהט דעם נצחון פון דעם גרויסען מענשען־געדאַנקען איבער די ווילדע כאַאָטישע שפּראָצענדע נאַטור.

אַ ווילדע זינדיגע תאוה פלאַקערט אויף אין זיין ברוסט, מיט דעם אייגענעם פלאַקער אָבער בעווייזט זיך אין איהם אַ ברענענדיגע הייליגע ליעבע. אַלע וויילע זינדיגט ער און אַלע וויילע ריינינגט ער זיך פון זיינע זינד דורך אַ שטראָם פון הייליגע געפיהלען. און שטאַרק איז זיין תאוה, ווי עס איז שטאַרק זיין הרטה.

און הערט ער אַ שענע פּאָעטישע מעשה'לע, דערמאָנט ער זיך אָן

די בלאַטיגע קוואַרטאַלען, וואו דער דלות צעשרעט מיט די פֿיס פּאָעזיע און אַלערליי מעשה׳לעך.

דער זונען־אויפֿגאַנג דערמאָנט איהם אָן די טויזענדער שאָטענס, וואָס לויערן ווי גנבים אין וועלדער און פֿעלזען־לעכער און וואַרטען אויף די רגע, ווען מען וועט קאָנען די גוסס׳דיגע זון צופּליקען און צופּיקען, ווי אַ געפֿאַלענעם ליב. און בעווייזען זיך די ערשטע שטערן, בּיינקט ער נאָך דער זון מיט דער גאַנצער בּיינקשאַפֿט פֿון אַ ליידענשאַפֿטליכער אונגעדולדיגער נשמה.

II

אַרויף און אַרונטער — איז דער גרונד־ריטם פֿון שניאור׳ס פּאָעזיע. דאָס איז אָבער אויך דער ריטם פֿון אַ געזונדער קרעפֿטיגער יוגענד, וואָס טרינקט אָנשטאָט וואַסער — בּיינקשאַפֿט, וואָס שפּייזט זיך מיט [illegible] פֿון קאַמפֿף, ווילדע נצחונות און טראַגישע טויטען, וואָס לעבט אין אַן אייביגער מלחמה מיט די פֿיעלזייטיגע פֿאָדערונגען פֿון פֿרישצאַפּעלדיגען גייסט.

פֿון דער יוגענד זאָל מען נישט פֿערלאַנגען דוקא נייע בּילדער, נייע געדאַנקען, אָדער נייע הזיונות (ווזיאָנען). די יוגענד האַרף זיין פֿריש, לעבעדיג, קרעפֿטיג, האָבען פֿאַרב און קאָליער, שטאַרקע ביינער און קרעפֿטיגע מוסקעלן. די פֿריש־צאַפּעלדיגע יוגענד־פּאָעזיע מאַכט אַלטע אָבגעשוואַכטע בּילדער פֿונקעלדיג, ווי אָקאָרשט פֿון נאָדעל אַרויס; אַלטע אָבגעדראָשענע פֿראַזען ווערען מיט איין מאָל גלאַנציגער, פֿרישער, לעבעדיגער, ווי מען וואָלט אַ נייע הויט אויף זיי אַרויפֿגעצויגען.

אויך אין שניאור׳ס לידער זאָל מען נישט זוכען קיין נייעסען. שניאור, ווי אַן עכטער פֿערטרעטער פֿון אונזער היינטיגער קעמפֿפֿענדער יוגענד, האָט נאָר פֿאַר אונז אויסגעגאָסען זיין אייגענע יוגענד. קרעפֿטיג, האַסטיג, אונגעדולדיג, היינט אַ פֿערבענקטער, מאָרגען אַ צופֿלאַמטער, זינגט ער אונז אַלטע לידער מיט אַ פֿרישען יונגען טאָן. נייע געפֿיהלען, נייע בּילדער וועט איהר בּיי איהם נישט געפֿינען. דער קונץ זיינער איז דאָס, וואָס אַלטע שוין לאַנג דערעסענע זאַכען לייענען זיך בּיי איהם, ווי פֿרישע

און נייע. און בעת מעשה דוכט זיך אויס, אַז אָהן שניאור'ן וואָלטען מיר דאָ גאָר נישט געפֿיהלט און געזעהן. דער קוניץ זיינער איז, וואָס ער ווייס צו שטעלען די טראָפּ. ווען ער נעהמט אין דער האַנד די איינפֿאַכע אַלעמען בעקאַנטע מגילה פֿון לעבען, און וואָס ער לייענט זי אונז פֿאָר ווי אַ גרויסער מומחה, ווי אַ זעלטענער בעל קורא. און זיין טראָפּ שטעלען ווי זיין ריטם איז גראָד דער ריטם פֿון דער היינטיגער יודישער יוגענד, וועלכע איז אפשר ווייניג שעפֿעריש אין דער געדאַנקען-וועלט, וועלכע איז אָבער גענוג שטאַרק און מוטיג מיט אַ גרויסער אמונה און אַ מורא'דיגער קראַפֿט אַריינצופֿיהרען אין ווירקליכען לעבען דאָס אַלטע גוטס, וואָס איז געשאַפֿען פֿון אַנדערע.

III

ווען מען זאָל מיך פֿרעגען, אין וואָס ליגט הויפּזעכליך די בעדייטונג פֿון שניאור'ס פּאָעזיע, וואָלט איך, קורץ אויסגעדריקט, געזאָגט: דערין, וואָס צום ערשטען מאָל האָבען מיר דורך איהם אין דער יודישער ליטעראַטור געזונדע, קרעפֿטיגע אַקאָרדען פֿון אַ יונגער יודישער נשמה.

נעהמט אַלע אונזערע פֿריהערדיגע פּאָעטען, אויך דעם גרויסען ביאַליק'ען, און איהר מוזט מודה זיין, אַז זייער נשמה האָט שוין געהאַט קנייטשען נאָך איידער זי איז בעל מצוה געוואָרען. אָדער זיי זענען געבאָרען געוואָרען מיט אַ שוואַך קלאָגעדיגען קול, אָדער אין זייער קראַפֿט איז געלעגען עפּיס אַ קראַנקהייט, אַ פֿינסטערניס. און ווען עס ווערט איך אָבהאַלטען אויף אַ רגע דער געדאַנקען וועגען ביאַליק'ס קראַפֿט, דאַרפֿט איהר זיך דערמאָנען, אַז אין ביאַליק'ס קראַפֿט ליגט נאָר די קראַפֿט פֿון צעשטערונג; זיין קראַפֿט איז נישט די קראַפֿט פֿון דער יוגענד, נאָר די קראַפֿט פֿון אַ שטן המשחית. געוויס האָט ביאַליק אין קלענסטען פֿינגער מעהר קראַפֿט, ווי דער גאַנצער שניאור, אָבער קראַפֿט איז נאָך נישט קיין סימן פֿון יוגענד. וויל מען אונטערשיידען צווישען אַ געזונדע יוגענד-קראַפֿט און אַ געוואַלטיגער צעשטערענדער, זאָל מען שטענדיג צולעגען אַנ'אויער צו דעם ריטם, ווי די קראַפֿט דריקט זיך אויס. דער

ריטם פֿון ביאַליק'ס פּאָעזיע איז ווי די זעצען פֿון אַ ריעזיגער פֿויסט, וואָס מיט איטליכען זעץ צעשמעטערט ער גאַנצע בנינים. אַנדערס איז אָבער דער ריטם פֿון שניאור'ן, דעם פּאָעט מיט אַ יונגער צעלאָזענער נשמה. פֿון זיינע געשרייען און געוואַלדען הערט זיך נישט דער קול פֿון אַ טיעפֿען אייביגען יאוש. גיכער הערט זיך דאָס קלאָגען פֿון אַ יונגער נשמה, וועמען עס וואָלט זיך וועלען אַלע טאָג זיך פֿערמעסטען מיט די איילענבויגענס געגען עמיצען אַ פֿיינד, וועמען עס וואָלט זיך וועלען אַלע ווייל אויספּרובען די כוחות און זיך ראַנגלען, און אויסלאָזען דעם שאַמפּאַניערגאַז פֿון דער איפּגערעגטער יונגער נשמה. שניאור'ס נאַאיווע שענע לעגענדע „סהרה“ דריקט אין גרונד אויס דעם תוך פֿון שניאור'ס כעס אויף די וועלט און פֿון זיין חשק צושטרייטען און עולמות חרוב צו מאַכען. אַהרימון, דער אַמאָליגער ריינער מעכטיגער מלאך, איז געוואָרען אַ שטן המשחית נאָר דעריבער, ווייל עס האָט זיך אידם פֿערוואָלט אַביסעל פֿערמעסטען די איילענבויגענס און זיך ראַנגלען מיט גאָט'ס בעשעפֿעניסען, און עס האָט זיך אַרויסגעוויזען, אַז זיי זענען צו שוואַך, אום זיך צו לאָזען אין אַ ווילדען קאַמפּף-טענצעל מיט אַ מלאך אלהים. פֿון גרויס פֿעראַכטונג צו אַזעלכע וויכע נפֿשות איז ער געוואָרען זייער שונא, זייער שטן המשחית, און ווי אַ ניפּטיגער שטורם טראָגט ער זיך דורך גאָט'ס וועלט מיט דער קללה:

„אַרורה תהי, הרבה תהי, אַת אדמת נוף סהרה!“

ווען איהר קוקט זיך צו גענוג צו דעם שיר „סהרה“, בעמערקט איהר באַלד, אַז שניאור'ן גערט דאָ נישט אָן אַזוי דער כעס פֿון אַהרימון צו די פּוטער-ווייכע וועלטבעשעפֿעניסען, ווי דער פֿערלאַנג צו מאָלען שמאַרקייט, קראַפֿט, דעם טאַנץ פֿון מוסקעלן, וואָס ראַנגלען זיך, די קאָנוואולסיעס פֿון אַנאַטלעטען, וואָס וויל ברעכען, בויגען, וואַרפֿען, שלייַדערן, ווייל זיינע אייזערנע מוסקעלן אין דער מעכטיגער ברוסטקאַסטען פֿאָדערן דאָס.

אין דעם ריטם פֿון שניאור'ס פּאָעזיע הערען זיך נישט די בעהאַוסטזיניגע פֿעסטע פֿינסטערע צאָרען פֿון ביאַליק'ן, וועלכער איז אָנגעזאַפּט מיט דעם גיפֿט פֿון פּוילישען יודישען ליידענס-בעכער. נאָר דאָס קלאַפּענדיגע אַרומטאַנצען פֿון אַ געזונדער פֿרישער יוגענד, וואָס וויל קאַמפּף, ראַנגלעריי, בעוועגונג אָהן אַ שום טיעפֿערע פּניה דערביי. פֿון אונטער ביאַליק'ס פֿינגער וואָלט אַהרימון אַרויס אַלס אַ בעוואוסטזיניגער מעכ-

טיגער בעל־נקמה געגען עפּיס אַ געוואַלטיגע אונגערעכטיגקייט, עס וואָלט אַרויס אַ משה, וואָס צעבּרעכט די לוחות, בּיי שניאורן איז אַהרימאַן אַרויס ווי דער אַטלעט פּיטלאַשינסקי, וואָס מוז זיך ראַנגלען מיט ווייבּער און קליינע קינדער.

IV

איך האָבּ זיך לענגער אָבּגעשטעלט אויף דעם פערגלייך צווישען בּיאַליקן און שניאורן, ווייל אין מאַנכע ליטעראַרישע קרייזען הערט מען אָפט אויפהויבּען שניאורס נאָמען בּיז צו בּיאַליקן. דאָס איז אַ טעות. קראַפט, גלאַנציגע בּילדער, און דער נבֿיאות־סטיל פון דער שפּראַך, גרויס און בּרייט געצייכענטע בּילדער („רועה", „טהרה" און אַנדערע), אַלע די מעלות, מיט וועלכע שניאור צייכענט זיך אויס, בּעווייזען נאָר, אַז שניאור איז געגאַנגען אין חדר פון בּיאַליקן, אַז ער איז איינער פון זיינע בּעסטע שילער. דער חלוק איז אָבּער צווישען רבּין און תלמיד אַזוי גרויס, אַז עס איז אַ חטא אָנצוטאַפּען בּיידע נעמען בנשימה אחת. פערשיידען זענען זיי איינער פון דעם אַנדערן דורך דעם ריטם זייערן. און די פערשיידענהייט פונ'ם ריטם נעהמט זיך דערפון, וואָס איטליכער פון זיי איז אַן אַנדער פערזענליכקייט, אָדער קלאָרער געזאָגט, בּיאַליק איז אַ פערזענליכקייט און שניאור איז נאָך דערווייל די געשטאַלט פון אַ קרעפטיגער יוגענד, וואָס שטרעקט אויס כּאַמטיש אויף אַלע זייטען די מוסקולעזע גליעדער, און וואָס איז נאָך דערווייל צו זיך נישט געקומען.

אין „מעשה בראשית" (אין „יודישען פאָלק", נומער 12, 17), האָט שניאור אַליין גאַנז געוויזען די פּסיכאָלאָגיע פון אַ גרויסער קראַפט, וואָס וואַרפט זיך אַהין אַ ציעל אין דעם אין־סוף, און פיהלט איהר גרעסטען נחת נאָר אין דער הוילער בּעוועגונג אָהן אַ ציעל, אָהן אַ וועג. שניאור איז דער פּאָעט פון תהו ובהו, דער פּאָעט פון דער יוגענד, גענומען אין אַבּסטראַקטען זין. ער איז נאָך נישט קיין פערזענליכקייט פאַר זיך. ער איז די בּעוועגונג, וואָס דריקט זיך אויס אין אַ מישמאַש פון קרעפטיגע אַקאָרדען. ער האָט נאָך אָבּער נישט זיין איינענע פעסטע געבּויטע נייע מעלאָדיע.

שניאור איז אַ נייע העכסט וויכטיגע ערשיינונג אין אונזער ליטע־

ראַטור, אָבער נישט קיין נייע פערזענליכקייט, ווייל ער איז דאָס נאָך יונג. מיר אָבער, די ליעבהאָבער פון אונזער ליטעראַטור, פיהלען שוין פאָרויס, וואָס מיר וועלען אַמאָל האָבען אין דעם אינטערעסאַנטען שניאור, ווען ער וועט פון זיינע שטאַרקע און שענע אַקאָרדען אָנהייבען שמידען אַנ-איגענע פערזענליכע מעלאָדיע.

בריסעל, 1906, נאָוועמבער.

שריפטען פון ז. שניאור.

(אין דריי בענדער פערלאַג שטיינ׳ס „וועלט-ביבליאָטעק").

I

דער גאַנצער זשאַרגאָנישער שניאור ליגט דאָ פאַר אונז: זיינע ערצעהלונגען, פאַנטאַסטישע זעהונגען (הזיונות, וויזיאָנען) און דאָס בי-כעל פּאָעזיע, וואָס ער האָט אָבגעצאַפּט פון זיין פּאָעטישען טאַלאַנט אין העברעאישען פאַר דעם אָרימען מאַמע-לשון. אונטער דעם איינדרוק פון די שרעקליכע אָקטאָבער-טעג האָט ער געשריבען זיינע פּאָגראָם-ערצעהלונ-גען „אויף ביידע זייטען דניעפער" און „די נקמה". די רוסישע רעוואָלוציע האָט איהם בעגייסטערט צו שרייבען זיינע זעהונגען „די פריהייט", „פייער" און „מעשה בראשית". מיט דעם געפיהל פון אַ טיעפער בענקשאַפט און אַ גרויסער איינזאַמקייט זענען דורכגעזאַפּט זיינע ליעדער „די בענקשאַפט" און „אַ שטויך". און אַזוי ווי שניאור׳ס נשמה שטעלט זיך צונויף פון שאַר-פע קאָנטראַסטען, „איין העלפט באָדט זיך אין ליכט, און די אַנדערע טרינקט זיך אין שאָטענס געדיכטע" (שניאור, „עם שקיעת החמה"), צע-רייסט ער פלוצלינג די שווערע חמאַרע פון זיין געמיט און צווינגט זיך מיט אַמאָל גאָר אויף אַ נייעם, פריידליכען שטייגער. דוכט זיך, אָקאָרשט

ער אונז דערצעהלט פון זיין גרויסער איינזאַמקייט און בענקשאַפט:

„איך האָב געזוכט אַ האַריץ, און האָב אַ שטיין געפונען
עלענד אין דעם גראָז, ווי איך, איז ער געלעגען,
גאָרנישט געבענדיג דעם לעבען,—גראָה און קאַלט און האַרט,—
האָט ער אַליין פון לעבען גאָרנישט ניט געוואַרט".

און מיט אַמאָל, אַ בלעטל ווייטער, לייענען מיר שוין זיינע פרעכ־טיגע „קאַרשען", וואו אַ פערשיכורטער פאָעט, שיכור פון זיין איי־גענער יוגענד, זינגט אין טאַקט פון אַ פרעהליכען טאַנץ:

„צייטיגע קאַרשען און צייטיגע מיידלעך,
מיט אויגען פיעל שוואַרצער פאַר קאַרשען...
עס קלעטערן מיידלעך נאָך קאַרשען און לאַכען,
עס בלאַנקען אין גרינס זויבער־באָרפיסע פיסלעך,
עס קנאַקען עלאַסטישע צווייגען...
— — — — — — — — —
דו שטעהסט אונטערן בוים צומישט און בעצויבערט,
און ווייסט נישט, וואָס האַפען, וואָס — שלינגען אַ פריהער:
אַ קאַרש, צי אַ הייסינקען בליק...
שלינגסט קאַרשען און שטיקסט זיך פון יונגען געלעכטער,
דו לאַכסט אָהן אַ ציעל, אָהן אַ סבה, אָהן ווילען,
עס בליהט דער געלעכטער, ווי קוואַל־וואַסער שלאָגט ער —
און רוישט, ווי די בלעטער פון גאָרטען...."

אמת, דער גרונד־טאָן פון שניאור'ס פאָעזיע איז אַ מרה־שחורה'־דיגער, אָבער אָפטמאָל ברעכט זיך אַדורך אַ שטאַרקע ליידענשאַפט־ליכע יוגענד־נאַטור און פערהאַפט דאָס אויג מיט „צייטיגע קאַרשען און צייטיגע מיידלעך".

II

ז. שניאור אַלס ערצעהלער שטעהט שטאַרק אונטער דעם איינפלוס פון ל. אַנדרייעוו. נישט דאָס געוועהנליכע נעהמט ער פאַר אַ טעמע,

נור דעם אויסנאַהמס-פֿאַל. דער נאַטירליכער ריטם פֿון לעבען בעלעבט נישט זיין פֿאַנטאַזיע. דער מענש אינטערעסירט איהם נור דעמאָלט, ווען עפּיס אַ גרויסע קאַטאַסטראָפֿע האָט איהם אָנגעשפּאַנט ווי אַ בויגען און געמאַכט פֿון אַ וואָכעדיגען מענשען אַ טראַגישען, אָדער אַ טראַגי-קאָמישען העלד. דאָס אויסערע לעבען פֿון אַ מענשען איז בּיי איהם אַ נעבען-זאַך. דערהויפּט גראָבט ער זיך אין דעם אינווייניגסטען מענשען, און דאָס אויך נור דעמאָלט, ווען עפּיס אַ גרויסע ליידענשאַפֿט, אַ גרויסער שרעק האָט אָבגעשטעלט דעם געוועהנליכען פֿערפּלאָנטערטען גאַנג פֿון זיין אינווייניגסטען לעבען און דאָס אויף אַ רגע פֿערגליווערט. זיינע העלדען זענען מעהרסטענטיילס אָנגעפּילט מיט איין ליידענשאַפֿט, מיט איין געפֿיהל, מיט איין שרעק, אָדער מיט איין משוגעת.

ווייל די וויסענשאַפֿט אויספֿאָרשען דאָס געבּיי פֿון אַ לעבעדיג בעשעפֿענים, שטעלט זי אָב בּיי איהם די רעדער פֿון לעבען, שטעלט זי אָב, ווי וויט מעגליך, אַלע זיינע פֿרייע בעוועגונגען, פֿערשלעפֿערט איהם, און פֿאָרשט... אַזוי טוט דער אַנאַטאָם. דאָס אייגענע טוט דער פּסיכאָלאָג, דער פֿאָרשער פֿון מענשליכען גייסטיגען לעבען. ער נעהמט דעם מענשען נור דעמאָלט אויסצופֿאָרשען, ווען די פֿערפּלאָנטערטע וועלען פֿון לעבען זענען מאַט און פֿויל, ווען די טויזענדער פֿאַרבען פֿון אַ פֿרייער, בעוועגליכער נשמה ווערען צורונען, און עס פֿלאַקערט נור איין געפֿיהל, איין געדאַנק, איין ליידענשאַפֿט. פּונקט ווי דער אַנאַטאָם, האָט אויך דער פּסיכאָלאָג נור צו טון מיט פֿערגליווערטע, האַלב-טויטע נשמות.

ז. שניאור איז אַזאַ מין פּסיכאָלאָג. זיינע העלדען זענען טויטע מענשען. זיי ליגען אויף זיין אָפּעראַציאָנס-טיש, אויסגעלעדיגט פֿון אַלע געוועהנליכע מענשליכע געפֿיהלען און ליידענשאַפֿטען. נור איין איינציג פֿייער פֿילט אויס זייער גאַנצען קערפּער און מאַכט צוקען זייערע אבֿרים, ווי בּיי אַ חולי-נופֿל.

אין די ערצעהלונגען „אויף בּיידע זייטען דניעסטער" און „די נקמה" שטעהען זיינע העלדען פֿערטויבט און צוטומעלט, נאָכדעם ווי זיי האָבען דורכגעלעבט די בלוטיגע רציחות פֿון אַ פּאָגראָם. זייער מח איז אויסגעליידיגט פֿון אַלץ, וואָס האָט נור אַ שייכות צום קאָכעדיגען, ליכטיגען טאָג. עטליכע שרעקליכע בּילדער אינאיינעם מיט אַ גאַל-ביטער געפֿיהל האָט זיך בּרייט בעזעצט אין זייער געמיט און לאָזען שוין נישט אַריין קיין איין איינציגען זייטיגען געדאַנק.

אין „בריינגע די מויז איז די מויד נישט קיין לעבעדיגער מענש, נור אַ שטיק קלאָץ, דערביי אידיאָטיש-טעמפּ, רוהיג און נאָכגיביג. נור מיט איינמאָל דערוועקט זיך אין איהר דער אינסטינקט פֿון אַ פֿרויענצימער, און בריינגע די מויד ווערט אינגאַנצען אויסגעפֿילט מיט דעם דאָזיגען תאוה'דיגען אינסטינקט. די שטומע מויד ווערט דורכדעם נישט בערייעדעוודיגער, נור זי ווערט מיט איינמאָל געפֿעהרליך. אין איהר איז דאָ וועניגער לעבען, ווי אין אַ געוועהנליכער צויג.

„נחום": אַ געוועזענער ניקאָלאַיעווסקער, אַ קאָמישע פֿיגור אין אַ יודישען בית-המדרש, וואָס איז פֿון קאָפּ ביז די פֿיס אַ פּראָדוקט פֿון דער פֿאַרצייטיגער יונ'ישער דיסציפּלין, איז נישט אינטערעסאַנט, אַלס גאַנצער מענש, נור אַלס דער סך-הכּל פֿון אַ מענשען, וואָס איז דערצויגען געוואָרען אונטער די פֿייערדיגע שמיץ פֿון די שפּיץ-רוטען, ביי וועמען מען האָט אויסגעזעצט אַלע צייהן אינאיינעם מיט אַלע מענשליכע געפֿיהלען און דערפֿאַר איהם אָנגעפּאַקט, ווי אַ זאַק, מיט דער תורה פֿון אַ יונ'ישער דיסציפּלין.

„דאָס פּאָרל" ווייזט ווי ליעב ס'איז שניאור'ן צו שילדערן מענשען מיט אָבגעהאַקטע פֿיס און אָבגעהאַקטע נשמות. איך אין זיינע דראַמאַטישע סצענעס „געגנאיבער" און אין זיין ערצעהלונג „מיין ערשטע דירה" איז דאָ מעהר פּסיכאָלאָגיע, ווי ריינע קונסט. די מענשען זענען קאַריקאַטורען. איינצעלנע גראָבע שטריכען אין דער כאַראַקטעריסטיק פֿערנעהמען דעם הויפּט-פּלאַץ. דאָס בילד קומט אַרויס טשיקאַווע אַפֿילו, אָבער איינזייטיג און נישט נאַטירליך.

II

ווי געזאָגט, שניאור איז אַלס נאָוועליסט אַ תלמיד פֿון אַנדרייעוו'ן, און אפֿשר גראָד נישט דער ערגסטער. אָבער אויך דער בעסטער, ווי אויך דער רבי אַליין זענען נור מ אָ ד ע-ש ר ײ ב ע ר. אין אַ צייט, ווען דאָס גאַנצע אַרומיגע פּאָליטישע און כלל-לעבען טרייבט אַריין דעם איינצעלנעם מענשען אין היהנער-שטייג פֿון איין געפֿיהל, איין תאוה, איין משוגעת, זענען דער מין נאָוועליסטען-פּסיכאָלאָגען די בעליעבטעסטע.

איך צווייפעל שטאַרק אויב אַ פרייערע, אַ גייסטיג־בעוועגליכערע צייט וועט קאָנען געניסען די טהרה־שטיבלעך־העלדען פון ל. אַנדרייעוו און זיינע תלמידים.

אודאי, האָבען שניאורים פאָגראָם־ערצעהלונגען געהאַט אַ געוויסען ווערטה אין דער צייט, ווען מיר אַלע זענען געווען ווי פערטויבט פון די שרעקליכע אָקטאָבער־טעג. זיי האָבען געשילדערט מיט שטאַרקערע פאַרבען דאָס, וואָס איטליכער פון אונז האָט איבערגעלעבט *). אָבער היינט זענען מיר שוין נישט אַזוי פערטויבט, און ווען מען גיט אונז אַ נאָוועלע, ווילען מיר זעהען מענשען, נישט פנימ'ער פון טהרה־שטיבלעך.

דער אייגענער שניאור אָבער, ווען ער הערט אויף צו זיין דער פסיכאָלאָג פון פרעמדע מהות'ן, און ווערט דער פסיכאָלאָג פון זיין אייגענעם „איך“, ערשיינט ער פאַר אונז נאָר אַלס אַן אַנדערער, אַ רייכערער. דער פסיכאָלאָג ווערט אַ ליריקער. ער גראָבט זיך נישט אין פרעמדס, ער גיט אייגענס. אין זיין פאָעמא „מעשה בראשית“ האָט שניאור געוויזען זיך, ווי גרויס ער איז, אין דער גאַנצער רייכקייט און פערפלאָנטערטקייט פון זיינע יוגענד־געפיהלען, וואָס וואַרפען זיך אויף אַלע זייטען אין דעם אין־סוף, און האָבען אַ ווילדע דנאה פון דער בעוועגונג פאַר זיך אָהן אַ ציעל, אָהן אַ וועג. וועניגער געלונגען איז איהם די פאָעמא „פרייהייט“. דערפאַר אָבער איז זיין פאָעמא „פייער“ איינע פון די שענסטע זעהונגען, וואָס מיר פערמאָגען אין דער יודישער ליטעראַטור. די ווילדע רעוואָלוציאָנערע קראַפט פון אַ מאַסע, וואָס איז יאָהרען־לאַנג געלעגען אונטער די פיס פון אַ שווער מזל, פעראייניגט זיך דאָ מיט אַ ווילדער ברויזענדער מעלאָדיע פון אַ פייער, וואָס פרעסט און צעהרט, ווינקט און לאַכט און הויבט זיך שטאָלץ צום הימעל מיט זיינע געקרייזעלטע רויך־וואָלקענס. פון דער נאַכט, דעם ים, דעם פייער און דער טויזענדקעפיגער מאַסע ווערט איין וואונדערליכע זעהונג, אַ זעהונג פון אַ שטאַרקען פאָעט, וואָס בלענדט דאָס אויג.

ווענגען די לידער: „קאַרשען“, אַ „שטיין“ האָבען מיר שוין גערעדט. הויך זיי לאָזען נאָך איבער אַ טיעפען איינדרוק „נשמות“ און „שבת־מאָטיווען“ מיט דעם מרה־שחורה'דיגען סוף:

„ווי רייך דער ווייסער טויט, ווי אָרים דאָס לעבען...

*) „צווישען קראַנקע“ פון בערקאָוויטש און „אויף ביידע זייטען דניעסטר“, זענען די בעסטע פאָגראָם־שטימונגען, וואָס מיר פערמאָגען אין דער יודישער ליטעראַטור, אַלס אָבקלאַנג פון די אָקטאָבער־טעג.

און מיר ווי בעטלער קלויבען אויף די ברעקלעך...
און פול די טאָרבעס פיצלעך, ברעקלעך שענקייט.
און דאָס איז קראַפט און ציעל, און דאָס איז רייכטום?...
און איין — די ברייטע ערד, און שטאָהל — דער בלאָהער הימעל!"
דאָס טיעפסטע און שענסטע אָבער איז זיין ליעד „אַ שטיין".

שניאורס גרונד-טאָן איז דערווייל אַ שווערער אָטעם, אָבער צו-גלייך פיהלט מען, אַז דאָס קלאָגט זיך אויפ'ן לעבען אַ שטאַרקער יונ-גער גייסט. דאָ קלאָגט נישט אַ מענש, וואָס קאָן שוין נישט געניסען, נור איינער, וואָס בענוגענט זיך נישט מיט אַ וואָכעדיגען נאַטירליכען לע-בענס-גאַנג, און וואָס וויל טרינקען פון אַלע קוואַלען און געניסען אַלץ, וואָס איז צייטיג און אונצייטיג.

י. מ. ווייסענבערג

י. מ. ווייסענבערג.

I

עס איז נאָך קיין פינף יאָהר ניטאָ, זינט א. מ. ווייסענבערג איז אַריינגעטראָטען אין דער ליטעראַטור. י. ל. פרץ, וואָס האָט שוין נישט איין טאַלענט ענטדעקט, האָט איהם צום ערשטען מאָל געדרוקט אין זיין זשורנאַל „יודישע ביבליאָטעק", וואָס האָט אָנגעהויבען אַרויס-צוגעהן אין יאָהר 1904 און וואָס האָט סך־הכל דערלעבט פיער העפ-טען. זיין ערשטע גרעסערע ערצעהלונג איז געווען „דור הולך ודור בא"; אַ מעשה מיט אַ בעל-מלאכה, וואָס חושכ'ט אָב זיין לעבען ביים וואַרשטאַט, ווערט מיט אַמאָל קראַנק, שטאַרבט אַוועק, אַ פער'חוב'טער ביים בעל־הבית, לאָזט אָבער איבער אַ זוהן חיימ'ל, וואָס וועט אָב־אַרבייטען דעם טאַטענס לעצטען חוב,—די זעקס רובל אויף תכריכים.

די טעמא איז אייגענטליך ניט ניי, און דאָך האָט ווייסענבערג אויסגעדריקט אין דער ערצעהלונג עפּיס אַזוינס, וואָס פערנעהמט דאָס האַרץ און די פאַנטאַזיע. איהם האָט זיך איינגעגעבען צו חאַפּען די בע־וועגליכע ליניען פון איינער פון די טויזענדער באַנאַלע לעבענס־ווּעלען און דאָס קלאָר און מיט אַ קינסטלערישען טאַקט אויסצומאָלען אין דעם טאָן פון אַנ'ערצעהלונג. דערביי האָט ער אַרויסגעוויזען אַנ'אָריגינעלע שפּראַך, אַ נאַטירליכקייט אין דיאַלאָג, אַ געפיהל פאַר די קאָלירען און

די שטימונגען פון אַ יודישער נאַכט. אַ זיכערע פעדער, בעת ער שילדערט אין איינע צוויי שטריכען די פיגור און די טבע פון אַ מענשען. די מעשה הויבט זיך אָן אין „אַנ׳אויסגעשטערענטער, היילינער, גאָטספאָרכטיגער סליחות־נאַכט. שטילע, פונקעלדיגע שטערנדלעך קוקען אַראָפּ פון הויכען, בלאָהען הימעל אויפ׳ן האַלב־איינגעשלאָפענעם שטעדטעל... די געסלעך זענען שוין שטיל און לעער, די קליינע נידעריגע הייזלעך שלאָפען שוין לאַנג מיט פערמאַכטע לאָדען, ווי אַראָפּגעלאָזענע ברעמען אויף פערמאַכטע אויגען. זעלטען־וואו דורך אַ שפּאַלט פון אַנ׳איינגעטריקענטען לאָדען ציטערט אַרויס אַ רויטליכע שיין און לעגט זיך איבער די ברייט פון געסעל, ווי אַ ברייט פּאַסיקעל״. און אַזוי ווי נאָטע דער לאַנגער אַרבייט פאַר יום־טוב פון פריה בעגינען ביז טיעף אין דער נאַכט, קומט איהם אויס ניט איינמאָל צו וואַנדערן איבער די פינסטערע געסלעך פון שטעדטעל, און ווייסענבערג צייכענט אונז אַ צוויוטען בילד פון דער נאַכט, דען אַ פּאָר שעה פאַר טאָג וואַכט אויף דער יוד און לויפט אין איין אימפּעט פריהער אין בית-המדרש אַריין, דערנאָך צום וואַרשטאַט.

„עס איז נאָך אַ פּאָר שעה צו טאָג און דאָס שטעדטעל וואַכט שוין. די שוהל רודערט שוין. די בית-מדרש-פענסטער גלאַנצען, פון אַלע עקען פון שטעדטעל איילט דער עולם מיט סליחות אין די הענד. דורך די ציטריגע, האַלב-אויסגעבראָכענע שויבען פון בית־מדרש רייסט זיך דעם בעל־תפילה׳ס קול אויף דער גאַס ארויס, און אין דער פּאַרטאָגיגער, קיהלער לופט וויעגט זיך שוין דער טרויעריגער, יאָמערליכער נגון פון „יתגדל״. פון דער פינסטער אין עק גאַס שווימט אַרויס דער לאַנגער נאָטע, ער געהט האַסטיג... זיין שווערער אָטעם הערט זיך פון דערווייטען; ער איילט צום בית־מדרש, צום קוואַל פון געשריי, וואָס איז פלוצלונג אויסגעבראָכען פון הונדערטער מיילער. דער יאָמער איז איהם דורך די ביינער געגאַנגען, ער איז פערציטערט געוואָרען, זיך אַ שאָקעל געטון; ער האָט זיך דערפיהלט, ווי אַנ׳עלענד שוואַך פייגעלע אין שטורם־ווינד. אַזעלכע הייליגע טעג, פאָרכטיגע נעכט, און ער האָט פערשלאָפען״.

די לעצטע טעג פון לאַנגען נאָטע איז פערצויגען מיט נאַכט און דער שווערער לופט פון וואַרשטאַט. ער פאַלט ביי דער אַרבייט, קרענקט און שטאַרבט. און מיט אַ וואונדערליכען רעאַליזם בעשרייבט א. מ. ווייסענבערג די לעצטע מינוטען פון נאָטעס לעבען. און קיין זאַך איז איהם

נישט צו־קליין, אז ער זאל דאס נישט אויסמאלען מיט די רעאלסטע פארבען. דערביי געפינט ער ווערטער און בילדער, וואס זענען פאר איהם נאך נישט געווען געברויכט. דאס הארכלען פון דער גסיסה רופען אן נאָטעס חברים ארבייטער „די טרויעריגע כלי־זמר". „ווי א פרייש געפאנגען פישעל זוכט וואסער, אזוי רייסט זיך נאָטע נאך א קאפעטשקע לופט, דערנאך א שטארקען און לעצטען הארחעל... און נאָטען איז אויסגעגאנגען די נשמה".

אין די גראבע לאפעס פון לעבען ווערט דא א מענש צוקוועטשט. און אלץ איז אזוי נאטירליך, און ניטא וועמען צו בעשולדיגען, און ס'איז שוין דא אנ'עצה, ווי נישט צו לאזען פאלען נאָטעס ווייב און עופה'לעך. דער זוהן חיימ'ל, פערנעהמט דעם טאטענס דרייפוס אין ווארשטאט. חיימ'ל וועט אָבארבייטען... דור הולך ודור בא".

איך האב זיך מיט א כיון לענגער אָבגעשטעלט אויף ווייסענבערג'ס ערשטער ארבייט, כדי צו ווייזען, ווי גאט־געבענשטע טאלענטען הויבען אן. זיי קומען מיט אנ'אייגענער שפראך, מיט אנ'אייגענעם אופן אויסצודריקען און אויסצומאלען דאס, וואס האט פערנומען זייער הארץ און פאנטאזיע. זיי האבען שוין כמעט אלע נויטיגע פארבען, כמעט א פארטיגע טעכניק. און ווען מען דערמאנט זיך, דאס פאר פינף יאָהרען איז אימליך בילדעל פון ארבייטער־לעבען געווען צוגלייך דורכגעזאפט מיט א גרויסער פיינדשאפט צום בורזשוי, דעם בעל־הבית, דאס אפילו א דוד פינסקי הערט אויף צו זיין דער קינסטלער, ווי באלד ער מאלט דעם בורזשוי ביים זייט פון ארבייטער, — מוז מען בעוואונדערן דעם קינסטלערישען טאקט פון ארבייטער מ. ווייסענבערג (דען ווייסענבערג איז ביז פאר פינף יאָהר געווען א פשוט'ער ארבייטער), וועלכער לאזט נישט, אז זיין קינסטלער־אויג זאל ווערען פערדונקעלט דורך טענדענציעס און אלערליי טעאריעס, און לאזט געהן זיין פעדער לויט דעם טראָפּ נאָך פון לעבען, וואו עס מישען זיך אויס אלערליי פערפלאָנטערטע נגונים, אזוינע וואונדערליכע און אזוינע טיעפע, פיעל טיעפערע, ווי דאס קאן אויסדריקען א געוויסע טעאָריע אָדער א געוויסער פאָליטישער אני מאמין.

שפעטער האט ווייסענבערג די אייגענע וועלט פון „דור הולך ודור בא" נאך אמאל געשילדערט אין זיין „אנ'אידים אויף קעסט', וועלכע איז קינסטלעריש פיעל פאָלקאָמענער.

II

א. מ. ווייסענבערג איז צווישען די יונגע שרייבער דאָס דריטע טאַלענט נאָך נאָמבערג'ן און אַש'ן, וואָס קומט צו אונז פֿון פּוילען. ער שטאַמט פֿון אַ נאָרימער יודישער משפחה. אַליין איז ער געווען אַ בעל־מלאכה, אָבער זיין פֿערדיענסט האָט קיינמאָל נישט דערגרייכט קיין 5—4 רובל אַ וואָך. מיט זיין ערציהונג האָט מען זיך ווייניג וואָס אָבגעגעבען. אַז ער האָט אָנגעהויבען שרייבען, האָט ער געקענט נור איין שפּראַך: די יודישע. ער האָט קיין שום השגה נישט געהאַט ניט פֿון דער העברעאישער און ניט פֿון דער פּוילישער ליטעראַטור. דער, וואָס וויל בעווייזען, אַז דאָס קינסטלער־טאַלענט איז אַ נאַטור'ס גאָב און העַנגט נישט אָב נישט פֿון רייכקייט, בילדונג, ערציהונג א. אַז. וו., — קאָן נעהמען אַלס ראיה ווייסענבערג'ן.

טויזענדער מענשען וואַקסען אויף אין אַן אַטמאָספֿערע פֿון קונסט און בילדונג; אויף יעדען טריט טראָגט מען זיי עפּיס צו, וואָס זאָל ענטוויקלען ביי זיי אַ חוש צו פֿאַרבען, מעלאָדיען א. אַז. וו. און סוף כל סוף וואַקסען זיי אויס פּשוט'ע מענשען, אפֿשר אַ ביסעל געשליפֿענערע, אָבער פֿאָרט פּשוט'ע נשמות מיט אַ פּשוט'ן אויג פֿאַר'ן לעבען. דאַגעגען זעהען מיר אַמאָל, ווי אין דער ערגסטער, ברודיגסטער אַטמאָספֿערע, וואו איטליכער פּרט פֿאַר זיך איז סם־המות פֿאַר דער גייסטיגער ענטוויקלונג, בעווייזט זיך פּלוצלינג אַן איין־איינציגער, מיט זעלטען־אויסגעלייטערטע חושים, מיט אַ וואונדערליך קינסטלערישען בליק אויפֿ'ן לעבען. ווייסענבערג איז אַ רעטעניש פֿאַר זיין ביאָגראַף. און איך צווייפֿעל שטאַרק, צי וועט זיין ביאָגראַפֿיע אונז געבען אַמאָל אַן ערקלערונג, פֿון וואַנען עס האָט זיך גענומען ביי אידם זיין טאַלענט.

און ווייסענבערג איז אַ ג ר ו י ס טאַלענט. אפֿשר די גרעסטע האָפֿנונג אונזערע. אין אַ משך פֿון פֿינף יאָהר האָט ער זיך געוויזען פֿון פֿיעל זייטען. און איטליכע זאַך זיינע טראָגט אויף זיך דעם שטעמפּעל פֿון אַ זעלבשטענדיגען קינסטלער. דאָ ציהט ער אונז צו דורך די אָריגינעליטעט פֿון זיינע טעמעס, דאָ פֿערוואונדערט ער אונז מיט דער פֿרישקייט פֿון זיינע פֿאַרבען, בשעת ער בעאַרבייט אַן אַלטע טעמע, אָבער בעטראַכט פֿון אַ נייער זייט. ער בע'כשופֿ'ט אונז מיט דער לעבעדיגקייט

פון דיאַלאָג, מיט דער טיעפער ליידענשאַפטליכקייט פון זיין טאָן, מיט דעם געפיהל זיינעם פאַר די שטומע, שטענע נאַטור. ער מעג אָפען זאָגען אויף זיך: איך בין אַ קינסטלער, און קיין זאַך, וואָס האָט נור אַ שייכות צו קונסט, איז מיר ניט פרעמד. פון די צוויי בענדלעך פון „שימינ'ס פערלאַג" קאָן מען זעהן, ווי רייך און פיעלזייטיג איז מ. א. ווייסענבערג.

אין „מזל-טוב" מאָלט ער אונז אַ חסידישע שטעדטעל „וואו דער רבי איז פלוצלינג נסתלק געוואָרען און מען זעהט בעשיינפערליך פון דער ערשטער מינוט, אַז די טירען אין הימעל זענען פערמאַכט". אָט האָט איהר די גאַס, פער'השכל'ט פון מענשען און אַנגסטען. אָט האָט איהר דעם בית-המדרש פול נעפּאַקט מיט ידען תהלים-זאָגער. און צום סוף טראָגט זיך פאַרביי פאַר אייערע אויגען אַ לויה, פון אַ צדיק. און ענדיגען ענדיגט זיך דאָס... מיט אַ מזל-טוב. „דער זוהן, דער יורש, איז נאָכגעגאַנגען צו-קאָפּענס אָנגעלעהנט מיט'ן שטערן אויף דער מיטה און דאָס פנים אין די הענד בעהאַלטען... בשעת קבורה האָט מען דעם רבי'ן אין אָפּענעם קבר מזל-טוב אָפּגעגעבען... דער גאַנצער עולם האָט זיך געווענדט צום יורש מיט אַ „מזל-טוב", „מזל-טוב". דער נייער רבי האָט קדיש געזאָגט... אַ טרייסט און אַ נייע האָפנונג האָט אָנגעהויבען צו בליהען".

זיין ערצעהלונג „אַ שלעכטע פרוי" איז איינציג אין דעם אַרט לויט דער אָריגינעליטעט פון דעם טעמא. רבקה'לע, די העלדין, איז אַ טיפּ פון שלעכטסקייט. ווייסענבערג האָט פון דער דאָזיגער רבקה'לע בעשאַפען אַ וואונדערליך לעבעדיגען סימבאָל פון אַ „אשה רעה", אויף וועלכע שלמה המלך זאָגט, אַז זי איז ביטערער פאַר טויט. און נישט קוקענדיג אויף מאַנכע פעהלערן אין דער טעכניק, טרעט אַרויס ביי ווייסענבערג'ן דער טיפּ אַזוי קלאָר, אַזוי שאַרף, דאָס פון היינט אָן קאָן מען דרייסט פערבייטען די פאָרשטעלונג שלעכטסקייט מיט ווייסענבערג'ס רבקה'לע. דער נאָמען וועט מעהר אויסטייטשען ווי דאָס וואָרט. ווי טיעף פערדאָרבען און געפעהרליך ווי אַ שלאַנג איז זי אין דער צייט, ווען זי נעהמט נקמה פון דעם מאַן! אַ ריכטיגע ווייבערשע נקמה, וואָס פער'סמ'ט די לופט אין שטוב און אין דער משפחה מיט אַ שטילען טויטליכע גיפט. און ווען דער מאַן, אין פשוט'ן לעבען אַ גוטער, געוועהנט נאָכצוגעבען, געהט שוין אַרויס פון די כלים, און צעטרעט איהר גיפטיג האַר־

אויפ'ן מאנסבילשען אופן, גראב מיט צוזאמענגעבײלטע פויסטען, — דעמאלט ליעגט זי ווי א שלאנג אהן ציידן, אבער מיט דעם גיפטיגען שלאנגען־בליק אין די אויגען. נאך א מאס'ער סצענע צווישען רבקה'לען און דעם מאן, וואס האט זיך געענדיגט פאר אידר מיט א מפלה — סמ'ט זי נאך א ווײלע. „ביסלעכווייז פערציהט זיך אידר געזיכט מיט א מרה־שחורה. די אויגען ווערען טונקעל און טרויעריג, עס ליעגט אין זיי פערזונקען א טיעפער האס און א נישט־ניחה'קייט צום לעבען. זי נעהמט אראב אנ'אלט קלייד פון דער וואנד, שפרייט עס אויס אויף דער ערד פאר דער כאפע און לעגט זיך אנידער איינגעטוליעט... און די שטילקייט אין שטוב ווערט שווערער און שווערער. דאכט זיך א סוד האט זיך אריינגענאסען אין שטוב און האט דעם אטעם פערהאלטען. צייטענווייז הערט זיך נאך א פערשטיקטער זיפץ פון רבקה'לעס צוגעדריקטע דינע ליפען. דאס פנים ביי אידר איז נאך רויטליך און די ברעמען אראבנעלאזט, ווי צום דרעמלען, און איבער'ן גאנצען געזיכט איז אויסגעגאסען א מין טרויעריגע רוהיגקייט, ווי ביי איינער, וואס האט שוין אלץ אויף דער וועלט אבגעטאן, האט שוין אלץ געהאט, און האט שוין גארנישט, אויף וואס צו ווארטען מעהר.

די זון שיינט אריין אין פענסטער און מאלט רבקה'לען צו־פוסענס צוויי־זעקסיגע קעסטעלעך פון די פענסטער־ראהמען.

די שטילקייט ווערט טיעפער, שווערער.

פון באק־אייוועו ניסט זיך דאס טרויעריגע גרילצען פון א גריל, און מאכט די שטילקייט נאך שרעקליכער, נאך שווערער“.

אין „א טאטע מיט בנים“ זעהען מיר פאר זיך ווידער א נייעם ווייסענבערג'ן. א הילכיגע קלינגענדיגע וועלט פול מיט מגושמ'דיגע כחות און ברענענדיגע זונען־שטראהלען שילדערט ער אונז דא. שלמה דער גראבער קאפ מיט זיינע צוויי בנים זענען די העלדען פון דער ערצעהלונג. „וואס דאבען א טבע פרייטאג פארנאכט, בעת יודען געהען אין שוהל אריין, צו נעהמען דעם טאפ צימעס צווישען די פיס אריין, און אלע דריי מיט קאכלעפעל אין די הענד און מיט רויטע דערהיצטע פנימ'ער, ווי טערקען, צו רייבען לעפעל איין און לעפעל אויס אין די פיסקעס אריין, ביז עס בלייבט נישט אין טאפ קיין שריד ופליט“. א פערוואָרפען ווינקעל פון יודישען לעבען מאלט אונז דא ווייסענבערג:

געזונדע יאָדערדיגע ייִדן עם־הארצים מיט פֿערגרעבטע מדות און דאָך מיט אַ שלל שטאַרקע ליידנשאַפֿטן און געפֿילן.

ס'איז אָנגענומען אַרויסצושטעלן אַש'ן אַלס דעם ערשטן און איינציגן, וואָס שילדערט אונז אַ געזונדן יאָדריגן מגושמדיגן ייִדן, אַלס אַ פֿאָלקס־טיפּ. („קוילער־געסעל“, „די יאַטישע טאָכטער“, „דאָס שטעדטעל“). ווען איהר וועט זיך אָבער גוט צו־קוקן צו אַש'ס יאָדריגן ייִדן, וועט איהר בּעמערקן, אַז זייער יאָדריגקייט שמעקט אַ ביסעל מיט גוזמא, אַז פֿון זייער כּח, גראָבקייט און פֿויסט־קנאַקעריי שמעקט עפּיס מיט די גראָזן פֿון ראָמאַנטיזם. עס איז דאָ דערין אַ סך געקינסטעלטעס. קלערער ווי אַלץ בּעמערקט מען דאָס אין אַש'ס „קוילער־געסעל“. בּיי ווייסענבּערג'ן אָבער איז די יאָדריגקייט אַן עכטע. ער איז דורך־און־דורך אַ רעאַליסט, און פֿון אונטער זיין פֿעדער גייט נישט אַרויס קיין איין וואָרט, וואָס זיינע אויגן זאָלן דאָס נישט האָבן געזעהן. „דער טאַטע מיט די בּנים“ זענען דאָס בּעסטע בּעווייז דערפֿאַר.

צוגלייך אָבער איז די ערצעהלונג אַ מוסטער פֿאַר ווייסענבּערג'ס הומאָר. ער פֿערמאָגט אַ מאָדנעם, מגושמ'דיגען געלעכטער, וואָס קיינער פֿון די היינטיגע שרייבּער פֿערמאָגט דאָס נישט. עס ליעגט נישט קיין שאָטן פֿון טרויעריגקייט אין ווייסענבּערג'ס געלעכטער, ער לאַכט פֿון גאַנצן האַרצן, בּרייט, הוילכיג, מיט זיין גאַנצען מהות, דיך האַלטענדיג מיט די הענד אין די זייטן. ווייסענבּערג'ס געלעכטער הערט זיך הויך אין „אַ טאַטע מיט בּנים“ אין זיין „מעשה מיט אַ ציעג“, אין זיין „שמערעל און בּערעל“.

אָט די בּיידע לעצטע זאַכן זענען מאָטיווען אויף בּעקאַנטע טעמעס. אָבער אין ווייסענבּערג'ס הענד קריגען זיי אַ בּעזונדער פֿרישקייט. אין „בּערעל און שמערעל“ האָט ווייסענבּערג גענומען נאָמבּערג'ס טעמאַ „שייקער און שלים־מזל“. ער האָט דאָס אָבער גאָר ניי בּעאַרבּייט. אַרויסגעוואָרפֿען דאָס סענטימענטאַלע און געמאַכט פֿון די צוקראָכענע, ייִדישע האַלבּ־אינטעליגענטן אַ לעבּעדיג דומאָריסטיש געריכט, האָס וועקט אין לעזער ווייסענבּערג'ס אַ געזונדען הילכיגען געלעכטער. „די לייט קענען גוט אין די בּיכער“, — זאָגט אויף זיי אַ מגושמ'דיגער בּחור אַ הויכגעוואַקסענער מיט אַ פּנים אַ ראָזעווען, אויגען ווי די רעדער אין צייהן, וואָס בּלאַנקען פֿאַר ווייסקייט“ — „די לייט קענען גוט אין די בּיכער, לויבּט ער שמערעל'ס קענטשאַפֿט, און דערבּיי מאַכט ער פֿון שמערעל'ס צימער

אַנ'אָרט, ווּאו ער פערברייננט זיך גאַנץ געשמאַק מיט אַ מיידעל, מיט וועלכער שמערעל פיהלט אַזאַ ווינענדיגע און צוקראָכענע בענקשאַפט.

אין זיינע דראַמאַטישע סצענען „דבורה'לע“ און „ר' יואל“ ווייזט זיך וויסענבערג אַרויס אַלס אונזער קינסטיגער דראַמאַטיקער. וואונדערליך קלאָר טרעטען אַרויס די טיפען, אַ טיפּ פון אַ יונג-ווייבעל וואָס נאַרט אָב דעם מאַן מיט אַ יונגען בחור, און אַ טיפּ פון אַ יודען אַ פרומאַק, וואָס קויפט אָב אום שבת אַ נדבה, און דערביי איז ער פאָרט נישט מחלל דעם הייליגען שבת. און ווידער בעוואונדערן מיר די לעבעדיגקייט פון זיין דיאַלאָג, די קינסטלערישע מאָס, דאָס קינסטלער-אויג, צוגלייך מיט דעם ברייטען, פרייען הומאָר זיינעם.

און ווילט איהר זיך איבערצייגען, אַז וויסענבערג'ן איז ניט פרעמד אַ טיעף געפיהל און אַנ'איינגעציילטע טעכניק צו דער מאָדערנער שטימונגס-מאַלעריי, — טאָ לייענט זיין ערצעהלונג „אין דער שטיל“, וועלכע איז פול פון אַ מיסטישער פּאָעזיע, וועלכע איז די שטילקייט אַליין, די שטילקייט פול פון ליידענשאַפטען, בענקעניסען, סודות און טויט.

מען קאָן זאָגען אָהן אַ גוזמא, שוין אין די צוויי ביכלעך פון שימינ'ס אויסגאַבע קאָן מען זעהן דעם גאַנצען וויסענבערג'ן, ווענינגסטענס די גרונד-ליניען פון זיין פיעל-זייטיגען רייכען טאַלאַנט.

III

וייסענבערג'ן פעהלט דער הן פון אַנ'אַש און דער אַנגענעהמער סקעפטישער טאָן פון אַ נאָמבערג. נאָכמעהר. עס ליעגט עפּיס אין זיין טאַלאַנט אַ שווער-פעליגקייט. צייטענווייז פיהלט מען ווי ער פערזינקט אין דער אייגענער רייכקייט פון בילדער און קינסטלערישע פרטים ווי אין אַ תהום, פון וואַנען ס'איז איהם שווער זיך אַרויסצוהאַפּען. איהם איז אַ טייל פיצעלע ליעב. זיין אויג זעהט צו-קלאָר און צו-פיעל מיט אַמ[illegible] עס הילט זיך איהם זיין אַ קליינמאָלער, וואָס מאָלט אויס די ציהנגע

קאַנטען פון אַ בלאַט מיט דער אייגענער געגויאיגקייט, ווי דעם גאַנצען בוים. דעריבער ליידט ביי איהם צייטענווייז דאָס געביי פון דער ערצעהלונג, וואו איינצעלהייטען פערנעהמען אַמאָל צופיעל פלאַץ און שאַדען דעם אַלגעמיינעם איינדרוק. דאָס טרעט בעזונדערס קלאָר אַרויס אין זיינע ערשטע אַרבייטען (אַ „שלעכטע פרוי”, „דור הולך ודור בא”), ווענינער אין די שפעטערע זאַכען זיינע, האָטש זיין בעסטע ערצעהלונג „אַ טאַטע מיט בנים” איז אויך ניט פריי פון דעם פעהלער.

דער פעהלער נעהמט זיך אָבער מעהר פון זיין אינוועניגסטער רייכקייט, ווי פון אַ חסרון אין געשמאַק. איך בין בטוח, אַז מיט יעדען נייעם ווערק וועט וויסענבערג אַלץ פעסטער נעהמען די לייצעס פון זיין פיעלזייטיגען טאַלאַנט אין די הענד, — און ער וועט אונז געבען זאַכען, וואָס וועלען דורך זייער פאָלקאָמענהייט ווייט אַריבערשטייגען די פריהערדיגע.

דאָס אָבער, וואָס צייכענט איהם אויס אַלס איינעם פון אונזערע ערשטע שרייבער, איז די טיעפע ליידענשאַפטליכקייט פון זיין טאָן. קיינער, חוץ וויסענבערג'ן, האָט נישט אַריינגעבראַכט אין זיינע ווערק אַזאַ ליידענשאַפטליכקייט, ווי ער. ער פיהלט ברייטער און טיעפער, ווי אַלע זיינע חברים. אין ליעבע ווי אין האַס איז ער שטאַרקער פון זיינע עלטערע חברים נאָמבערג און אַש. עס וועהט פון איטליכער זאַך זיינער אַ טיעפע ערנסטקייט. הינטער זיין קונסט-ווערק זעהט מען זעלטען ווען דעם שאָטען פון זיין אייגענער פערזענלעכקייט. ער גיסט זיך אינגאַנצען צוגויף מיט זיינע העלדען. און ווען ער טרעט יאָ אַרויס הינטער זיין ווערק, — זעהט מען פאַר זיך אַ מענשען מיט אַ טיעפען, ברייטען, גוטען, הומאָריסטישען בליק אויפ'ן לעבען. צווישען אונזערע היינטיגע נאָוועליסטען איז ער דער אָביעקטיוויסטער און כמעט דער איינציגער, וואָס איז פאַנאַטיש פערליעבט אין דער קונסט.

מעג מאַנכער לעזער שאָקלען מיט'ן קאָפ — מיר אָבער דאַכט זיך, אַז מיט וויסענבערג'ן הויבט זיך אָן אַ נייע תקופה אין אונזער קינסטלערישער ליטעראַטור. דען קיינער פאַר איהם איז נישט געקומען צו אונז מיט אַזאַ רייכען פיעל-זייטיגען טאַלענט, און קיינער האָט נישט גענומען אַזוי ערנסט צום האַרצען די גאַבען פון זיין קינסטלער-נשמה, ווי וויסענבערג. ביז היינט פעהלט דער יודישער ליטעראַטור דער גרויסער ראָמאַן, דאָס גרויסע דראַמע, דאָס ווערק פון גרויסען סטיל. און אויב איינער

פֿון די היינטיגע שרייבער וועט דאָס אַמאָל געבען, וועט דאָס געוויס זיין — וויסענבערג.

אין אַ קורצער צייט פֿון פֿינף יאָהר האָט ער עס געבראַכט אַזוי ווייט, דאָס ער וועקט אין אונז די שענסטע אין בעסטע האָפֿנונגען פֿאַר דער יודישער ליטעראַטור.